

Rapport 2016:6

Stöd till avhoppare från kriminella grupperingar

En nationell kartläggning

Stöd till avhoppare från kriminella grupperingar

En nationell kartläggning

Rapport 2016:6

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-87335-62-4
URN:NBN:SE:BRA-648

© Brottsförebyggande rådet 2016
Författare: Nadja Bogestam och Emma Patel
Produktion: Ordförrådet AB
Omslag: Maria Westberg, Ordförrådet
Tryck: Lenanders Grafiska AB

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post info@bra.se, www.bra.se

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos Wolters Kluwer, 106 47 Stockholm
Telefon 08-598 191 90, fax 08-598 191 91, e-post kundservice@wolterskluwer.se

Förord

Personer som vill lämna kriminella grupperingar kan behöva olika typer av stöd. Förutom det stöd som socialtjänsten, kriminalvården och polisen kan ge inom reguljär offentlig verksamhet finns också ett antal specifika verksamheter som har till uppgift att stödja personer som vill lämna en kriminell gruppering. Hittills har det inte funnits någon samlad bild av stödets omfattning och struktur eller hur väl stödet möter behoven på området. Brå har därför fått i uppdrag av regeringen att kartlägga tillgången till stöd för avhoppare som vill lämna kriminella grupperingar.

Studien har genomförts av Nadja Bogestam och Emma Patel, utredare på Brå. Daniel Vesterhav, enhetschef på Brå, har bidragit med underlag till delar av studiens inledning. Rapporten har granskats vetenskapligt av Kerstin Svensson, professor i socialt arbete vid Lunds universitet. Synpunkter på rapporten har också lämnats av personal vid de avhopparverksamheter som ingår i studien samt av Cecilia Andrée Löffholm från Socialstyrelsen, Peter Cramer från polisens nationella operativa avdelning, Markus Grundtman från polisen i region Stockholm och Lennart Palmgren från Kriminalvården.

Stockholm i maj 2016

Erik Wennerström

Generaldirektör

Stina Holmberg

Enhetschef

Innehåll

Sammanfattning och bedömning	7
Utbudet av stöd till avhoppare	9
Problem kring samverkan och informations-spridning	12
Behov och insatser	14
Framgångsfaktorer	15
Inledning	17
Brås uppdrag	18
Metod och avgränsningar	19
Kriminella grupperingar	22
Avhopparna	25
Rapportens disposition	33
DEL ETT: Tillgängligt stöd till avhoppare	34
Specifika avhopparverksamheter	35
Verksamheter som drivs av myndigheter	36
Icke myndighetsdrivna verksamheter	41
Stöd för avhoppare inom reguljär offentlig verksamhet	47
Polisen	47
Kriminalvården	49
Socialtjänsten	53
Antal avhoppare som söker stöd	55
Finansiering och samverkan vid de specifika avhopparverksamheterna	56
Problem kring finansiering	58
Samverkan	59

DEL TVÅ: Avhopparnas kännedom om avhopparverksamheterna	62
DEL TRE: Avhopparverksamheternas insatser	66
Första kontakten	69
Att komma i kontakt med verksamheterna	69
Bemötandet vid första kontakten	70
Att kvalificera sig som deltagare.....	71
Avhoppare som faller bort efter första kontakten.....	74
Akuta fasen	75
En tid av osäkerhet, kaos och rädsla	75
Kartläggning av avhopparens stödbehov	76
Skydd.....	77
Kontaktperson	79
Stöd att bli fri från missbruk	81
Ekonomiskt bistånd	82
Stabiliserande fasen	84
Samtalsbehandling	84
Syssetsättning	85
Sociala nätverk.....	87
Övriga insatser	88
Långsiktiga fasen.....	89
Boende	89
Hjälp med skulder.....	91
Skyddad identitet	92
Stärka banden till familjemedlemmar	93
Behov och insatser för särskilda grupper.....	94
Avhoppare från vit makt-grupperingar.....	94
Individer i häkte och anstalt.....	95
Behov, insatser och framgångsfaktorer i stora drag	97
Vanligaste insatserna	97
Viktigaste insatserna enligt avhopparna	98
Framgångsfaktorer.....	99

Återfall och framtid.....	101
Sex av tio fullföljer avhoppprocessen	101
Ovanligt med systematisk uppföljning av återfall efter avhoppprocessen.....	102
Avhopparnas tankar om framtiden.....	102
DEL FYRA: Slutsatser och diskussion.....	104
Täcker tillgången på avhoppar- verksamheter avhopparnas behov?	104
Specifika insatser för avhoppare – behov, problem och möjligheter	107
Förslag på hur stödet till avhoppare kan organiseras på ett bättre sätt	110
Finansieringsfrågor	113
Referenser	115
Bilagor	119
Bilaga 1: Metod och material	119
Bilaga 2: Tidigare utredningar och förslag kring stöd till avhoppare	128
Bilaga 3: Avhoppare från vit makt-miljöer	132
Bilaga 4: Sammanställning över de specifika avhopparverk- samheterna	134
Bilaga 5: Enkäter.....	136

Sammanfattning¹ och bedömning

Att bekämpa brottslighet som begås av kriminella grupperingar har varit en politiskt prioriterad fråga de senaste åren. Om man lyckas hjälpa fler individer att hoppa av från grupperingarna och ändra livsstil kan det ge vinster både på ett samhälleligt plan och på individnivå. Hittills har det inte funnits någon samlad bild av tillgången till stöd för avhoppare² från kriminella grupperingar³ eller hur väl stödet möter behoven på området. Brå har därför fått i uppdrag av regeringen att genomföra en kartläggning av detta. Uppdragets mål är att öka kunskapen om det stöd som erbjuds avhoppare runt om i landet samt bidra till att utveckla insatserna så att fler personer kan lämna ett liv i kriminella grupperingar.

De resultat som framkommer i rapporten bygger främst på enkätsvar från och intervjuer med avhoppare från kriminella grupperingar, intervjuer och insamlade uppgifter från verksamheter som specifikt erbjuder stöd till avhoppare samt enkätsvar från reguljär offentlig verksamhet inom polisen, kriminalvården och socialtjänsten.

Kriminella grupperingar i Sverige

I Sverige finns ett antal olika grupperingar där flera personer ägnar sig åt kriminalitet i någon organiserad form. De typer av kriminella grupperingar som främst ingår i denna studie är självdefinierade grupperingar, till exempel MC-gäng samt förorts- och

¹ En engelsk version av denna sammanfattning finns på Brås webbplats, www.bra.se. Klicka där på fliken Publikationer, och skriv sedan in rapportnumret i sökfältet.

² Med *avhoppare* avses en person som är skriven i Sverige och som har ingått i, eller haft koppling till, en kriminell gruppering, på ett sådant sätt att det blir svårt att lämna grupperingen. En avhoppare ska också vara motiverad att lämna den kriminella grupperingen.

³ Med *kriminell gruppering* avses i denna studie en relativt stabil gruppering där individer som ingår i den på ett organiserat sätt sysslar med grövre brottslighet. Grupperingens vålds- och skrämselkapital utgör en viktig del av identiteten, såväl för grupperingen som för individerna som ingår i den.

stadsdelsbaserade grupperingar och våldsbejakande grupperingar från vit makt-miljön.⁴

Det finns inga offentliga uppgifter om hur många kriminella grupperingar eller potentiella avhoppare från kriminella grupperingar som finns i Sverige. Underrättelseenheten på polisens nationella operativa avdelning (Noa) har emellertid publicerat en rapport⁵ där 53 områden identifieras som utsatta områden till följd av kriminell påverkan på lokalsamhället. I alla dessa områden finns förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar och i vissa fall även andra typer av kriminella grupperingar. Det finns också kriminella grupperingar på andra orter i landet, enligt Noa,⁶ bland annat självdefinierade grupperingar på ytterligare två orter utöver dem som identifieras i rapporten om utsatta områden.

De flesta utsatta områden som identifierats i Noas studie ligger i Malmö, Göteborg och Stockholm, där det också finns myndighetsdrivna verksamheter som specifikt erbjuder stöd till avhoppare från kriminella grupperingar. Det finns dock, enligt Noa och enligt Brås egna sökningar på internet, kriminella grupperingar på minst ytterligare 16 orter i landet. På 15⁷ av dessa finns det inte någon myndighetsdriven avhopparverksamhet.

Grupperingen blir en ny familj

Enligt forskning⁸ finns det en rad riskfaktorer som kan bidra till att en individ går med i en kriminell gruppering. Riskfaktorerna är ungefär desamma som för att börja med kriminalitet generellt, och kan delas in i fem olika områden som handlar om individen själv, familjen, kamrater, skola samt omgivning.

De flesta avhoppare som intervjuats var redan kriminella när de gick med i en gruppering. De förklarar ofta inträdet i kriminaliteten med att de haft en problemfylld bakgrund med svaga band till familj och skola. Detta gjorde att de sökte gemenskap och acceptans på andra håll – och hittade det hos personer som de började begå kriminella handlingar tillsammans med. Så småningom blev de en del i en kriminell gruppering – där gemenska-

⁴ Enligt samråd med Justitiedepartementet omfattar studien inte våldsbejakande religiösa extremister, ungdomar på väg in i kriminalitet eller kriminella i allmänhet. Fokus ligger inte heller på avhoppare från andra typer av kriminella grupperingar, som familj- och släktbaserade grupperingar, våldsbejakande politiska extremister på vänsterkanten eller riskporträtter, eftersom dessa är ovanliga bland de aktörer som arbetar med avhoppare.

⁵ Polisens nationella operativa avdelning 2016.

⁶ Enligt intervju med en företrädare för Noa, samt utredarnas egna sökningar på internet.

⁷ Det finns en avhopparverksamhet utanför storstadsområdena: polisens avhopparverksamhet i Bergslagen.

⁸ Descormiers 2013, MacRae-Krisa 2013, SOU 2010:15.

pen var ännu starkare. Av flera avhoppare beskrivs grupperingen som en ”familj” eller ”mitt allt”.

Temat familj – och mer specifikt ökat familjeansvar – återkommer sedan när avhoppare, avhopparverksamheter och forskning beskriver de vanligaste skälen till att personer lämnar en kriminell gruppering. Det handlar då ofta om att man skaffat egen familj.

Ett annat vanligt skäl till att lämna grupperingen är att individen blivit äldre och har tröttnat på den kriminella livsstilen. Ett tredje skäl som ofta återkommer är att avhopparen blivit hotad eller utsatt för våld från sin gruppering. Ofta hänger hoten ihop med att personen har obetalda skulder eller av annat skäl hamnat i konflikt med grupperingen. Men hoten kan också vara direkt länkade till avhopparens önskan att lämna grupperingen.

Vid avhoppet behövs hjälp att förändra identiteten – och ofta skydd

I stor utsträckning är behoven av stöd till avhoppare desamma som hos andra personer som vill lämna ett kriminellt liv. Det finns dock några behov som särskiljer gruppen avhoppare. Framför allt handlar det om att de ofta behöver skydd, eftersom många av avhopparna varit utsatta för – eller är rädda för att utsättas för – hot eller våld i samband med avhoppet. Avhoppare har också ofta stora behov av att få stöd i att förändra sin identitet som gängmedlem och insatser för att motverka den ensamhet som avhoppet ofta medför.

Utbudet av stöd till avhoppare

Personer som väljer att lämna en kriminell gruppering kan få stöd av reguljär offentlig verksamhet – som polisen, socialtjänsten och kriminalvården – eller av specifika avhopparverksamheter för att lämna grupperingen.

Brå har identifierat nio specifika avhopparverksamheter i landet⁹ dit avhoppare från kriminella grupperingar kan vända sig för stöd. Fyra av dessa drivs av olika myndigheter, främst socialtjänsten och polisen. Verksamheterna skiljer sig åt sett till målgrupp, struktur och arbetssätt. Det som är gemensamt för de flesta av verksamheterna är dock att de

1. kartlägger avhopparens behov
2. utser en kontaktperson som ger avhopparen samtalsstöd, praktiskt stöd och hjälp med sociala nätverk

⁹ En av de avhopparverksamheter som identifierats, X-Cons, ingår dock inte i studien, eftersom de inte haft möjlighet att avsätta tid eller resurser för att delta.

3. förmedlar kontakt mellan avhopparen och myndigheter/ andra aktörer.

Oftast måste avhopparen gå med på vissa krav, framför allt när det gäller drogfrihet och avhållsamhet från kriminalitet, för att få stöd från avhopparverksamheten. En av de myndighetsdrivna verksamheterna har också som krav att avhopparen måste ha en konstaterad hotbild, en annan att den hotade avhopparen måste göra en polisanmälan för att få tillgång till verksamhetens stöd.

Totalt uppger personalen på avhopparverksamheterna, samt de som besvarat den enkät som gick ut till polisens, socialtjänstens och kriminalvårdens reguljära verksamhet, att de haft kontakt med omkring 165 personer som velat ha stöd att lämna en kriminell gruppering under 2014. Det rör sig dock inte om unika individer. Till viss del är det samma personer som haft kontakt med olika aktörer, då aktörerna har olika roller i avhopparprocessen.

Myndighetsdrivna avhopparverksamheter

I de myndighetsdrivna avhopparverksamheterna är det framför allt polisen och/eller socialtjänsten som är de centrala aktörerna. De myndighetsdrivna verksamheterna vänder sig enbart till de avhoppare som är folkbokförda i den kommun eller polisregion där verksamheten är belägen.

Samtliga myndighetsdrivna verksamheter kan ge avhopparna skydd och alla utom en erbjuder en kontaktperson som ger ett tätt stöd till avhopparen under processen. Därutöver har de myndighetsdrivna verksamheterna framför allt en förmedlande roll, där aktuella aktörer – till exempel Arbetsförmedlingen eller ett behandlingshem – kopplas in beroende på avhopparens behov.

Icke myndighetsdrivna avhopparverksamheter

De icke myndighetsdrivna avhopparverksamheterna vänder sig, till skillnad från de myndighetsdrivna, till avhoppare i hela landet. Samtliga erbjuder en eller flera kontaktpersoner som fungerar som spindeln i nätet och stödjer avhopparen i vardagen. De har också ett brett utbud av egna insatser såsom samtalsstöd, praktiskt stöd, påverkansprogram, arbetsträning och stödboende. Vid behov kopplar de även in andra aktörer, till exempel socialtjänsten och Arbetsförmedlingen.

De icke myndighetsdrivna verksamheterna har inte möjlighet att erbjuda avhopparna skydd om de blivit hotade av sin egen eller annan gruppering, bortsett från om hoten enbart är lokala. Till

skillnad från de myndighetsdrivna verksamheterna har personal på dessa verksamheter ofta själva en bakgrund och erfarenhet som påminner om avhopparnas. En annan skillnad är att de icke myndighetsdrivna verksamheterna i större utsträckning kan ha problem att få socialtjänsten att finansiera insatserna för avhopparna, eftersom de oftast inte har en formell samverkan med socialtjänsten.

Brå bedömer att antalet specifika verksamheter räcker

Brås bedömning, utifrån tillgängliga underlag, är att antalet specialiserade, myndighetsdrivna avhopparverksamheter är tillräckligt. Efterfrågan på stöd för att lämna en kriminell gruppering i övriga delar av landet är i dag troligen inte så stor att det kan ses som motiverat att starta fler sådana verksamheter.

Däremot behöver man förbättra förutsättningarna för avhoppare som vänder sig till den reguljära polisen eller socialtjänsten i andra delar av landet än där de myndighetsdrivna avhopparverksamheterna finns. Detta för att även dessa avhoppare ska kunna få ett så kompetent stöd som möjligt.

Det kan också finnas skäl för de myndighetsdrivna specialiserade verksamheterna att se över möjligheten att vidga sina upptagningsområden så att fler avhoppare kan tas emot.

Reguljär offentlig verksamhet

Polisen, socialtjänsten och kriminalvården kan också erbjuda stöd till avhoppare inom sin reguljära verksamhet. Generellt är deras möjligheter att stödja avhopparna dock sämre än de specifika avhopparverksamheternas. Detta beror framför allt på att personalen inom de reguljära verksamheterna i lägre utsträckning har

- specialiserad kompetens och erfarenhet av målgruppen
- öronmärkta resurser och insatser för den specifika målgruppen (exempelvis ett system där man har en särskild kontaktperson som kan stödja avhopparen genom hela avhopparprocessen)
- upparbetade kontakter med andra myndigheter och aktörer kring målgruppen och en koordinering av samverkan så att avhopparen inte ”faller mellan stolarna”.

Erfarenhetsutbytet i landet behöver öka

Den kompetens som finns i landet när det gäller insatser för avhoppare skulle, enligt Brås mening, behöva komma fler till del än i dag. Detta skulle kunna ske genom ökat erfarenhetsutbyte.

Exakt hur ett sådant erfarenhetsutbyte bör organiseras kan diskuteras. Att bygga upp speciella regionala nätverk kring insatser för avhoppare från kriminella grupperingar där polis, socialtjänst och andra berörda aktörer kan utbyta kunskap och erfarenheter skulle vara värdefullt – men troligen tids- och resurskrävande i relation till hur ofta ärenden av detta slag dyker upp.

En mer realistisk modell är kanske att inventera om det finns andra regionala nätverk, som skulle kunna utvidgas till att även diskutera frågor om stöd till avhoppare från kriminella grupperingar.

Enligt Brås mening kan man också överväga att inrätta en nationell telefontjänst, dit avhoppare och myndigheter kan vända sig för vägledning och vidareslussning.

En sådan telefontjänst finns redan i dag för att stödja myndigheter och anhöriga till personer som riskerar att radikaliseras och involveras i våldsbejakade extremism. Kanske kan målgruppen för den telefontjänsten utvidgas till att även gälla avhoppare från kriminella grupperingar.

Problem kring samverkan och informations spridning

Brås studie ger en bild av att avhopparverksamheterna bedriver ett kompetent och engagerat arbete. De myndighetsdrivna avhopparverksamheterna har ofta en formaliserad samverkan med olika myndigheter – och just det faktum att den är formaliserad ses som viktigt. Även de icke myndighetsdrivna verksamheterna samverkar med olika myndigheter, men ofta på ett mindre formaliserat sätt.

Alla avhopparverksamheter är dock beroende av en fungerande samverkan med andra myndigheter som Kriminalvården, socialtjänsten, Polismyndigheten och Arbetsförmedlingen, och där uppstår ibland problem enligt intervjuer med personal på avhopparverksamheterna.

Socialtjänsten brister ibland när det gäller långsiktighet och kunskap om målgruppen

Socialtjänsten är den myndighet som avhopparverksamheterna beskriver som mest central när det gäller samverkan. Socialtjänstens roll är bland annat att finansiera de olika insatser som avhopparen erbjuds i avhopparverksamheten. Avhopparverksamheterna pekar dock på flera problem som de anser kan uppstå i samverkan med socialtjänsten. Det handlar främst om bristande kunskap och långsiktighet, men även om alltför långa handläggningstider. Under tiden avhopparna väntar riskerar de att tappa motivation.

Kriminalvården skulle kunna vara mer aktiv

Kriminalvården är en nyckelaktör när det gäller återfallsförebyggande insatser för alla som dömts till en påföljd – inklusive de som är medlemmar i kriminella grupperingar. Myndigheten samverkar också en del med avhopparverksamheterna, bland annat med att informera klienter om verksamheterna och ibland med att slussa avhoppare till dem. Avhopparverksamheterna menar dock att kriminalvården skulle kunna arbeta bättre med att motivera individer att hoppa av, samt med planering och koordinering vid frigivning av avhoppare. Kriminalvården skulle också kunna bli bättre på att sprida information om avhopparverksamheterna inom sina olika enheter, menar verksamheterna.

Brå föreslår att Kriminalvården gör en samlad inventering av hur man arbetar med just personer som vill hoppa av från kriminella grupperingar, och på grundval av det materialet överväger hur arbetet kan utvecklas.

Många känner inte till avhopparverksamheterna

I intervjuer och enkäter med avhoppare framgår att individer i kriminella grupperingar ofta inte känner till att det finns avhopparverksamheter. Många gånger har de också dålig kännedom om hur dessa verksamheter arbetar, vilka krav de ställer och vilken typ av stöd de erbjuder. Avhopparverksamheterna lägger i dag inte heller några större resurser på att försöka nå ut till personer som kan tänka sig att hoppa av. Även personal som arbetar inom berörda myndigheters reguljära verksamheter har låg kännedom om vilka avhopparverksamheter som finns.

Brå föreslår att verksamheterna förstärker sina insatser för att få fler personer från kriminella grupperingar och berörda myndigheter att få kännedom om deras arbete.

Behov och insatser

Personer från kriminella grupperingar som kontaktar avhopparverksamheterna uppfattar, enligt den enkät avhopparna besvarat, att de behöver stöd på en rad olika områden. Enligt insamlade uppgifter från avhopparverksamheterna får avhopparna också många insatser, i genomsnitt fem var. Olika typer av samtalsstöd och stöttning är vanligast och också den typ av insatser som avhopparna själva lyfter fram som viktigast förutom skyddsinsatser. Därutöver tillkommer insatser som ekonomiskt bistånd, medicinska utredningar, missbruksvård, terapi, sysselsättning, långsiktigt boende, uppbyggnad av sociala nätverk, hjälp med rutiner samt hjälp att bli av med skulder.

Skyddsinsatser handlar främst om boende

Som nämnts tidigare är behov av skydd en aspekt som särskiljer avhoppare från kriminella grupperingar från andra som vill lämna ett kriminellt liv. Främst är det de myndighetsdrivna verksamheterna som kan erbjuda avhoppare skydd.

Framför allt är det akut boende och flytt till annan ort som blir aktuellt för personer som är hotade. Ungefär hälften av avhopparna som kontaktar en myndighetsdriven avhopparverksamhet placeras på ett akut boende och sju av tio flyttar till en annan ort.

Verksamheterna anser dock att det är svårt att hitta boenden åt avhopparna, eftersom bostadsmarknaden är problematisk och på grund av att de vanligen inte har egna boenden att erbjuda avhopparna. Det saknas också samverkan inom polisen kring var avhopparna placeras. Detta gör att det finns risk för att flera avhoppare placeras på samma ort, vilket kan medföra säkerhetsrisker.

Stöd genom samtal viktigt för avhopparna

Att på olika sätt stötta avhopparna genom samtal är ett stort och viktigt arbetsområde för avhopparverksamheterna. Främst ges samtalsstöd av en kontaktperson – nästan alla avhopparverksamheter utser en särskild kontaktperson till varje avhoppare. Denna person kan ses som själva kärnan i verksamheternas arbete: personen håller en nära personlig kontakt med avhopparen, är ofta tillgänglig för samtal, samordnar och koordinerar avhopparens insatser, stöttar när det gäller rutiner och vardagskunskaper, hjälper avhopparen i kontakter med myndigheter med mera.

Samtalsstöd kan även ges av en psykolog i öppenvården. De icke myndighetsdrivna verksamheterna ger också ibland samtalsstöd i form av programverksamhet.

Samtalsstödet syftar ofta till att tillgodose två behov som är typiska för gruppen avhoppare: att hantera den ensamhet som uppstår till följd av avhoppet, samt att förändra identiteten som ”gängmedlem”.

Sociala nätverk ibland svåra att hitta

En annan ambition som avhopparverksamheterna har, är att försöka hjälpa avhopparen att ersätta den kriminella gruppe-ringningen med nya sociala nätverk. Avhopparverksamheterna gör detta genom att uppmuntra deltagarna att gå med i föreningar, gå kurser, delta i aktiviteter på arbetsplatsen och liknande. Flera avhopparverksamheter säger dock att de har svårt att uppnå målet om nya nätverk – särskilt när avhopparna flyttar till en helt ny ort. Verksamheterna kan uppmuntra avhopparna, men det är ändå avhopparna själva som måste ta initiativet för att kunna skapa nya relationer och nätverk.

Den enda verksamhet som fullt ut kan erbjuda ett nytt socialt umgänge är kamratföreningen KRIS, där avhopparna får möjlighet att umgås med andra före detta kriminella i stort sett hela dagarna. Detta passar dock inte alla och det kan finnas en risk att personer som återfaller i brott drar med sig andra i föreningen.¹⁰

Hjälp med bostad, arbete och försörjning

Många avhoppare behöver också nytt boende, sysselsättning och/eller ekonomiskt bistånd. Avhopparverksamheterna stödjer avhopparna i detta genom att kontaktpersonerna på ett handfast sätt hjälper avhopparna att ta kontakt med olika aktörer, som hyresvärdar, Arbetsförmedlingen och socialtjänsten. Kontaktpersonerna kan även följa med på olika möten och de stöttar och coachar avhopparna för att de ska nå målet om exempelvis en egen bostad eller ett arbete.

Framgångsfaktorer

Det ingick i uppdraget att identifiera framgångsfaktorer i arbetet med avhoppare. Då det saknas effektutvärderingar av avhopparverksamheternas arbete har det dock inte gått att med säkerhet ange vad som är framgångsrikt. När personal på avhopparverksamheterna fick frågan om framgångsfaktorer i deras arbete nämnde de dels en välfungerande samverkan med olika myndigheter, dels vissa nyckelinsatser i avhopparprocessen. Dessa nyckelinsatser var främst socialt och motiverande stöd via en kontaktperson, nya sociala nätverk och utbildning eller arbete.

¹⁰ Polismyndigheten i Stockholms län, 2014.

För att få en bättre bild av vad som bidrar till framgång i arbetet med avhoppare, förslår Brå att verksamheterna bygger upp system för att löpande följa upp sitt arbete och effekterna av det. Sådana system bör helst utformas på samma sätt inom alla verksamheter så att de får optimala förutsättningar att utbyta erfarenheter om arbetssätt, insatser och resultat.

Inledning

Kriminella grupperingar har alltmer kommit att framstå som ett påtagligt samhällsproblem.¹¹ Åtgärder för att minska brottslighet som begås av individer i dessa grupperingar står därför högt på den politiska dagordningen. Ett sätt att försöka minska problemen är att erbjuda personer som är kopplade till kriminella grupperingar stöd och hjälp med att lämna grupperingen och sin kriminella livsstil. Om hjälpen når framgång kan det resultera i såväl individuella som samhälleliga och socioekonomiska vinster.¹²

Att lämna en kriminell gruppering och upphöra att begå brott är en komplex process som ofta inrymmer en rad olika svårigheter. Förutom de svårigheter som alla som vill lämna ett kriminellt liv kan ha, som missbruk, arbetslöshet, bostadsproblematik och psykisk ohälsa, tillkommer en rad svårigheter till följd av gängtillhörigheten. Banden till grupperingen är i regel mycket starka och det är inte ovanligt att personer som väljer att lämna kriminella grupperingar lever under någon form av hot, från den egna grupperingen eller en annan.

Förutom det stöd som polisen, socialtjänsten och kriminalvården inom reguljär verksamhet kan erbjuda personer som vill lämna kriminella grupperingar, finns ett antal specifika avhopparverksamheter runt om i landet som har till uppgift att stödja personer som är motiverade att lämna en kriminell gruppering. Det finns både myndighetsdrivna verksamheter och verksamheter som drivs av andra aktörer, till exempel i föreningsform eller som aktiebolag. Brå har i rapporten studerat åtta av de totalt nio avhopparverksamheter som specifikt erbjuder stöd till personer som vill lämna kriminella grupperingar.¹³ Jämfört med

¹¹ SOU 2010:15.

¹² Socioekonomiska beräkningar visar att en kriminell gängmedlem kan kosta samhället omkring 20 miljoner kronor på 15 år. Förutom produktionsförluster, som uppstår till följd av att en person inte arbetar, handlar det framför allt om kostnader för olika myndigheter, som rättsväsendet, landstinget, kommunen, Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen. Källa: Lundmark-Nilsson och Nilsson 2012.

¹³ En av avhopparverksamheterna, X-Cons, har inte haft möjlighet att avsätta tid eller resurser för att delta i studien.

stödet från de reguljära verksamheterna erbjuder avhopparverksamheterna i regel ett mer intensivt stöd till individerna genom en tät kontakt med avhopparen, upparbetade samerkansvägar med berörda aktörer och unik expertkunskap om målgruppen. Behovet av ett sammanhållet ansvar för avhoppare lyfts bland annat av polisen i dess redovisning av ett regeringsuppdrag kring avhoppare och sociala insatsgrupper.¹⁴

För att underlätta avhopp från kriminella grupperingar har Riksdagen beslutat att Polismyndigheten får en anslagsökning med två miljoner kronor för år 2015 och därefter fem miljoner kronor per år att fördela mellan de verksamheter som specifikt arbetar med att stödja avhoppare från kriminella grupperingar.¹⁵

Brås uppdrag

Det finns tre tidigare utredningar och studier som haft i uppgift att se över åtgärder som kan underlätta för personer som vill lämna kriminella grupperingar. Den ena är en statlig utredning med titeln *Kriminella grupperingar: motverka rekrytering och underlätta avhopp*.¹⁶ Den andra är en slutredovisning av ett regeringsuppdrag till polisen, *Sociala insatsgrupper – redovisning av regeringsuppdrag*,¹⁷ som delvis tillkom till följd av den statliga utredningen. Den tredje studien är polisens förslag till en nationell polisiär avhopparstrategi: *Exit – Att lämna en destruktiv organisation*.¹⁸

Tyngdpunkten på studierna har främst legat på vilken myndighet som bör ha huvudansvaret för insatser till avhoppare samt behovet av samverkan. Studierna summeras i bilaga 4: *Sammanställning över de specifika avhopparverksamheterna*. Det saknas dock i stor utsträckning utvärderingar av de verksamheter och insatser som ges till avhoppare från kriminella grupperingar.

Mot denna bakgrund fick Brå i regleringsbrevet för år 2015 i uppdrag att göra en nationell kartläggning av tillgången till stöd för avhoppare med koppling till kriminella grupperingar, utifrån de behov av skydd och stöd som avhopparna har. Syftet är att öka kunskapen om det skydd och stöd som erbjuds avhoppare runt om i landet samt bidra till att förbättra och utveckla insatserna, så att fler personer kan lämna ett liv i gängkriminalitet.

I uppdraget ingår att besvara följande frågor:

- Hur är stödinsatserna till avhoppare uppbyggda hos Polismyndigheten, Kriminalvården, kommuner och andra aktörer?

¹⁴ Rikspolisstyrelsen 2014.

¹⁵ Finansdepartementet 2015.

¹⁶ SOU 2010:15.

¹⁷ Rikspolisstyrelsen 2014.

¹⁸ Polismyndigheten i Stockholms län, 2014.

- I vilken utsträckning täcks de behov som finns på området av de avhopparverksamheter som finns?
- Hur finansieras avhopparverksamheterna?
- Vilka framgångsfaktorer kan identifieras i arbetet med avhoppare?
- Hur kan avhopparverksamheterna utvecklas?

Brå ska också beakta Polismyndighetens arbete med att utveckla en nationell avhopparstrategi.¹⁹ Brås uppdrag är inte en effektutvärdering, men avsikten är att inte bara beskriva utan även analysera det tillgängliga stödet till avhoppare. Det gäller till exempel hur avhoppare och verksamhetsföreträdare tycker att verksamheterna fungerar och om stödet möter målgruppens behov.

Metod och avgränsningar

De metoder som använts som underlag till studien är genomgång av tidigare forskning, enkäter, intervjuer och insamlade uppgifter från avhopparverksamheterna. Nedan presenteras dessa metoder kort, följt av möjliga metodproblem och studiens avgränsningar. För en mer utförlig beskrivning, se bilaga 1: *Metod och material*.

Metoder som använts i studien

För att besvara uppdragets frågor har följande metoder använts:

- Genomgång av tidigare forskning.
- En webbenkät till samtliga polisregioner, frivårdskontor, anstalter samt kommuner och stadsdelsförvaltningar i landet (totalt 413 utskick). Svarefrekvensen var 68 procent.
- Intervjuer med personal från samtliga åtta avhopparverksamheter som ingår i studien. Totalt har 14 personer intervjuats.
- Skriftliga uppgifter som avhopparverksamheterna har lämnat om sin verksamhet och samtliga avhoppare som deltog i verksamheten under 2014.
- Intervjuer med enskilda företrädare för Kriminalvården, polisens nationella operativa avdelning (Noa) samt socialtjänsten i Stockholm.
- En pappersenkät till avhoppare från kriminella grupperingar som vid tidpunkten för enkäten var, eller under de senaste 12 månaderna varit, deltagare i någon av de specifika avhop-

¹⁹ Det polisen hittills tagit fram är en nulägesbeskrivning av polisens arbete med avhoppare, en kartläggning av avhopparprocessen samt ett förslag till en nationell avhopparstrategi och dess organisation. Vid tidpunkten för denna studie pågår också ett arbete inom polisens nationella operativa avdelning (Noa) med att ta fram riktlinjer för polisens fortsatta avhopparstrategi. Noa avaktar dock resultaten från denna studie innan riktlinjerna fastställs.

parverksamheterna. Av de 81 avhoppare som fick enkäten har 41 besvarat den (samtliga män).

- Intervjuer med 14 avhoppare (samtliga män). Elva av dessa var, eller har varit, deltagare i någon av de specifika avhopp-
arverksamheterna, och tre var intagna i anstalt och hade läm-
nat grupperingen utan stöd från en avhopparverksamhet.

Metodproblem

När det gäller enkäten till avhopparna var det personalen på avhopparverksamheterna som hade ansvaret att distribuera den. Instruktionen var att avhopparna skulle besvara enkäten i enskildhet och sedan via post skicka enkäten direkt till Brå. Distribu-
tionsförfarandet gör dock att vi inte har full kontroll över att avhopparna besvarat enkäten i enskildhet och utan påverkan av avhopparverksamheterna. I vissa fall vet vi att personalen har hjälpt avhopparna att fylla i enkäten och att de ibland också varit de som fyllt i svaren. Detta kan förstås ha påverkat resultaten till fördel för dessa avhopparverksamheter.

De avhoppare som besvarat enkäten och intervjuats skiljer sig till viss del från de deltagare som verksamheterna beskriver som sin målgrupp; de är bland annat äldre, har högre utbildningsnivå och större arbetslivserfarenhet. Det går därför inte att utgå från att de avhoppare som ingår i studien är representativa för samtliga avhoppare som deltar i avhopparverksamheterna. Sannolikt mis-
sar vi i stor utsträckning de avhoppare som återfallit i brott, de som av olika anledningar inte vill ha någon kontakt med avhopp-
parverksamheterna och de som på andra sätt inte är lika socialt anpassade i samhället.

En konsekvens av detta kan bland annat vara att avhopparverk-
samheterna och deras insatser framställs i ett alltför positivt ljus. En annan konsekvens kan vara att avhopparnas behov egentligen är mer omfattande än vad som framkommer i enkätsvaren och intervjuerna med avhopparna.

Personalen på verksamheterna har själva lämnat uppgifter om sin verksamhet och dess deltagare. Hur tillförlitliga dessa uppgifter är har dock inte kunnat kontrolleras. I vissa fall är avhopparna också dubbelräknade då de varit deltagare i både myndighets-
driven och annan typ av avhopparverksamhet. I vissa avseenden har denna dubbelräkning ingen betydelse, men för vissa insatser - exempelvis flytt till annan ort och bostad - har dubbelräkningen stor betydelse. I dessa fall har vi valt att endast redovisa de uppgifter som de myndighetsdrivna verksamheterna angett om avhopparna, eftersom de deltagare som deltagit i båda typerna av verksamheter i princip alltid först deltagit i den myndighetsdrivna

verksamheten och sedan flyttat i och med placering på en icke myndighetsdriven verksamhet.

Avgränsningar

Det är inte helt enkelt att avgränsa vad som avses med kriminella grupperingar, avhoppare och avhopparverksamheter, eftersom det saknas allmänt vedertagna definitioner för dessa begrepp. De definitioner som finns är ofta vida och svävande. I samråd med Justitiedepartementet har emellertid vissa avgränsningar gjorts för studien. Nedan presenteras dessa avgränsningar.

Kriminell gruppering

Med kriminell gruppering avses en relativt stabil gruppering där individer som ingår i den på ett organiserat sätt bedriver grövre brottslighet. Grupperingens vålds- och skrämsekapital utgör en viktig del av identiteten, såväl för grupperingen som för individerna som ingår i den, vilket också försvårar möjligheten att lämna grupperingen.

Avhoppare

Med avhoppare avses en person som är folkbokförd i Sverige och som har ingått i, eller haft koppling till, en kriminell gruppering enligt definitionen ovan, på ett sådant sätt att det blir svårt att lämna grupperingen. En avhoppare ska också vara motiverad att lämna den kriminella grupperingen. Samtliga avhoppare som ingår i studien är män, eftersom vi inte lyckats få kontakt med någon kvinnlig avhoppare.

Avhopparverksamhet

Med avhopparverksamhet avses en verksamhet som har som en av sina huvudsakliga uppgifter att stödja avhoppare som vill lämna kriminella grupperingar enligt definitionerna ovan.²⁰

Dessa avgränsningar har också förmedlats till de personer som försett oss med underlag till studien, för att säkerställa att det är studiens fastställda målgrupp som avsetts i de svar och de uppgifter som förmedlats till Brå. Dock kan man inte komma ifrån att definitionerna kan ha tolkats olika när aktörerna beskrivit personer som lämnat en kriminell gruppering.

²⁰ Sociala insatsgrupper, Process Kedjan och liknande verksamheter räknas inte som avhopparverksamheter i denna studie, eftersom deras stöd framför allt vänder sig till ungdomar som är på väg in i kriminalitet, vilket inte ingår i denna studie.

Kriminella grupperingar

I Sverige finns ett antal olika grupperingar där flera personer bedriver kriminalitet i någon organiserad form. Kriminella grupperingar kan se väldigt olika ut vad gäller organisationsstruktur, förhållningssätt, synlighet etc.²¹

De typer av kriminella grupperingar som står i fokus i denna studie är

- självdefinierade grupperingar
- förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar²²
- våldsbejakande grupperingar från vit makt-miljön.

Enligt samråd med Justitiedepartementet omfattar uppdraget inte våldsbejakande religiösa extremister, ungdomar på väg in i kriminalitet eller kriminella i allmänhet. Däremot ingår andra typer av kriminella grupperingar, som familj- och släktbaserade grupperingar, risksupportrar (huliganer) och andra typer av politiska våldsbejakande extremister än de från vit makt-miljön. Dessa grupperingar är dock ovanliga bland de aktörer som kommer i kontakt med avhoppare och därmed också i studiens underlag. Dessa grupperingar beskrivs därför inte närmare i rapporten.

Brott som kriminella grupperingar främst kopplas till är olaga hot, misshandel, narkotikabrott, utpressning för ekonomisk vinning, bötnings,²³ otillåten påverkan mot brottsoffer/vittnen, innehav av skjutvapen, skattebrott, mordförsök och mord.²⁴

Självdefinierade grupperingar²⁵

Självdefinierade grupperingar markerar grupptillhörigheten med eget namn, symboler och andra attribut som signalerar sammanhållning inåt och makt utåt. De kan också ha egna klubblokaler. Ibland förstärks tillhörigheten till den kriminella grupperingen genom att man måste meritera sig för medlemskap och att det finns olika förhållningsregler att leva upp till.²⁶ Begreppet självdefinierade grupperingar omfattar både mc-gäng och andra

²¹ Korsell, Skinnari och Vesterhav, 2009.

²² De två första typerna av kriminella grupperingar, självdefinierade respektive förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar, ingår i en begreppsapparat som utvecklats av Brå och som kommer att publiceras i en kommande Brå-rapport om Organiserad brottslighet i Stockholm, Göteborg och Malmö.

²³ *Bötning* är en benämning på utpressning där gärningspersonen försöker få en individ att betala ersättning för en påstådd kränkning eller skuld, och därefter med våld eller hot om våld driver in ersättningen.

²⁴ Rikskriminalpolisen 2013.

²⁵ Beskrivningen av självdefinierade grupperingar är i huvudsak hämtad från en kommande rapport från Brå om organiserad brottslighet i Stockholm, Göteborg och Malmö.

²⁶ Jämför Larsson 2008 samt Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009.

kriminella grupperingar med namn och medlemskap, exempelvis Hells Angels, Bandidos och Black Cobra.

För dessa grupperingar är ett ackumulerat skrämsekapital ofta centralt, det vill säga att grupperingen har ett kollektivt rykte om sig att kunna bruka våld. Skrämsekapitalet byggs upp genom utförda eller påstådda våldshandlingar. Ett skrämsekapital kan baseras på händelser långt tillbaka i tiden. Grupperingens symboler är en ständig påminnelse om skrämsekapitalet.

Den ofta långa vägen till medlemskap, riterna och alla förhållningsregler ger ett starkt intryck av en sammansvetsad grupp människor som ingått ett livslångt brödraskap. Under ytan är konstellationerna emellertid inte så homogena och lojalitetsbundna som de ofta vill framställa sig, och både hot och våld förekommer internt. Flera av grupperingarna styrs med våld och är mycket våldsbenägna. Kriminalitet som exempelvis utpressning baseras i stor utsträckning på grupperingarnas skrämse- och våldskapital. Straff kan utdelas mot de egna i form av skjutningar, misshandel, rån och bötningar.

För flera av de självdefinierade grupperingarna finns inslag av pyramidspel. Det innebär att de som är högst upp i grupperingens hierarki tjänar pengar på de personer som är längre ner. I några självdefinierade grupper har till och med upplägget av pyramidspelskaraktär varit själva affärsidén. Syftet har varit att ledarna ska tjäna pengar. Medlemmar har fått betala en inträdesavgift för att gå med, sedan löpande månadsavgifter och avslutningsvis en större summa för att tillåtas lämna grupperingen. För att ytterligare öka ledarnas vinst har medlemmar även bötfällts för upplevda oförrätter.

Förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar²⁷

Enligt intervjuade poliser i en kommande Brå-rapport²⁸ har antalet förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar ökat sedan millennieskiftet. Inte sällan handlar det om grupperingar i områden med en omfattande problematik med segregation, hög arbetslöshet, låg utbildningsnivå och höga ohälsotal.

Strukturen på de förorts- och stadsdelsbaserade grupperingarna och vad som binder individerna samman skiljer sig åt mellan olika områden. Ofta är de dock lösare sammansatta än självdefinierade grupperingar, och polisen refererar ofta till dem som nätverk snarare än grupperingar.²⁹ I denna rapport använder vi

²⁷ Beskrivningen av förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar är i huvudsak hämtad från en kommande rapport från Brå om Organiserad brottslighet i Stockholm, Göteborg och Malmö.

²⁸ Se föregående fotnot.

²⁹ Enligt intervju med en företrädare för Noa 2016-03-29.

dock ordet gruppering för att betona att avhoppet kan vara svårt även från en förorts- och stadsdelsbaserad gruppering.

Ofta förekommer inte någon aktiv och riktad rekrytering till de förorts- och stadsdelsbaserade kriminella grupperingarna. Det är snarare så att vissa personer gradvis glider in i kriminalitet som en följd av att de bor i området – de kan ha en stor del av sin bekantskapskrets i grupperingen.

Interna konflikter är vanligt förekommande i de förorts- och stadsdelsbaserade grupperingarna. De har oftast inte en lika formaliserad organisationsstruktur som de självdefinierade grupperna; snarare byggs förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar upp kring några tongivande aktörer. Grupperingarna har ofta en fast kärna bestående av i genomsnitt 10–20 tungt kriminellt belastade personer. Runt kärnan finns ett nätverk av ytterligare brottsaktiva personer.³⁰

Regler och bestraffningsprinciper är sällan nedtecknade, utan formuleras godtyckligt av ledarna från fall till fall. Bötfallningar, våld och hot om våld fungerar som styrmedel för att försöka upprätthålla disciplin inom grupperingen.

Våldsbejakande vit makt-grupperingar

Vit makt-miljön utgår från en ideologi som präglas av ett motstånd mot invandring och det mångkulturella samhället. Särskilt muslimer och judar ses som ett hot emot idealsamhället: ett etniskt och kulturellt homogent samhälle som styrs av ett ”upplyst diktatoriskt ledarskap”.³¹

Vit makt-anhängare underkänner det demokratiska samhället, med dess lagar och myndigheter. Samhället uppfattas konspirera mot rörelsen. Individerna inom vit makt-miljön hålls därmed samman genom ett slags avståndstagande från samhället.³² Synsättet innebär i sin tur bland annat att det är legitimt att använda våldsamma metoder eftersom det sker i ”självförsvar”. En del av brotten som begås faller in under benämningen hatbrott eller hets mot folkgrupp.³³

Det finns inom vit makt-rörelsen både lösa nätverk och grupperingar med en mer central ledning och regler för medlemmarna. De som ingår i rapporten är framför allt avhoppare från den senare typen av grupperingar, utifrån studiens avgränsningar. I dessa grupperingar förväntas medlemmarna vara mycket engage-

³⁰ Se föregående fotnot.

³¹ Brå 2009:15.

³² Brå 2009:15.

³³ Säkerhetspolisen.se

rade i rörelsen, som ibland kan vidta disciplinära åtgärder för att få medlemmarna att bete sig enligt gruppens normer.³⁴

Omfattning av kriminella grupperingar i Sverige

För att bedöma hur många potentiella avhoppare som finns i landet behövs en siffra på hur många individer som ingår i kriminella grupperingar. Polisen har inte några sådana siffror och vill inte heller göra någon uppskattning av hur många individer det kan röra sig om. De kan inte heller uppge hur många kriminella grupperingar som finns i landet.³⁵ Emellertid har Polismyndigheten publicerat en kartläggning över utsatta områden³⁶ i februari 2016. I rapporten identifieras 53 utsatta områden i Sverige; områden som präglas av låg socioekonomisk status och kriminell påverkan på lokalsamhället. I alla dessa områden finns det enligt polisen³⁷ förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar. Även andra typer av grupperingar kan förekomma i dessa områden.

De flesta av de 53 utsatta områdena i rapporten ligger i de tre storstadsområdena Malmö, Göteborg och Stockholm. Det finns dock även utsatta områden på ytterligare 16 orter utanför storstadsområdena.

När det gäller självdefinierade grupperingar så följer polisen nationellt de mest brottsaktiva grupperingarna som har en nationell spridning eller där sådan spridning bedöms kunna komma att ske.³⁸ Dessa grupperingar finns på 12 orter i landet, enligt sina egna webbplatser. Om man jämför med de 53 områdena i polisens rapport förekommer de självdefinierade grupperingarna på ytterligare två orter i landet. Sammanlagt finns det alltså kriminella grupperingar på 18 orter utanför storstadsområdena. Enligt polisen³⁹ finns det dock troligen kriminella grupperingar på fler orter än så.

Avhopparna

För att förstå avhoppares behov av stöd är kunskap om deras bakgrund och förutsättningar central. I detta avsnitt presenterar vi forskning om riskfaktorer för att gå med i kriminella grupperingar, skäl till att hoppa av, faktorer som kan påverka om en avhoppare återfaller i brott med mera.

³⁴ Brå 2009:15.

³⁵ Enligt intervju med en företrädare för Noa.

³⁶ Polisens nationella operativa avdelning 2016.

³⁷ Enligt intervju med en företrädare för Noa.

³⁸ Se föregående fotnot.

³⁹ Enligt intervju med en företrädare för Noa.

Inom ramen för uppdraget har vi inte haft möjlighet att göra en heltäckande litteratursammanställning. I stället har vi främst utgått från två studier som går igenom och summerar en stor mängd litteratur om att gå med i respektive lämna kriminella grupperingar. Den ena studien är från USA och är skriven av Young och Gonzalez, den andra från Kanada och är skriven av MacRae-Krisa.⁴⁰ Avsnitten som följer bygger dock även på andra källor, bland annat en statlig utredning om kriminella grupperingar i Sverige,⁴¹ samt på de intervjuer som genomförts med 14 avhoppare och personal från 8 specifika avhopparverksamheter.

Kvinnor som hoppar av från kriminella grupperingar kan ha andra erfarenheter och behov av stöd än män som hoppar av. Detta avsnitt - och rapporten som helhet - handlar till största delen om män som hoppar av, eftersom det är ovanligt att kvinnor är deltagare i avhopparverksamheterna.

Risikfaktorer för att gå med i kriminella grupperingar

För att beskriva vad som kan bidra till att personer väljer att gå med i kriminella grupperingar, använder forskare⁴² ibland så kallade riskfaktorer - faktorer man har kunnat se ökar risken för att individer söker sig till kriminella grupperingar. Dessa faktorer är ungefär desamma som för personer som väljer en kriminell livsstil i allmänhet,⁴³ och kan delas in i fem kategorier:

1. Individuella faktorer

- Problem att hantera aggressioner
- Missbruk av alkohol och andra droger
- Psykisk ohälsa
- Påfrestande livssituation
- Negativa attityder till vissa samhällsnormer (att man till exempel inte anser att det är fel att begå brott)

2. Familjefaktorer

- Familjemedlemmar som är kriminella (särskilt om de är med i kriminella grupperingar)
- Familjemedlemmar som missbrukar
- Konflikter i familjen (inklusive våld)
- Resurssvag familj

⁴⁰ Studierna går igenom forskningsresultat från flera olika länder, främst i Nordamerika. Det bör påpekas att förhållanden kring kriminella grupperingar kan skilja sig åt mellan Sverige och andra länder.

⁴¹ SOU 2010:15.

⁴² Descormiers 2013, MacRae-Krisa 2013, SOU 2010:15.

⁴³ Brå 2009.

3. Faktorer som rör kamratgemenskap

- Umgänge med kamrater som begår brott

4. Faktorer som rör skola och arbete

- Inlärningssvårigheter
- Dåliga skolresultat
- Svaga band till skolan
- Svårigheter att få ett arbete

5. Riskfaktorer i omgivningen

- Socialt och ekonomiskt utsatt bostadsområde
- Område med utbredd kriminalitet
- Område med hög tillgång till droger
- Område med hög tillgång till vapen

Risken att en ung person går med i en kriminell gruppering ökar ju fler riskfaktorer som finns i dennes liv. Det är dock svårt att på individnivå förutse vem som kommer att bli kriminell eller medlem i en kriminell gruppering.

Avhopparnas bakgrund enligt intervjuer

För denna studie intervjuades 14 avhoppare om bland annat olika riskfaktorer som rör familj, skolgång och drogmissbruk. De intervjuade avhopparna var vid intervjutillfället mellan 25 och 48 år.⁴⁴ De hade hoppat av från självdefinierade grupperingar eller förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar. Se bilaga 1: *Metod och material*, för en mer utförlig beskrivning av avhopparna och intervjuerna.

I intervjuerna med avhoppare ges ungefär samma bild som i forskning om riskfaktorer, och i många berättelser framkommer att riskfaktorer samverkar. Nedan ges exempel på detta. Det bör dock poängteras att det handlar om just exempel och berättelser – vi har endast intervjuat 14 avhoppare, och det går inte att dra några generella slutsatser om avhoppare som grupp utifrån materialet.

Familjeförhållanden och skolgång ofta konfliktfyllda

I intervjuerna med avhopparna finns berättelser om misshandel i familjen, familjehemsplaceringar, föräldrar som tidigt gått bort och familjemiljöer där barnen inte blivit bekräftade. Några av avhopparna berättar att de har pappor som var kriminella under deras uppväxt.

⁴⁴ Medelåldern var 35 år.

När det gäller skolgång var det många av intervjupersonerna som hade hoppat av skolan, antingen i grundskolan eller i gymnasiet. Oavsett vilken nivå de fullföljde, vittnar de flesta om problem i skolan. Några hade ADHD och svårt att koncentrera sig, några berättar att de var allmänt ”struliga” eller att de gick i specialklass.

I åttan fick jag börja sådan där OBS-klass. Med facit i handen: En av dem som gick där är fullvärdig Hells Angels i dag, den andra gick med i Brödrskapet. Många av dem blev knarkare och bankrånare. Det blev att samla problemen på ett ställe. (Avhoppare)

Drogmissbruk vanligt enligt intervjuerna

De flesta avhoppare som kommer till avhopparverksamheterna har haft riskfaktorn drogmissbruk i sitt liv, enligt intervjuerna med avhopparverksamheterna. Även många av de intervjuade avhopparna berättade att de tidigare använde droger. Några av dem började med detta i mycket tidig ålder.

Jag har varit stökig sedan dagisåldern. Det eskalerade hela tiden. Röka, sprit vid 11 års ålder. Jag var väldigt utåtagerande, fick vredesutbrott och liknande, visste inte hur jag skulle förmedla känslor. Det var familjehem – LVU-hem och sedan fängelse när jag blev arton. Jag har drogat aktivt sedan tolv års ålder. Gänget fick jag kontakt med – ja, jag sökte väl en gemenskap. (Avhoppare)

Skäl till att gå med i en gruppering

Forskarna Young och Gonzalez menar att beslutet att gå med i en kriminell gruppering kan beskrivas som faktorer som knuffar på respektive drar in individer i grupperingar, uttryckt som *pushes and pulls*.⁴⁵ Negativa faktorer som ”pushar” individer att gå med i en kriminell gruppering kan till exempel vara konflikter inom familjen, skolan eller bostadsområdet. Positiva faktorer som kan dra in dem i en kriminell gruppering – pull-faktorer – är exempelvis gemenskap, ekonomiska möjligheter, säkerhet och skydd.

Vissa av faktorerna är desamma som för att börja med kriminalitet i allmänhet, medan andra är mer specifika för inträdet i kriminella grupperingar. Det senare handlar till exempel om säkerhet och skydd, men även om gemenskap.

För att ge ett exempel på hur push-pull-faktorer kan fungera kan vi utgå från ett par av avhopparnas berättelser i intervjuerna. Dessa avhoppare hade en problemfylld familjebakgrund som de menar pushade dem att söka gemenskap någon annanstans. De

⁴⁵ Young och Gonzalez 2013.

hittade denna gemenskap – en pull-faktor – först hos kamrater som de utförde kriminella handlingar med, och senare i kriminella grupperingar.

Det var ganska trassligt hemma, gänget blev som min familj, de ställde alltid upp. Det gick att prata med dem, det kunde jag inte göra hemma. (Avhoppare)

Det [gänget] var allting. Mina familjeförhållanden var sådär. Min pappa uppmärksammade inte mig (...) jag blev aldrig bekräftad. Men i gänget blev man bekräftad. (...) Det var en gemenskap man inte hade haft tidigare. (Avhoppare)

Många avhoppare vi intervjuat beskriver gemenskapen i den kriminella grupperingen som huvudskälet till att de gick med. Många började med kriminalitet i tidig ålder, vissa så tidigt som i tioårsåldern. Nästan alla beskriver att de först kom in i kriminaliteten tillsammans med kompisar. Några fick senare en förfrågan om att gå med i en kriminell gruppering, andra fortsatte att umgås i samma kompisgäng – som senare blev en kriminell gruppering.

Jag gick inte med [i gäng] direkt, utan de var min umgängeskrets. (Avhoppare)

Skäl till att hoppa av enligt forskning

På samma sätt som man talar om push-pull-faktorer när det gäller ingången i kriminella grupperingar, kan man analysera ett avhopp utifrån sådana faktorer.⁴⁶ Forskarna Decker och Lauritsen har sammanställt en lista på vanliga ”pushes and pulls” när det gäller orsaker till att individer hoppar av från kriminella grupperingar:⁴⁷

Pushes:	Pulls:
"Växte ur" livsstilen Blev dömd till påföljd Press från polisen Själv drabbad eller traumatiserad av brottslighet	Familjeansvar Jobbansvar Partner Flytt Familjen lämnade grupperingen (om fler i familjen var med) Grupperingen föll isär

I princip alla pushes och pulls kan gälla även för personer som funderar på att lämna ett kriminellt liv i allmänhet, och som har en kriminell vänkrets (vänkretsen ersätter då ”grupperingen” i uppställningen om pushes och pulls). Omfattande konflikter och

⁴⁶ Young och Gonzalez 2013.

⁴⁷ Decker och Lauritsen 2002.

skulder är dock något som utmärker avhopp från just en kriminell gruppering.

Flera forskare talar också om så kallade vändpunkter som kan få en person att lämna en grupp.⁴⁸ Vändpunkterna kan vara dramatiska situationer, specifika händelser, vissa tidpunkter i livet eller den händelse i en rad av händelser som till sist får ”bägaren att rinna över”. Exempel på vändpunkter kan vara att få barn eller att tilldömas och/eller avtjäna ett fängelsestraff.

Skäl till att hoppa av enligt intervjuerna

I intervjuerna med avhopparverksamheterna och avhopparna själva framträder tre huvudförklaringar till att avhoppare väljer att lämna en kriminell gruppering: familjeskäl, att man är trött på livsstilen och att man utsatts för hot och våld på grund av att man hamnat i konflikt med sin gruppering. Detta är i princip de tre skäl som forskningen lyfter fram som de viktigaste om man ser till en slags helhetsbild med både pushes och pulls.⁴⁹

När det gäller familjeskäl beskriver avhopparna vikten av familjen – att man vill bilda familj eller är trött på att ständigt svika sin familj. Att få en mer positiv familjesituation blir här en pull-faktor.

Nästa huvudförklaring handlar om en slags allmän trötthet på det kriminella livet. De som berättar om detta kände sig slitna och pressade – till och med utbrända i något fall. Detta pushade dem att lämna grupperingen.

Jag var utbränd nästan – väldigt, väldigt trött – när jag greps. Jag hade mer eller mindre gått in i väggen. Stress och press, man vet inte vad man har sagt till den ena och till den andra, man ljuger hela tiden. (Avhoppare)

Individer som lämnar en kriminell gruppering kan bli hotade på grund av att de inte haft tillåtelse att lämna grupperingen. Andra personer kan ha skulder till grupperingen eller på annat sätt kommit i konflikt med den.

Huvudskäl nummer tre handlar om den senare typen av situation, där en konflikt uppkommer innan själva avhoppet. En avhoppare berättade om en konflikt med den egna grupperingen som ledde till att man försökte mörda honom. Detta blev en push-faktor för honom:

Jag hade börjat tröttna på det sätt jag levde. Jag såg ingen logik i det längre. Men det är ju inte lätt att lämna gänget. Vem är jag då? Jag såg ingen väg ut. Det som hände, mordförsöket, puttade mig att våga hoppa av. (Avhoppare)

⁴⁸ Brå 2012, Ebaugh 1988, Young och Gonzalez 2013

⁴⁹ Decker och Lauritsen 2002, Moloney m.fl. 2009, MacRae-Krisa 2013.

Kvinnor som hoppar av

Det finns mindre forskning om kvinnor som hoppar av än om män som gör det, troligen eftersom det är mindre vanligt att kvinnor är med i kriminella grupperingar.⁵⁰ Bara en av avhopparverksamheterna, En Annan Sida Av Sverige (EASAS), uppger att de i sin verksamhet har haft kvinnor som passar in på studiens definition av avhoppare.

Eftersom vi inte har något empiriskt underlag om kvinnor – EASAS får bara in enstaka kvinnor per år – kommer denna rapport inte att ytterligare beröra kvinnors bakgrund, erfarenheter eller vilka insatser de behöver och får. I rapporten belyses endast mäns erfarenheter och behov.

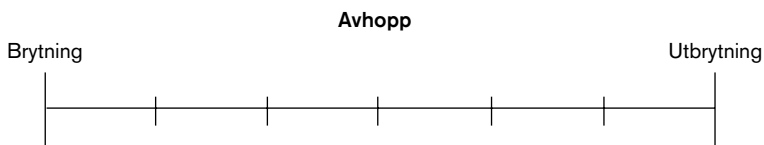
Avhoppare från vit makt-grupperingar

Bakgrunden för avhoppare från våldsbejakande vit makt-grupperingar skiljer sig i viss mån från bakgrunden för övriga avhoppare i vårt material. Avhopparna från våldsbejakande vit makt-grupperingarna har generellt färre riskfaktorer i sin bakgrund: de har gått i skolan längre, har i större utsträckning haft arbete och har inte lika ofta ett drogmissbruk. Detta enligt personal på Exit, som är den avhopparverksamhet i Sverige som har störst erfarenhet av att arbeta med målgruppen. I bilaga 3: *Avhoppare från vit makt-miljöer* finns en mer detaljerad beskrivning av avhoppare från vit makt-grupperingar.

Olika typer av avhopp beroende på grad av konflikt⁵¹

Beroende på vilken typ av kriminell gruppering som individen lämnar och vilken grad av skuld- och konfliktproblematik denne har gentemot grupperingen, kan det vara olika svårt att hoppa av. Ett avhopp från en kriminell gruppering kan beskrivas på en skala mellan *brytning* och *utbrytning*, beroende på hur stora svårigheter som möter den individ som vill hoppa av (se figur 1).

Figur 1. Skala över avhoppets svårighetsgrad, från brytning till utbrytning.

⁵⁰ MacRae-Krisa 2013.

⁵¹ Detta avsnitt har skrivits av Daniel Vesterhav, enhetschef för Brås enhet för forskning om ekonomisk och organiserad brottslighet.

Brytning innebär att utträdet ur den kriminella grupperingen sker i samförstånd med den övriga gruppen och utan konflikt. I mer lösa och flexibla kriminella grupperingar utan tydligt definierade medlemskap kan brytningen handla om att man helt enkelt slutar att umgås med de personer som man gjorde tidigare och således över tid glider ur den kriminella grupperingen. Vid denna typ av avhopp förekommer sällan en hotbild mot avhopparen.

Utbrytning innebär ett mer konfliktyllt och ofta abrupt avhopp. Individen kan i de fallen till exempel lämna den kriminella grupperingen utan tillåtelse att göra det. Det kan också finnas en skuld- och konfliktproblematik kopplat till avhoppet.

Faktorer som påverkar om avhopparen senare återfaller

Även om en avhoppare lyckas lämna det kriminella livet en tid kan det finnas risk för återfall i brott. De faktorer som kan påverka avhoppare till att återfalla i brott är i stort desamma som för personer som har levt ett kriminellt liv i allmänhet.⁵² Det handlar, enligt både forskning och intervjuerna med personal från avhopparverksamheterna, främst om följande faktorer:

- Ålder
- Familj/kontakt nät
- Grad av drogmisbruk
- Arbetslivserfarenhet/utbildning
- Nivå i grupphierarkin.

Dessa faktorer är inte ömsesidigt uteslutande. Ålder, familj och nivå i hierarkin är till exempel faktorer som påverkar varandra och det kan vara svårt att klarlägga vilken faktor som varit avgörande för återfallet. Alla faktorer ovan påverkar också motivationen att hålla sig borta från kriminalitet – vilket i sig är en faktor som både forskare och avhopparverksamheter ser som central när det gäller risken för återfall i brott.⁵³

I intervjuerna med personalen på avhopparverksamheterna var annars ålder den faktor som, vid sidan av motivation, flest framhöll som viktig för om avhopparen skulle återfalla i brott. Denna aspekt har också lyfts fram i forskning.⁵⁴ Yngre personer har inte hunnit tröttna på den kriminella livsstilen och har inte sett dess baksidor. Yngre kan också vara mindre mogna och ha sämre verktyg för att hantera en avhopparprocess. Därmed löper de större risk att återfalla i kriminalitet.

⁵² Brå 2012, MacRae-Krisa 2013, Young och Gonzalez 2013.

⁵³ Mac Rae-Krisa 2013, SOU 2010:15.

⁵⁴ SOU 2010:15.

Andra faktorer som kan spela in när det gäller hur väl man lyckas med sitt avhopp är till exempel hur svårt drogmissbruk man har haft, om man har haft en tidigare arbetslivserfarenhet, hur goda relationer man har med familj och vänner, samt var i grupperingens hierarki man befunnit sig. Flera avhopparverksamheter tar upp att avhoppare som varit längst ner i hierarkin kan ha ett svårare drogmissbruk, sämre individuella resurser och vara mer ”trasiga” än personer högre upp i hierarkin. Risken att de återfaller i brott kan därmed vara högre.

Rapportens disposition

Rapporten är indelad i fyra delar.

1. I den första delen av rapporten presenteras det stöd som finns tillgängligt för avhoppare: dels specifika avhopparverksamheter, dels polisens, socialtjänstens och kriminalvårdens reguljära verksamheter. I denna del redovisas också hur de specifika avhopparverksamheterna finansieras och hur olika aktörer samverkar för att stödja avhoppare.
2. I del två beskrivs hur väl personer i kriminella grupperingar känner till avhopparverksamheterna och hur verksamheterna arbetar för att nå potentiella avhoppare.
3. I den tredje delen går vi igenom vilka behov avhopparna har när de lämnar en kriminell gruppering och hur avhopparverksamheterna arbetar för att tillgodose dessa behov. Resultaten beskrivs utifrån de olika faser som identifierats för en avhopparprocess: första kontakten, akuta fasen, stabiliserande fasen och långsiktiga fasen. I slutet av den tredje delen finns också en genomgång av återfall och avhopparnas tankar om framtiden.
4. I den sista delen av rapporten presenteras de slutsatser som Brå drar utifrån de resultat som framkommit i övriga delar. Slutsatserna belyser dels hur väl avhopparnas behov av stöd täcks, dels hur stödet till avhoppare skulle kunna organiseras på ett bättre sätt.

DEL ETT: Tillgängligt stöd till avhoppare

Vilken typ av stöd en person som vill lämna en kriminell gruppering kan få varierar beroende på var i landet individen är folkbokförd. Om det är i polisregion Stockholm⁵⁵ eller Bergslagen⁵⁶ eller i Göteborgs eller Malmö kommun, finns det myndighetsdrivna avhopparverksamheter att vända sig till. Personer som är folkbokförda i andra delar av landet kan vända sig till icke myndighetsdrivna avhopparverksamheter,⁵⁷ liksom reguljär verksamhet inom polisen och socialtjänsten. Om personen är häktad, sitter i fängelse, eller har kontakt med frivården finns stöd att få av kriminalvården.

I denna del beskrivs först de specifika avhopparverksamheter som Brå identifierat. Därefter beskrivs vilket stöd polisen, kriminalvården och socialtjänsten kan erbjuda inom dess reguljära verksamheter. I denna del redovisas också hur de specifika avhopparverksamheterna finansieras och hur olika aktörer samverkar för att stödja avhoppare från kriminella grupperingar.

⁵⁵ Stockholms län och Gotlands län.

⁵⁶ Örebro län, Värmlands län och Dalarnas län.

⁵⁷ Under förutsättning att socialtjänsten eller annan aktör betalar för vissa av insatserna eller hela behandlingsvistelsen.

Specifika avhopparverksamheter

Brå har inventerat vilka verksamheter som specifikt erbjuder stöd till personer som vill lämna kriminella grupperingar. Dels genom enkäter till landets samtliga kommuner, häkten, anstalter och polisregioner, dels genom sökningar på internet och genom att fråga nyckelpersoner.⁵⁸ Resultaten av inventeringen visar att det finns fyra myndighetsdrivna verksamheter och fem andra typer av verksamheter som specifikt arbetar med att stödja personer som vill lämna kriminella grupperingar i landet.⁵⁹

Avhopparverksamheterna arbetar på olika sätt för att stödja avhopparna. Det som är gemensamt för de flesta av verksamheterna är dock att de

- kartlägger avhopparens behov
- utser en kontaktperson som ger avhopparen samtalsstöd, praktiskt stöd och hjälp med sociala nätverk
- förmedlar kontakt mellan avhopparen och myndigheter/andra aktörer.

Några av avhopparverksamheterna har förutom avhoppare från kriminella grupperingar även andra typer av kriminella och/eller hotade personer som inte är kriminella i sin målgrupp. Några av verksamheterna har också annan typ av verksamhet än det direkta stödet till avhoppare, till exempel utbildningar, rådgivning och föreläsningar. I denna studie presenteras emellertid enbart det arbete som rör stödet till personer som vill lämna kriminella grupperingar.

Kapitlet bygger framför allt på intervjuer med personalen på avhopparverksamheterna. En sammanställning över hur de olika verksamheterna är uppbyggda och arbetar finns i bilaga 4.

⁵⁸ Nyckelpersoner har varit personer från polisen och socialtjänsten som själva arbetar med att stödja avhoppare.

⁵⁹ Sociala insatsgrupper, Process Kedjan och liknande verksamheter räknas inte som avhopparverksamheter i denna studie, eftersom deras stöd framför allt vänder sig till ungdomar som är på väg in i kriminalitet, vilket inte ingår i denna studie.

Verksamheter som drivs av myndigheter

De myndighetsdrivna avhopparverksamheter som identifierats är

- polisens avhopparverksamhet i Stockholm
- polisens avhopparverksamhet i Bergslagen
- Kunskapscentrum mot organiserad brottslighet i Göteborg
- Konsultationsteamet i Malmö.

Dessa verksamheter ser olika ut sett till målgrupp, struktur och arbetssätt. Några saker har de dock gemensamt. Samtliga myndighetsdrivna verksamheter arbetar specifikt med målgruppen avhoppare från kriminella grupperingar inom sitt geografiskt avgränsade upptagningsområde. Samtliga verksamheter erbjuder avhopparna skydd, men endast en av verksamheterna har som krav att avhopparen måste vara hotad för att få stöd. Alla verksamheter utom en erbjuder också avhopparna en kontaktperson som kontinuerligt kan ge avhopparna samtalsstöd, praktiskt stöd och hjälp med sociala nätverk. Övriga stödsatser ges inom ramen för den samverkan verksamheterna har med andra myndigheter och aktörer, alternativt kopplas in beroende på avhopparens behov, genom kontakt med den berörda myndigheten eller aktören.

Polisens avhopparverksamhet i Stockholm

Polisens avhopparverksamhet i Stockholm startade 2012. Den vänder sig till personer som vill lämna kriminella grupperingar och som är folkbokförda inom polisregion Stockholm, det vill säga Stockholms län och Gotlands län. Det finns inget krav på att personen ska vara hotad för att få stöd av verksamheten, även om det framför allt är den målgruppen som verksamheten arbetar med, enligt personalen.

Verksamheten arbetar på uppdrag av polisedningen i polisregion Stockholm och är sedan 2013 permanent. Organisatoriskt ligger verksamheten under regionens brottsoffer- och personsäkerhetsverksamhet, och det operativa arbetet bedrivs också av poliser som arbetar där. Avhopparverksamheten har dock ett eget uppdrag och egen budget.

Avhopparverksamheten i Stockholm leds av en samordnande poliskommissarie, som på heltid arbetar med de avhopparärenden som kommer in. Till sin hjälp har kommissarien ett flertal poliser på personsäkerhetsavdelningen, som kopplas in vid behov. Dessa arbetar dock bara en liten del av sin tid med avhopparärenden.⁶⁰

⁶⁰ Framför allt är det andra typer av personsäkerhetsärenden, som hotade kvinnor, som upptar dessa polisens arbete.

Polisens avhopparverksamhet i Stockholm samverkar med en icke myndighetsdriven verksamhet genom att polisen, med bistånd från socialtjänsten, ibland placerar avhoppare i deras verksamhet. Däremot fanns det vid tidpunkten för denna studie ingen strukturerad samverkan med andra myndigheter, utan de kopplas in beroende på individuella behov.⁶¹

Polisen i verksamheten håller alltid en inledande intervju för att bedöma avhopparens motivation samt gör en hot- och riskbedömning för att avgöra avhopparens skyddsbehov. Eftersom avhopparverksamheten, vid tidpunkt för studien, inte hade någon formaliserad samverkan med socialtjänsten, har polisen också bedömt vilka övriga typer av stöd som avhopparen behövt, till exempel när det gäller missbruksvård, ekonomiskt bistånd och boende. Utifrån de bedömningar polisen gjort har de kopplat in relevanta aktörer för varje enskilt ärende. Framför allt kontaktas socialtjänsten i de olika stadsdelarna, för att bevilja olika typer av insatser och bistånd, alternativt en icke myndighetsdriven verksamhet, för placering av avhopparen.

Polisens avhopparverksamhet i Stockholm stödjer avhopparen med akuta skyddsinsatser samt agerar kontaktperson till avhopparen genom att erbjuda samtalsstöd, praktiskt stöd och hjälp med sociala nätverk. Detta stöd får avhopparen fram till dess att någon annan aktör - oftast socialtjänsten eller en icke myndighetsdriven avhopparverksamhet - tar över ansvaret. Det är dock vanligt att polisen fortsätter sin roll som kontaktperson fram till dess att avhopparen går vidare på egen hand, även om en annan aktör tagit över betalningsansvaret eller om avhopparen blivit placerad i en icke myndighetsdriven avhopparverksamhet.

Under 2014 hade verksamheten kontakt med 15 avhoppare. De hade varit medlemmar i olika typer av förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar samt i MC-gäng och andra självdefinierade kriminella grupperingar.

Polisens avhopparverksamhet i Bergslagen

En annan permanent polisiär avhopparverksamhet är *polisens avhopparverksamhet i Bergslagen*, som finns i polisregion Bergslagen. Verksamheten startade 2013 och riktar sig till personer som är folkbokförda i Örebro län, Värmlands län eller Dalarnas län och som vill lämna en kriminell gruppering. Liksom polisens avhopparverksamhet i Stockholm finns inget krav på att avhopparen måste vara hotad för att få stöd.

Avhopparverksamheten har initierats av polisen i Bergslagen, som också är huvudansvarig för verksamheten. Organisatoriskt

⁶¹ I december 2015 inledde avhopparverksamheten i Stockholm ett samarbete med socialtjänsten i Stockholm, d.v.s. efter att data samlats in för denna studie.

ligger verksamheten även här under regionens brottsoffer- och personsäkerhetsverksamhet.

Polisens avhopparverksamhet i Bergslagen arbetar lite olika i de olika länen i regionen. Verksamheten i Örebro har störst erfarenhet av avhoppare från kriminella grupperingar, och det är den delen av verksamheten som presenteras i rapporten, även om verksamheten i resultatredovisningen längre fram kommer att benämnas som polisens avhopparverksamhet i Bergslagen. I avhopparverksamheten i Örebro arbetar en poliskommissarie och två personsäkerhetshandläggare.

Verksamheten i Örebro liknar i stor utsträckning polisens avhopparverksamhet i Stockholm även när det gäller arbetssätt. Polisen i verksamheten bedömer avhopparnas skyddsbehov, sätter in akuta skyddsinsatser samt erbjuder samtalsstöd, praktiskt stöd och hjälp med sociala nätverk genom sin roll som kontaktperson till avhopparna. Verksamheten skiljer sig dock från polisens avhopparverksamhet i Stockholm när det gäller samverkan med andra aktörer. I Örebro har polisen en strukturerad samverkan med två särskilt utsedda skyddshandläggare inom socialtjänsten i kommunen. Skyddshandläggarna i Örebro är med och kartlägger individens behov samt ansvarar för att socialtjänsten sätter in de insatser som behövs mot bakgrund av individuella bedömningar. För avhoppare som är folkbokförda i en annan kommun i länet finns ingen strukturerad samverkan med socialtjänsten, utan de kopplas in för varje enskilt ärende, så som i Stockholm.

Den samordnande polisen i avhopparverksamheten i Örebro träffar också företrädare för Arbetsförmedlingen, kriminalvården, landstingen och det största kommunala bostadsbolaget årligen i ett chefsforum, för att diskutera samverkansformer för arbetet med avhoppare. Verksamheten samverkar dock inte med några andra avhopparverksamheter.

Under 2014 hade verksamheten i Örebro kontakt med tio avhoppare. Avhopparna har nästan enbart bestått av tidigare medlemmar från en och samma självdefinierade gruppering.

Kunskapscentrum mot organiserad brottslighet i Göteborg

På uppdrag av kommunstyrelsen i Göteborg inrättades 2009 *Kunskapscentrum mot organiserad brottslighet*. Verksamheten har flera olika grenar. I denna rapport beskrivs dock enbart den del av verksamheten som arbetar med att stödja avhoppare från kriminella grupperingar. Denna del kommer i rapporten att benämnas Kunskapscentrum. Kunskapscentrums målgrupp är gängkriminella folkbokförda i Göteborgs kommun. Verksam-

heten har inget krav på att avhopparen måste vara hotad för att få stöd.

Huvudansvarig för Kunskapscentrum är Göteborgs stad, men verksamheten bygger på en bred myndighetssamverkan bestående av socialtjänsten, Polismyndigheten, Kriminalvården, Skatteverket, Ekobrottsmyndigheten, Kronofogden, Åklagarmyndigheten, Säkerhetspolisen, Tullverket, Länsstyrelsen, Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen. Kunskapscentrum har även viss kontakt med icke myndighetsdrivna avhopparverksamheter när det gäller placering av avhoppare. Verksamheten är permanent och ligger organisatoriskt under Stadsledningskontoret.

På Kunskapscentrum arbetar en planeringsledare från stadsledningskontoret och en polis. Planeringsledarens roll är mer av förmedlande karaktär än stödjande. Planeringsledaren och polisen kartlägger avhopparens behov av stöd och skydd och kallar sedan in relevanta samverkande aktörer till ett samverkansmöte kring den enskilde avhopparen. På samverkansmötet upprättas en handlingsplan för avhopparen där insatser och ansvarsfördelning formuleras tillsammans med exempelvis socialtjänsten och Arbetsförmedlingen.

Planeringsledaren på Kunskapscentrum är avhopparens kontaktperson fram tills en annan aktör tar över ansvaret, men i kontaktmanskapet ingår inte den typ av samtalsstöd som övriga myndighetsdrivna verksamheter erbjuder. Här handlar det snarare om att avhopparen har någon att ställa praktiska frågor till fram tills beslut har fattats om avhopparens fortsatta process. Det är socialtjänsten som får huvudansvaret för det fortsatta stödet till avhopparen, utifrån handlingsplanen. I vissa fall placeras avhoppare i icke myndighetsdrivna avhopparverksamheter, och då får avhopparen en stödjande kontaktperson där.

När Kunskapscentrum startade var det framför allt medlemmar från självdefinierade grupperingar som fick stöd. Under senare tid har också många avhoppare från kriminella förorts- och stadsbaserade grupperingar sökt sig till verksamheten. Under 2014 arbetade Kunskapscentrum med 14 avhoppare från kriminella grupperingar.

Konsultationsteamet för avhoppare i Malmö

På uppdrag av Sociala resursförvaltningen i Malmö stad bedrivs sedan 2012 *Konsultationsteamet för avhoppare*.⁶² Liksom för Kunskapscentrum (i Göteborg) är staden huvudansvarig för verksamheten, och dess målgrupp är individer som vill lämna

⁶² För att göra läsningen lättare kommer Konsultationsteamet för avhoppare i Malmö enbart benämnas som Konsultationsteamet i rapporten.

kriminella grupperingar och som är folkbokförda i kommunen, liksom andra personer i kommunen som utsatts för hot och våld från organiserad brottslighet. I denna rapport beskrivs bara den del av verksamheten och de avhoppare som ingår i kriminella grupperingar enligt studiens avgränsningar.

Verksamheten är permanent och drivs tillsammans med socialtjänsten i Malmös stadsområden.⁶³ Därutöver har verksamheten en nära samverkan med flera andra myndigheter – dock inte lika många som vid Kunskapscentrum. Formella samverkanspartners är, förutom socialtjänsten, Polismyndigheten, Kriminalvården, Arbetsförmedlingen och Statens institutionsstyrelse. Andra aktörer kopplas in vid behov. Konsultationsteamet skiljer sig från övriga avhopparverksamheter, eftersom det är den enda av verksamheterna som har som krav att avhopparen måste ha en konstaterad hotbild för att få stöd.

I verksamheten arbetar två socionomer som samordnare för avhopparens insatser. Polisen och Arbetsförmedlingen har också fasta representanter i verksamheten som deltar vid samverkansmöten. Liksom vid Kunskapscentrum kartlägger först samordnarna och polisen avhopparens behov av stöd och skydd. Därefter har samordnarna en förmedlande roll och kallar de samverkande myndigheterna till ett möte, där man upprättar en handlingsplan och fördelar ut ansvaret. Till skillnad från Kunskapscentrum är samordnarna i Malmö också kontaktpersoner till avhopparna, för kontinuerligt samtalsstöd, praktiskt stöd och hjälp med sociala nätverk. Till skillnad från polisens avhopparverksamheter i Stockholm och Bergslagen ges stödet dock inte genom möten med avhopparna, utan främst via telefon.

Under 2014 hade Konsultationsteamet tolv avhoppare från kriminella grupperingar i verksamheten. Framför allt var det avhoppare från olika kriminella förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar som Konsultationsteamet hade kontakt med.

Konsultationsteamet har utvärderats

Konsultationsteamet har utvärderats av Institutionen för kriminologi vid Malmö högskola.⁶⁴ I utvärderingen beskrivs hur verksamhetens arbete är uppbyggt och en analys görs av vilka delar av verksamheten som behöver utvecklas. Bland annat nämns behovet av att utveckla resultatorienterade verksamhetsmål, som har att göra med effekter för avhopparna.

⁶³ För läsvänlighetens skull kommer stadsområden fortsättningsvis att benämnas som stadsdelar då detta är beteckningen i resten av landet. Organisatoriskt ligger Konsultationsteamet under Sociala resursförvaltningen.

⁶⁴ Andersson 2015.

Icke myndighetsdrivna verksamheter

Andra avhopparverksamheter, som inte drivs av någon myndighet, är

- Fryshusets verksamhet Exit
- Fryshusets verksamhet Passus
- En Annan Sida Av Sverige (EASAS)
- Kriminellas revansch i samhället (KRIS)
- X-Cons.

Samtliga dessa verksamheter utom X-Cons ingår i vår resultatredovisning.⁶⁵ De icke myndighetsdrivna verksamheterna har sinsemellan större olikheter än de myndighetsdrivna, sett till målgrupp, struktur och arbetssätt. Det som emellertid är gemensamt för dessa verksamheter, och som skiljer dem från de myndighetsdrivna, är att de vänder sig till avhoppare i hela landet, att de inte kan erbjuda avhopparna skydd (förutom då avhopparna enbart har en lokal hotbild) och att de i större utsträckning kan erbjuda stöd inom verksamhetens väggar, som arbetsträning, påverkansprogram, stödboende och samtalsstöd. Samtliga verksamheter erbjuder avhopparna en kontaktperson som bistår med samtalsstöd, praktiskt stöd och hjälp med sociala nätverk.

För att en avhoppare ska kunna få stöd från en icke myndighetsdriven verksamhet måste socialtjänsten i avhopparens kommun bevilja och betala för insatserna.

En Annan Sida Av Sverige (EASAS)

Verksamheten *En Annan Sida Av Sverige* (EASAS) startade 2012 och vänder sig till avhoppare från kriminella grupperingar men också andra personer som levt ett kriminellt/missbrukande liv. EASAS är permanent och drivs som aktiebolag.⁶⁶

EASAS finns i Stockholm, Göteborg och Ludvika, och har flera typer av verksamhetsinriktning. I Göteborg finns ett stödcenter, ett behandlingscenter och ett jobbcenter. I Stockholm och Ludvika finns ett stödcenter. Personer från hela landet kan söka sig till EASAS verksamheter. För att avgöra vilken/vilka av EASAS verksamheter som är aktuell i det enskilda fallet, gör personen tillsammans med avhopparen en kartläggning av individens behov och förutsättningar.

⁶⁵ Anledningen till detta är att företrädare för X-Cons inte haft möjlighet att avsätta tid eller resurser för att delta i studien.

⁶⁶ Det drivs som aktiebolag med särskild vinstbegränsning.

EASAS Stödcenter i Göteborg

I denna studie kommer EASAS härnäst att beskrivas utifrån arbetet på Stödcentret i Göteborg, eftersom det är den verksamhet som framför allt har deltagare som lämnat kriminella grupperingar. I rapporten beskrivs enbart EASAS arbete med avhoppare som är kopplade till kriminella grupperingar enligt studiens avgränsningar.

Stödcentret bedrivs genom samverkan med socialtjänsten i Göteborg, som genom avtal finansierar avhopparnas platser i verksamheten. Socialtjänsten i Göteborg kan vid behov placera personer i EASAS verksamhet, men avhoppare kan också komma direkt till EASAS och få tillgång till stödet så länge avhopparens hemkommun bekostar platsen.

I stödcentret arbetar en verksamhetsledare som också är terapeut och tidigare gängmedlem, en KBT-terapeut och en stresshanteringscoach. Stödcentret har till uppgift att stödja avhoppare med motivation, identitetsförändring, rutiner med mera. Detta stöd tillhandahålls av avhopparens kontaktperson – som är någon i personalen. Vid behov av sysselsättning eller missbruksvård kan avhopparen även ingå i de specifika verksamheter som EASAS har för detta.

EASAS stödcenter i Göteborg uppger att de under 2014 hade 55 avhoppare inskriva i stödcentret, utifrån denna studies definition. Alla var dock inte placerade på stödcentret hela tiden, utan befann sig också i EASAS behandlingscenter och/eller jobbcener. De avhoppare som deltagit i EASAS verksamheter är framför allt avhoppare från kriminella förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar samt självdefinierade kriminella grupperingar.

Fryshusets verksamheter Exit och Passus

Fryshuset är en stiftelse med ett brett utbud av verksamheter. Två av Fryshusets verksamheter, *Exit* och *Passus*, vänder sig till personer som vill lämna kriminella grupperingar.

Exit startade 1998 och vänder sig till personer som vill lämna vit makt-miljön. Ungefär hälften av Exits målgrupp har koppling till kriminella grupperingar, enligt uppgift från personalen. *Passus* startade 2012 och vänder sig till personer som vill lämna andra typer av kriminella grupperingar än de som *Exit* vänder sig till. Fryshusets verksamheter är lokaliserade i Stockholm, men vänder sig till personer i hela landet som vill lämna kriminella grupperingar.

Verksamheterna har en strukturerad samverkan med socialtjänsten, Arbetsförmedlingen, Kriminalvården, psykiatrin och näringslivet, även om dessa aktörer inte är direkt delaktiga i verksam-

heten. Några myndighetsdrivna avhopparverksamheter och socialtjänsten placerar varje år avhoppare i Passus verksamhet.

Exits och Passus personalteam består av en chef, en samordnare och fem klientcoacher. Klientcoacherna har tidigare erfarenhet från vit makt-miljöer eller kriminella grupperingar. Varje avhoppare får en eller flera klientcoacher som kontaktperson. Klientcoachens roll är att kartlägga avhopparens behov samt ge avhopparen samtalsstöd utifrån ett fempunktsprogram.⁶⁷ Deltagarna har också möjlighet att få boende inom verksamheten samt tillgång till påverkansprogram, praktiskt stöd och hjälp med sociala nätverk.

Under 2014 hade Exit nio avhoppare med koppling till kriminell vit makt-gruppering i verksamheten. Passus hade samma år 14 avhoppare från andra typer av kriminella grupperingar. Framför allt är det deltagare från förorts- och stadsdelsbaserade grupperingar samt självdefinierade kriminella grupperingar som deltagit i Passus verksamhet. Hälften av avhopparna i Passus placerades där av myndighetsdrivna avhopparverksamheter.

Exit har utvärderats

Brå utvärderade Exit år 2001, på regeringens uppdrag.⁶⁸ Utvärderingen visade att 125 av de 133 personer som då fått hjälp av Exit hade lämnat vit makt-miljön. Verksamhetens styrka var, enligt utvärderingen, att personalen som arbetade i verksamheten var väl förtrogen med avhopparnas problem, eftersom de själva hade tillhört vit makt-miljön, att verksamheten arbetade flexibelt utifrån situationens krav och att personalen fanns tillgängliga alla tider på dygnet. Svagheten var att verksamheten brast när det gällde organisatorisk struktur, beslutsgång, professionellt ledarskap och samarbete med andra myndigheter.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, tidigare Ungdomsstyrelsen, har också utvärderat Exits verksamhet.⁶⁹ De konstaterade, liksom Brå, att verksamheten hade vissa brister. Långsiktig finansiering saknades och administrativa strukturer, systematisk styrning och uppföljning behövde utvecklas.

Exit har också studerats i en doktorsavhandling av Wilchen Christensen.⁷⁰ I avhandlingen lyfts identitetsförändring fram som central i avhopparprocessen. Författaren anser att Exits arbetsätt är en bra utgångspunkt för en sådan förändring, eftersom

⁶⁷ Fempunktsprogrammet bygger på de behov avhopparna har under olika faser i avhopparprocessen: motiveringsfasen, avhopparfasen, etableringsfasen, reflektionsfasen och stabiliseringsfasen.

⁶⁸ Brå 2001:8.

⁶⁹ Ungdomsstyrelsen 2010:11.

⁷⁰ Wilchen Christensen 2015.

avhopparen hela tiden introduceras i nya sammanhang, umgängen och aktiviteter. Författaren lyfter också fram att det är en framgångsfaktor för deltagarnas identitetsförändring att det i verksamheten finns en blandning av både före detta avhoppare och personal utan sådan bakgrund.

KRIS

Kriminellas Revansch i Samhället, KRIS, är en ideell kamratförening där före detta kriminella och missbrukare hjälper varandra tillbaka in i samhället. Verksamheten startade 1997 och finns på flera orter i landet. Det KRIS erbjuder sina medlemmar är framför allt den sociala gemenskapen i de lokala föreningslokaler. Därtill ges olika typer av utbildningar, behandlingar och sysselsättning. Några föreningar erbjuder också stödboende med personal dygnet runt. De olika lokalföreningarna kan dock skilja sig åt i stor utsträckning sett till form och innehåll.

KRIS i Halmstad

Den lokalförening som har störst erfarenhet av just avhoppare från kriminella grupperingar är KRIS i Halmstad. Därför är den fortsatta redovisningen inriktad på verksamheten där.

Förutom den sociala gemenskapen i föreningslokalen, erbjuder KRIS i Halmstad behandlingar, utbildningar och studiecirklar. De gör också anstaltsbesök, muckhämtningar och håller föreläsningar på bland annat skolor och anstalter. En lämplig medlem i föreningen utses till kontaktperson för avhopparen. När det gäller avhoppare från kriminella grupperingar är det dock framför allt föreningens ordförande som utses till kontaktperson, eftersom det är en person som har egen erfarenhet av att ingå i en kriminell gruppering.

KRIS i Halmstad har flera egna verksamheter där avhoppare kan få arbetslivserfarenhet, som en flyttfirma, ett bilvårdcenter, en bilverkstad och en secondhandbutik. Det förekommer också att de gör uppdrag åt andra aktörer, som att arbeta som publikvärdar eller nattvakter och på festivaler. I lokalföreningen i Halmstad finns också ett stödboende för medlemmarna. Stödboendet har personal dygnet runt.

Under 2014 hade KRIS i Halmstad fem avhoppare från kriminella grupperingar i verksamheten. Samtliga av dessa hade placerats hos KRIS via en myndighetsdriven avhopparverksamhet. Framför allt är det avhoppare från självdefinierade grupperingar som deltagit i KRIS verksamhet i Halmstad.

KRIS Livsstilshus har utvärderats ...

KRIS har tidigare haft två så kallade livsstilshus som projekt under åren 2009-2013. I livsstilshusen kunde unga med kriminell gängbakgrund erbjudas boende och påverkansprogram i KRIS' regi. Livsstilshusen har utvärderats av Malmö högskola.⁷¹

Livsstilshusen fanns på två olika platser i Sverige, på Styrso i Göteborgs skärgård och i Frossarbo, norr om Uppsala. Livsstilshuset i Göteborg gick betydligt bättre än det i Uppsala. De tog emot betydligt fler avhoppare och kunde dessutom placera dem snabbare. Enligt utvärderingen berodde det på att livsstilshuset i Göteborg hade ett ramavtal med Göteborgs stad, och att Göteborgs stad abonnerade jourplatser på huset.

De framgångsfaktorer som utvärderingen lyfter för båda livsstilshusen var att personalen hade erfarenheter som liknar deltagarnas, och ett starkt engagemang, vilket bidrog till att öka de ungas motivation och vilja att förändra sina liv. En svaghet i verksamheterna var att det förekom att personal återföll i brott, samt att personalens stora engagemang skapade påfrestande arbetsituationer med risk för utbrändhet.

... liksom verksamheten generellt

Även Brå har utvärderat KRIS' verksamhet.⁷² Studien, som gjordes 2003, hade inget direkt fokus på arbetet med avhoppare från kriminella grupperingar, utan på verksamheten generellt. Utvärderingen visade att de personer som engagerade sig aktivt inom KRIS, genom att sitta i styrelsen för någon av lokalföreningarna, hade en avsevärt lägre risk för återfall i brott än en jämförbar grupp, vad gäller ålder och kriminell belastning. Utvärderingen visade också att representanter för kriminalvården överlag var nöjda med det arbete som KRIS bedrev på anstalter och häkten. Även föreläsningarna var uppskattade. Dock påtalades den skörhet som fanns inbyggd i föreningen, genom att medlemmarna hade olika lång drog- och brottsfri tid bakom sig, vilket gjorde det svårt att veta hur stabila föreningens representanter var. Kvaliteten på insatserna och samarbetet ansågs till stor del vara avhängigt de enskilda representanterna på KRIS.

X-Cons

X-Cons är en ideell organisation som startade 2008, efter en utbrytning ur KRIS. Liksom KRIS har verksamheten föreningar på flera orter i landet, och avhoppare från hela landet kan söka sig dit. X-Cons har också samma målgrupp och arbetar på ett sätt som liknar KRIS', med undantaget att de även tillåter personer

⁷¹ Lalander 2013.

⁷² Brå 2003:7.

som använder narkotikaklassade läkemedel att delta i verksamheten.

Verksamheten har haft problem med finansieringen under flera år, eftersom de inte längre får föreningsbidrag. Verksamheten har därför reducerats från 30 till 12 föreningar och från 55 till 7 anställda på några få år. Framtiden för X-Cons är oviss och på grund av de svårigheter som verksamheten befinner sig i har de avböjt att delta i denna studie.

Stöd för avhoppare inom reguljär offentlig verksamhet

I föregående kapitel beskrev vi hur de specifika avhopparverksamheterna är organiserade. I detta kapitel beskriver vi vad polisen, kriminalvården och socialtjänsten inom reguljär verksamhet har för erfarenhet av stöd till avhoppare i kriminella grupperingar och på vilket sätt de kan stödja dessa avhoppare.

Redovisningen är inriktad på de delar av Sverige där polisen och socialtjänsten inte ingår i någon myndighetsdriven avhopparverksamhet. Detta eftersom det stöd som polisen och socialtjänsten ger tillsammans med avhopparverksamheterna redan beskrivits i föregående kapitel *Specifika avhopparverksamheter*.

Resultaten i detta kapitel bygger på svar på en enkät som gick ut till samtliga polisregioner, anstalter och häkten samt kommuner och stadsdelsförvaltningar⁷³ runt om i landet. Av totalt 413 utskick besvarades 280 enkäter, vilket ger en svarsfrekvens på 68 procent. Några kompletterande intervjuer har också hållits med aktörerna. Mer information om enkätförfarandet, de svarande och intervjuerna finns i bilaga 1: *Metod och material*.

Polisen

Polisen har enligt polislagen i uppdrag att verka brottsförebyggande. Polisen har också ansvar för att skydda människor som blir hotade, exempelvis avhoppare från kriminella grupperingar.

⁷³ Försättningsvis benämns kommuner och stadsdelsförvaltningar som socialtjänsten, eftersom det framför allt är socialtjänsten som arbetar med stöd till avhoppare.

I samtliga polisregioner finns en brottsoffer- och personsäkerhetssektion (BOPS) som ansvarar för regionens personsäkerhetsarbete.⁷⁴ I dessa sektioner ingår olika typer av operativa grupper, såsom

- brottsoffersamordning
- personsäkerhetsverksamhet för skydd av bevispersoner
- livvaktsverksamhet
- avhopparverksamhet, i vissa fall, som beskrivits tidigare.

Polisregionerna Stockholm, Bergslagen, Syd och Väst är, som nämnts tidigare, drivande eller delaktiga i specifika avhopparverksamheter som riktar sig till avhoppare från kriminella grupperingar. Det arbetet beskrevs i föregående kapitel och ingår därför inte här. De svar som redovisas i detta kapitel avser enkät svar från polisregionerna Mitt, Öst och Nord. En polis per region har svarat för att besvara enkäten.

Polisen har begränsad erfarenhet av avhoppare ...

Enligt enkätsvaren har samtliga tre polisregioner haft kontakt med personer som velat få stöd att lämna en kriminell gruppering under de senaste två åren.⁷⁵ Det rör sig dock inte om särskilt många personer. Region Mitt har under perioden haft kontakt med fem avhoppare som tillhört kriminella förorts- och stadsbaserade grupperingar. Region Nord har haft kontakt med en avhoppare från ett mc-gäng och region Öst har haft kontakt med två avhoppare från andra självdefinierade grupperingar. Totalt handlar det alltså om åtta avhoppare under två år.

... liksom av avhopparverksamheter

Två av de tre svarande uppger att de känner till en verksamhet som har som huvudsaklig uppgift att stödja avhoppare som vill lämna kriminella grupperingar. Polisregionerna anger dock att de inte har haft särskilt mycket kontakt med någon avhopparverksamhet. Oftast känner de bara till att verksamheten finns. En polisregion uppger att de fått råd från en avhopparverksamhet i ett enskilt ärende.

⁷⁴ Enligt riktlinjer som tillkom i mars 2016 har den nationella operativa avdelningen (Noa) det nationella processansvaret för brottsoffer- och personsäkerhetsverksamheten. I den mån polisregionerna bedriver avhopparverksamhet ska denna vara en del av brottsoffer- och personsäkerhetsverksamheten. (Källa: Polismyndighetens riktlinjer för brottsoffer- och personsäkerhetsverksamheten, PM 2016:10).

⁷⁵ Juli 2013–juni 2015.

Det stöd avhopparna kan få av polisen varierar ...

På frågan om vilket stöd de kan ge till avhoppare svarar region Nord att de kan genomföra hot- och riskbedömningar liksom motiverande samtal. Något sådant stöd har de emellertid inte förmedlat till den avhoppare de haft kontakt med. Region Öst har gjort hot- och riskbedömningar och haft motiverande samtal med de avhoppare de haft kontakt med. Genom kontakt med socialtjänsten har de också förmedlat hjälp till ekonomiskt bistånd. De uppger också att de kan genomföra drogtest, men att det hittills inte varit aktuellt. Region Mitt uppger i enkäten att de inte kan erbjuda något särskilt stöd till avhoppare. I en uppföljande intervju med den polis som besvarat enkäten i region Mitt uppges att polisregionen saknar kontaktpersoner och nätverk för att kunna lotsa avhopparna som kontaktat dem vidare, eftersom avhopparna inte velat göra en polisanmälan och därmed inte kunnat få stöd av personsäkerhetsverksamheten i egenskap av bevisperson. Region Mitt har i stället hänvisat avhopparna vidare till kriminalvårdens och socialtjänstens reguljära verksamhet.

... liksom resurserna för att stödja avhoppare

En av de tre polisregionerna, region Nord, uppger i enkäten att de har tillgång till både personal och öronmärkta pengar för att stödja avhoppare från kriminella grupperingar. Polisregion Öst uppger att de har tillgång till personal, medan region Mitt uppger att de inte har några särskilda resurser, utöver de som ingår i den ordinarie verksamheten.

Kriminalvården

Kriminalvårdens uppdrag består bland annat i att minska återfall i brott genom att vidta åtgärder som syftar till att brottslighet under verkställigheten förhindras, frigivning förbereds och narkotikamissbruk behandlas. Innehållet i verkställigheten ska anpassas efter varje individs behov.⁷⁶

Många gängkriminella hamnar någon gång i kriminalvårdens verksamheter och flera av dessa personer väljer att lämna grupperingarna när de häktas och frihetsberövas.⁷⁷ I enkäten som besvarats av personal från anstalter och frivårdskontor uppger nästan tre fjärdedelar att de känner till intagna/klienter som velat hoppa av från en kriminell gruppering under de senaste två åren.⁷⁸ Enkäten har besvarats av 28 av 33 frivårdskontor och 25 av 48 anstalter. Det ger en svarsfrekvens på totalt 65 procent.

⁷⁶ Svensk författningssamling 2007:1172.

⁷⁷ MacRae-Krisa 2013.

⁷⁸ Juli 2013–juni 2015.

Frivården har större erfarenhet av avhoppare än anstalterna

Knappt hälften av de svarande från kriminalvården uppger att någon intagen/klient på deras anstalt/frivårdskontor också vänt sig till dem för att få stöd att lämna en kriminell gruppering under de senaste två åren. Framför allt är det personal på frivårdskontoren som haft sådana kontakter (57 procent, jämfört med 40 procent på anstalterna).⁷⁹

De svarande uppger att omkring 50 personer per år⁸⁰ velat få stöd att lämna en kriminell gruppering. Nästan två tredjedelar av dessa har varit klienter inom frivården.

Det är framför allt svarande från anstalter och frivårdskontor i Stockholm, Östergötland och Västra Götaland som uppger att deras enheter haft intagna/klienter som velat ha stöd att lämna en kriminell gruppering. Men även i Norrbotten, Skåne och Blekinge har personer velat få stöd från kriminalvården för att lämna en kriminell gruppering. I övriga län handlar det mer om enstaka avhoppare.

Begränsad erfarenhet av avhopparverksamheter, särskilt myndighetsdrivna

Drygt tre fjärdedelar av de svarande från kriminalvården uppger att de känner till någon verksamhet i landet som har som huvudsaklig uppgift att stödja avhoppare som vill lämna en kriminell gruppering. Framför allt är det de icke myndighetsdrivna avhopparverksamheterna som de känner till, det vill säga KRIS, Fryshusets verksamheter och EASAS. De polisdrivna avhopparverksamheterna i Stockholm och Bergslagen är inte särskilt kända bland de svarande från kriminalvården.

Det är endast ett fåtal svarande från frivårdskontoren och anstalterna⁸¹ som uppger att de haft någon form av kontakt med en avhopparverksamhet i syfte att stödja avhoppare. Kontakten har då främst handlat om att personalen har hänvisat avhoppare till verksamheten, att de har fått allmänna råd och/eller stöd, alternativt råd och/eller stöd i enskilda ärenden. Fyra frivårdskontor⁸² uppger att de har kontrakt eller avtal med en avhopparverksam-

⁷⁹ 10 av 25 anstalter och 16 av 28 frivårdskontor.

⁸⁰ Siffran är ungefärlig och en uppskattning utifrån respondenternas svar. Det kan också förekomma att personer är dubbelräknade om de under tidsperioden har vänt sig till både frivård och anstalt för stöd.

⁸¹ Sju frivårdskontor och tre anstalter.

⁸² Linköping, Sollentuna, Södertörn och Göteborg.

het.⁸³ Det vanligaste är dock att de svarande bara känner till att verksamheterna finns.

Frivården erbjuder mer stöd än anstalterna

Enligt enkätsvaren kan anstalterna och frivårdskontoren framför allt stödja avhoppare från kriminella grupperingar med motiverande samtal,⁸⁴ drogtester, påverkansprogram, utbildning/arbete och utredning/bedömning av stödbehov. Svarande från frivården uppger i högre utsträckning att de erbjuder, respektive har förmedlat, dessa insatser till avhoppare. Men de har också haft fler avhoppare som vänt sig till dem för att få stöd att lämna kriminella grupperingar enligt enkätsvaren. Annat som personalen från frivården uppger att de förmedlat till avhoppare är, enligt ett öppet svarsalternativ, placering på institution vid kontraktsvård samt kontakter till olika avhopparverksamheter.⁸⁵

Av svaren framgår också att det i huvudsak inte finns några specifika insatser just för avhoppare, utan de får del av det reguljära utbudet av insatser. Ett undantag är Entré, ett påverkansprogram inom frivården som riktar sig till just klienter som vill lämna en kriminell gruppering. Programmet kom till efter regeringens initiativ om en mobilisering mot den grova organiserade brottsligheten. Entré är ett individuellt behandlingsprogram där deltagaren genom samtal, rollspel och hemuppgifter arbetar med ämnen som attityder och värderingar, relationer och umgänge, aggressivitet och våld samt identitet och självbild. I slutet av 2015 fanns programmet på 13 av landets 35 frivårdskontor och kommer i framtiden att utökas till fler frivårdskontor enligt intervju med företrädare från Kriminalvården. Programmet ska i framtiden också kunna påbörjas redan inne på anstalt.

Kritik mot kriminalvårdens arbete med avhoppare

Flera av avhopparverksamheterna menar att kriminalvårdens planering för att förhindra återfall i brott generellt inte fungerar tillfredsställande. Enligt intervjuerna anser de att planeringen för frigivning borde börja tidigare och vara mer omfattande; insatser

⁸³ Frivården i Göteborg har haft kontakt med Kunskapscntrum, Kris och X-Cons. De framgår inte vilken av dessa verksamheter de har kontrakt/avtal med. Linköping, Sollentuna och Södertörn har avtal med Fryshusets verksamheter Exit och Passus.

⁸⁴ Motiverande samtal (MI) är en särskild samtalsmetod som används både inom anstalt och inom frivård för att underlätta förändringsprocesser. Samtalsmetoden utgör en bas i kriminalvårdens arbetssätt och ska användas med samtliga klienter.

⁸⁵ Frivårdskontoret vid Fridhemsplan uppger att de planerar att ingå samarbete med polisens avhopparverksamhet i Stockholm och socialtjänsten i Stockholms stad, och att de har avsatt två frivårdsinspektörer som delvis kommer att arbeta med avhopparärenden.

inom socialtjänsten - boende, sysselsättning med mera – skulle kunna vara bättre förberedda i det kritiska skedet när avhopparen lämnar en anstalt. Vidare anser de att insatserna borde koordineras bättre så att socialtjänsten, kriminalvården, Arbetsförmedlingen med flera arbetar enligt en och samma plan och utifrån tydliga ansvarsområden. Mycket av kritiken är densamma som återfinns i en rapport från Riksrevisionen om samverkan kring återfall i brott.⁸⁶

Kriminalvården uppfattas också av de intervjuade kunna bli bättre på att arbeta med den specifika gruppen avhoppare. Dels borde de ta bättre vara på avhopparnas motivation när dessa signalerar att de vill lämna en kriminell gruppering, dels borde de kunna arbeta för att få fler motiverade att lämna grupperingarna.

Samtidigt som avhopparverksamheterna önskar att kriminalvården skulle göra mer för avhoppare inom ramen för sitt uppdrag, menar de också att fler enheter inom kriminalvården skulle kunna kontakta avhopparverksamheterna i avhopparärenden.

Kriminalvården ser förbättringspotential

En företrädare för Kriminalvården med stor insyn i myndighetens arbete framhåller i en intervju att kriminalvården hela tiden arbetar motiverande med att få personer att sluta begå brott och förändra sina liv. Detta görs bland annat i samtal med personalen och genom olika typer av sysselsättning och programverksamhet.

Företrädaren håller dock med om att det generellt sett finns en förbättringspotential när det gäller planeringen och koordineringen i samband med att klienterna friges. Han framhåller också att det i skrivande stund pågår ett arbete inom myndigheten med att förbättra planeringen för hela klientens tid i kriminalvård.⁸⁷ Planeringen ska bli mer strukturerad och börja tidigare – särskilda behov hos avhoppare ska till exempel identifieras tidigare – och en sammanhållen plan för klienten ska upprättas. I planen ska det redan från början framgå vilka insatser klienten ska få, också i samband med frigivning. Planeringen ska sedan följas upp, bland annat för att säkerställa att insatserna genomförs.

Företrädaren menar också att kriminalvården kan bli bättre på att arbeta med helhetslösningar för gruppen avhoppare, bland annat med skydd och insatser för att förändra identiteten som gängmedlem. I ett regeringsuppdrag till Kriminalvården, som syftar till att förbättra utslussningen av klienter till frihet, står det också särskilt att behoven för ”klienter som är i behov av stöd för att lämna kriminella organisationer” ska vägas in.⁸⁸

⁸⁶ Riksrevisionen 2015:4.

⁸⁷ Arbetet syftar till att förändra verkställighetsplaneringen. Källa: Omkrim 2016.

⁸⁸ Justitiedepartementet 2015 (Ju 2015/09899/KRIM).

Socialtjänsten

Enligt Socialtjänstlagen⁸⁹ har kommunen det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp de behöver. Personer som lämnar kriminella grupperingar är ofta i behov av olika former av insatser från socialtjänsten, såsom ekonomiskt bistånd, tillfälligt boende och missbruksvård. Avhoppare som vill ha stöd kan själva ta kontakt med kommunen och dess socialtjänst, som annars också kan kontaktas av personal från den avhopparverksamhet som personen deltar i.⁹⁰ Socialtjänsten i den kommun eller stadsdelsförvaltning som den sökande är folkbokförd i beslutar om dessa insatser, utifrån en individuell behovsprövning.⁹¹ Personer som är hotade likställs med brottsoffer, och då har socialtjänsten ett särskilt ansvar.⁹²

Svarsfrekvensen på enkäten som gick ut till samtliga kommuner och stadsdelsförvaltningar i landet var 68 procent.⁹³ I presentationen ingår inte socialtjänsten i Göteborg, Örebro och Malmö, eftersom de är en del av de specifika avhopparverksamheter som presenterats tidigare. Det innebär att följande redovisning bygger på svar från 208 kommuner och stadsdelsförvaltningar.

Endast enstaka avhoppare söker stöd direkt från socialtjänsten – förutom i Stockholm

Det är 15 procent av de 208 kommunerna och stadsdelsförvaltningarna som uppger att avhoppare vänt sig till deras socialtjänst för att få stöd att lämna en kriminell gruppering de senaste två åren. I reella tal handlar det om 32 kommuner och stadsdelsförvaltningar som haft en sådan kontakt.

Sett till antal avhoppare rör det sig om totalt omkring 35 avhoppare per år. Nästan hälften av dessa har vänt sig till socialtjänsten i Stockholm.⁹⁴

⁸⁹ SoL (2001:453) 2 kap. 1 §.

⁹⁰ I de fall avhopparen redan har kontakt med en specifik avhopparverksamhet tar denna verksamhet ofta kontakt med socialtjänsten för beslut och finansiering av insatser.

⁹¹ Ansvaret kring finansieringen dock inte alltid oproblemiskt, vilket även framkommer längre fram i rapporten.

⁹² Enligt 5 kap. 11 § SoL hör det till socialnämndens uppgifter att verka för att den som utsatts för brott och dennes närstående får stöd och hjälp.

⁹³ Läs mer om svarsfrekvens och bortfall i bilaga 1: *Metod och material*.

⁹⁴ Här bör erinras om att socialtjänstens stöd i övriga storstäder ingår i det stöd som presenteras i tidigare kapitel om Specifika avhopparverksamheter då de har en strukturerad samverkan med någon av dessa verksamheter. De ingår därför inte i redovisningen i detta kapitel.

Begränsad erfarenhet av avhopparverksamheter

Drygt hälften av de svarande från socialtjänsten uppger att de känner till att det finns någon verksamhet i landet som har som huvudsaklig uppgift att stödja avhoppare som vill lämna en kriminell gruppering.

Det är framför allt Fryshusets verksamheter, Exit och Passus, samt KRIS som de känner till. De myndighetsdrivna verksamheterna Kunskapscentrum och Konsultationsteamet är mer kända än de polisdrivna verksamheterna. I Stockholm känner bara en stadsdelsförvaltning till att polisens driver en avhopparverksamhet.⁹⁵ EASAS är det få som känner till.

Av 208 kommuner uppger 12 att de haft någon form av kontakt med en avhopparverksamhet. Det handlar då främst om att de hänvisat avhoppare till verksamheten eller fått råd och/eller stöd av dem, antingen i enskilda ärenden eller generellt. Framför allt är det de större kommunerna som uppger att de haft sådana kontakter. Övriga kommuner känner bara till att verksamheterna finns.

Socialtjänsten har främst gett ekonomiskt bistånd

Vilka insatser har då avhopparna fått? Bland de 32 kommuner och stadsdelsförvaltningar som i enkäten uppgett att avhoppare vänt sig till dem för att få stöd att lämna en kriminell gruppering, uppger hälften att de har förmedlat ekonomiskt bistånd till avhopparna och/eller utrett/bedömt avhopparens stödbehov. Ett tiotal uppger att de har utrett avhopparens skyddsbehov,⁹⁶ förmedlat någon form av skydd, ordnat med tillfälligt boende⁹⁷, genomfört drogtest och/eller motiverande samtal. Omkring 5 kommuner och stadsdelsförvaltningar uppger att avhopparna fått stöd med avgiftning och/eller att hitta utbildning/ arbete. De flesta avhoppare som vänt sig till socialtjänsten har emellertid fått någon form av stöd, enligt enkätsvaren.

⁹⁵ Från och med 2016 samverkar dock verksamheten med socialtjänsten i Stockholm, vilket gör att kännedomen inom socialtjänsten troligen har ökat.

⁹⁶ Socialtjänsten använder andra metoder än polisen för bedömning av skyddsbehov. I stor utsträckning utgår de dock från polisens bedömningar, i de fall sådana bedömningar finns.

⁹⁷ Tillfälligt boende kan vara en form av skydd. Socialtjänsten i Stockholm uppger i intervju att de inte har några egna lägenheter att förmedla för tillfälligt boende, utan att de genom kontakt med kommunala bostadsbolag försöker hitta lediga lägenheter att hyra under kortare perioder. De skyddade boenden som socialtjänsten har tillgång till (hemligt boende med personal) är främst avsedda för våldsutsatta kvinnor.

Antal avhoppare som söker stöd

Det går inte att summera svaren från de reguljära offentliga verksamheterna för att få fram en totalsiffra över hur många avhoppare som, för att få stöd att lämna en kriminell gruppering, årligen kontaktat kriminalvården och/eller de polisområden och kommuner som inte är kopplade till någon avhopparverksamhet. Detta eftersom det troligen till ganska stor del är samma avhoppare som haft kontakt med alla tre aktörerna. Även svaren från varje enskild aktör kan innehålla dubbelräkningar. Det gäller främst kriminalvården, där svaren från anstalter respektive frivård till viss del kan avse samma avhoppare.

En minimisiffra när det gäller antalet avhoppare som fått stöd från de tre aktörernas reguljära verksamheter, som inte samverkar med någon myndighetsdriven avhopparverksamhet, torde vara den som socialtjänsten anger, det vill säga runt 35 avhoppare under ett år. Om även de kommuner som inte svarat på enkäten (omkring 100) har haft en del kontakter, kanske man hamnar på ett 50-tal avhoppare för år 2014.

De myndighetsdrivna avhopparverksamheterna arbetade under 2014 med totalt cirka 50 avhoppare, enligt insamlade uppgifter från verksamheterna. De icke myndighetsdrivna uppger att de tog emot ett 80-tal avhoppare under samma tid. Inte heller här går det dock att summera antalet avhoppare, eftersom de myndighetsdrivna verksamheterna ibland placerar avhoppare i de icke myndighetsdrivna verksamheterna. Det innebär att vissa avhoppare varit deltagare i båda typerna av verksamheter.

Finansiering och samverkan vid de specifika avhopparverksamheterna

En förutsättning för att framgångsrikt kunna driva en verksamhet är att denna kan finansieras. Generellt sett har avhopparverksamheterna tre typer av kostnader som ska finansieras: personalkostnader, lokalkostnader och kostnader för olika insatser för avhopparna.

I stora drag har alla de studerade avhopparverksamheterna minst en heltidsanställd personal som arbetar med att samordna och koordinera stödet till avhopparna samt ge dem samtalsstöd, praktiskt stöd och hjälp med sociala nätverk. I alla verksamheter finns dessutom ytterligare någon eller några personer tillgängliga för skydd eller stöd.

Nedan beskrivs hur verksamheterna finansierar sina olika kostnader, och vilka finansieringsproblem de upplever. Avsnittet bygger på intervjuer med personal på avhopparverksamheterna och på uppgifter som Brå samlat in från verksamheterna. En sammanfattning över hur verksamheterna finansieras finns i tabellen i bilaga 4: *Sammanställning över de specifika avhopparverksamheterna*.

Polisen i Stockholm – men inte i Bergslagen – har särskilda medel för att finansiera insatser

Personal- och lokalkostnaderna för de polisdrivna avhopparverksamheterna i Stockholm och Bergslagen finansieras genom polisens ordinarie verksamhet. När det gäller finansiering av de insatser som sätts in för att stödja avhopparna skiljer sig verksamheterna dock åt.

Polisens avhopparverksamhet i Stockholm har vid tidpunkten för studien ingen strukturerad samverkan med socialtjänsten.⁹⁸ Detta innebär att de för varje enskilt ärende får kontakta socialtjänsten i den kommun eller stadsdel där avhopparen är folkbokförd. De insatser som socialtjänsten inte beviljar, eller som inte beviljas tillräckligt snabbt enligt polisen, bekostar polisen själva genom ett specifikt konto de kan ta pengar från. Detta konto bekostar också oförutsedda utgifter som uppkommer i arbetet med att stödja och motivera avhopparna. Det handlar framför allt om kostnader för akut boende, taxiresor, vinterkläder och gymkort.

Ungefär hälften av kostnaderna för avhopparna bekostar polisen genom det egna kontot, enligt en intervju med verksamheten. Det finns inga riktlinjer för hur pengarna på kontot ska användas, utan en bedömning av avhopparnas behov görs från fall till fall.

Polisens avhopparverksamhet i Bergslagen har en strukturerad samverkan med socialtjänsten i Örebro gällande individuella insatser för avhoppare. Det underlättar samarbetet, och det uppstår sällan några konflikter kring vilka insatser som socialtjänsten ska bidra med och finansiera, till skillnad från Stockholm, enligt intervjuerna. I motsats till polisen i Stockholm har polisen i Bergslagen emellertid inga extra egna resurser för att finansiera oförutsedda eller motiverande kostnader som kan uppstå under arbetet med avhoppare.

Övriga myndighetsdrivna verksamheter finansieras på likartat sätt

För *Kunskapscentrum* och *Konsultationsteamet* bekostas lokalkostnaden samt personalkostnaden för samordnarna av Göteborgs respektive Malmö stad. De poliser som är knutna till verksamheten finansieras av polisens ordinarie verksamhet i respektive region. Insatserna till avhopparna bekostas av den/de aktörer som kopplas in i de enskilda ärendena, utifrån vad som beslutas vid samverkansmötena. Framför allt är det socialtjänsten i respektive stadsdel som finansierar insatserna. Inte heller Kunskapscentrum eller Konsultationsteamet har extra egna resurser för att finansiera oförutsedda eller motiverande kostnader.

De icke myndighetsdrivna verksamheterna finansieras på helt olika sätt

De stödcenter och behandlingscenter i Göteborg som *EASAS* driver finansieras uteslutande genom att kommunerna (främst

⁹⁸ Sedan 2016 har polisens avhopparverksamhet i Stockholm dock inlett samverkan med socialtjänsten i Stockholm, med målet att ansvar och finansiering i större utsträckning ska ligga på socialtjänsten. Hur finansieringen ser ut 2016 har dock inte ingått i denna studie, eftersom material för studien inhämtades under 2015.

Göteborg, som har avtal med EASAS) köper platser av verksamheten. Jobbcenter finansieras genom att Arbetsförmedlingen bekostar platserna för de individer som deltar.

KRIS i Halmstads verksamhet för avhoppare finansieras på en rad olika sätt. Dels genom de bidrag som verksamheten får från olika myndigheter och sponsorer, dels genom att socialtjänsten finansierar insatser för enskilda avhoppare. KRIS i Halmstad får också intäkter från de olika verksamheter som de bedriver, till exempel en flyttfirma, en bilverkstad och en secondhandbutik, samt från uppdrag de utför för bland annat kriminalvården.

De huvudsakliga finansieringskällorna för Fryshusets verksamheter *Passus* och *Exit* är dels årliga bidrag från stiftelser och myndigheter, dels att socialtjänsten finansierar insatserna för enskilda avhoppare. Därutöver har Fryshuset avtal med Kriminalvården om att utföra vissa tjänster åt dem, exempelvis föreläsningar och uppsökande arbete. *Passus* och *Exit* fick också tilldelat sig de extra medel, två miljoner kronor, som Riksdagen gav Polismyndigheten i uppgift att fördela till verksamheter som arbetar med att stödja avhoppare under 2015.

Problem kring finansiering

De myndighetsdrivna verksamheterna uppger i intervjuerna att finansieringen av verksamheternas personal- och lokalkostnader fungerar bra. Ibland kan dock problem uppstå när det saknas medel för oförutsedda utgifter, till exempel kostnader för transporter och gymkort. De utgifter som avses är oftast inte särskilt stora, men ses som viktiga för att öka avhopparnas motivation att fortsätta avhoppprocessen enligt intervjuerna.

De icke myndighetsdrivna verksamheterna önskar mer långsiktig finansiering

De flesta av de icke myndighetsdrivna verksamheterna uppfattar att de har problem med finansieringen av insatserna till avhopparna. En alltför stor del av arbetstiden går ut på att ringa runt och söka medel för att hålla verksamheten vid liv, menar de. Den tiden vill de hellre lägga på att stödja avhopparna.

De flesta icke myndighetsdrivna verksamheter önskar en mer långsiktig och permanent finansiering, så att de kan planera sina resurser och insatser bättre. Det handlar till exempel om att få löpande kontrakt med socialtjänsten, som omfattar finansiering och som inte beror på hur tillströmningen av avhoppare varierar under året, så som EASAS har i Göteborg. Några önskar sig också mer långsiktiga statliga föreningsbidrag.

Problem som uppkommer i samverkan med socialtjänsten

Det är oftast socialtjänsten som beslutar om, och finansierar, de olika insatserna till avhoppare. Avhopparverksamheterna lyfter fram en rad problem som de upplever kan uppstå kring denna finansiering:

- Socialtjänsten beviljar inte efterfrågade insatser i den utsträckning som avhopparverksamheterna bedömer att det behövs, till exempel en behandlingsvistelse på en icke myndighetsdriven verksamhet. Detta lyfts främst av de icke myndighetsdrivna verksamheterna som inte har en strukturerad samverkan med socialtjänsten.
- Socialtjänstens beslut om finansiering drar ut på tiden (även om avhopparverksamheternas samverkan med andra myndigheter generellt gör att hela processen går snabbt för avhopparna). Under tiden riskerar avhopparen att tappa motivation eller utsättas för hot eller våld.
- Problem uppstår kring vilken kommun som ska bekosta olika insatser när en avhoppare placeras i en ny kommun.⁹⁹
- Socialtjänsten i små kommuner har inte alltid råd att bekosta insatserna för avhoppare som är folkbokförda där.
- Det saknas långsiktighet i finansieringen av insatserna för avhopparna. Socialtjänstens insatser finansieras bara några månader i taget, vilket skapar en osäkerhet för avhopparna och gör det svårt för verksamheterna att planera sitt arbete.

Även om det tar lång tid kan dock socialtjänstens sätt att arbeta vara bra ur ett rättviseperspektiv, menar personal på Konsultationsteamet. Socialtjänsten fattar alltid beslut utifrån avhopparens individuella behov, precis som för andra grupper, till exempel missbrukare, våldsutsatta kvinnor eller individer i allmänhet som vill lämna ett kriminellt liv. Avhoppare får inte någon ”positiv särbehandling” utan deras ärenden tar lika lång tid och avgörs på samma sätt som för alla andra.

Samverkan

Alla avhopparverksamheter är beroende av att samverka med andra aktörer för att kunna tillgodose avhopparnas behov. Verksamheterna samverkar ibland även med varandra. Flera myndighetsdrivna avhopparverksamheter har olika myndigheter som formella samverkanspartner. Då finns oftast ett beslut om samverkan på strategisk nivå inom myndigheterna, och särskilt

⁹⁹ Enligt socialtjänstlagen är det avhopparens hemkommun som är betalningsansvarig fram till dess att avhopparen är skriven i den nya kommunen.

utsedda representanter som kan samverka på individnivå. Sådana formella samverkansstrukturer finns inte i samma utsträckning hos de icke myndighetsdrivna avhopparverksamheterna. Dessa samverkar i stället ofta genom avtal med kommuner eller Kriminalvården, eller genom att de på ett mindre formellt sätt har skaffat sig kontaktpersoner hos myndigheter och andra aktörer.

Verksamheterna samverkar med en mängd aktörer

Socialtjänsten och Kriminalvården är de aktörer som avhopparverksamheterna uppger är viktigast att samverka med. Även Arbetsförmedlingen anses vara en viktig samverkanspartner, liksom polisen. Med dessa myndigheter har de myndighetsdrivna avhopparverksamheterna ofta en formaliserad samverkan.

Avhopparverksamheterna samverkar även med en rad andra aktörer. Med dessa sker dock samverkan ofta genom att ny kontakt tas för varje enskild avhoppare när behov uppstår. Det gäller bland annat samverkan med landstinget, Kronofogden, Skattemyndigheten, Åklagarmyndigheten, Länsstyrelsen och Försäkringskassan. Denna typ av samverkan fungerar ofta bra, enligt avhopparverksamheterna. Landstinget är dock en aktör som flera avhopparverksamheter önskar att de hade en bättre samverkan med, bland annat kring ADHD-utredningar. Några nämner att det skulle behövas en lots inom landstinget, någon med kunskap om avhoppares problematik, som kunde guida avhopparverksamheterna till rätt hjälp.

Andra aktörer som avhopparverksamheterna uppger att de samverkar med – förutom myndigheter – är privatdrivna behandlingshem för missbrukare, olika typer av föreningar, näringslivet med flera.

Framgångsfaktorer som gäller samverkan

Det finns några faktorer som avhopparverksamheterna ser som särskilt viktiga för att samverkan med olika aktörer ska fungera. Det som de särskilt tar upp är att det finns samverkan på strategisk nivå, särskilt med socialtjänsten. Det bör finnas en organisation och rutiner för samverkan, samt gemensamma handlingsplaner. Helst ska allt detta vara beslutat av högsta ledningen, och prioriteras av denna. De strategiska besluten får dock inte bara bli pappersprodukter, utan bör vara reellt vägledande.

Slutligen krävs det en nära, konkret samverkan i de enskilda individärendena, gärna med utsedda kontaktpersoner inom den samverkande myndigheten. Personliga kontakter är viktiga här, menar flera, och det är också viktigt att upprätthålla dessa

kontakter och att bygga upp nya relationer när tidigare kontaktpersoner slutar.

Samverkan mellan avhopparverksamheterna

Två av de myndighetsdrivna verksamheterna, polisens avhopparverksamhet i Stockholm och Kunskapscentrum i Göteborg, samverkar löpande med olika icke myndighetsdrivna verksamheter genom att placera avhoppare hos dem. Detta eftersom de anser att de icke myndighetsdrivna verksamheterna ger ett brett stöd som ofta är bättre än andra tillgängliga alternativ.

Polisens verksamhet i Bergslagen och Konsultationsteamet samverkar dock inte med de icke myndighetsdrivna avhopparverksamheterna. En företrädare för verksamheten i Bergslagen menar att de icke myndighetsdrivna verksamheterna skulle behöva kvalitetssäkras för att kunna anlitas. Även de övriga myndighetsdrivna verksamheterna efterlyser utvärderingar av de icke myndighetsdrivna verksamheterna.

De myndighetsdrivna verksamheterna har haft gemensamma konferenser där de har utbytt erfarenheter och diskuterat arbetsmetoder. De har också vid enstaka tillfällen hjälpt varandra när de flyttat avhoppare till varandras städer. De har dock inte någon löpande strukturerad samverkan, även om flera av dem menar att samverkan borde öka, bland annat gällande flytt av avhoppare.

DEL TVÅ: Avhopparnas kännedom om avhoppar- verksamheterna

Denna del av rapporten tar upp i vilken utsträckning personer i kriminella grupperingar känner till att det finns specifika avhopparverksamheter och vilken bild de har av dessa verksamheter. Även avhopparverksamheternas arbete med att försöka nå avhoppare från kriminella grupperingar beskrivs. Resultaten bygger på intervjuer med avhoppare och avhopparverksamheter, samt på enkätsvar från avhoppare.

I intervjuerna med avhoppare var det flera som uttryckte att avhopparverksamheterna borde nå ut bättre med att de existerar, vilka de är och hur de arbetar. Flera avhoppare sa också att det inte var känt i deras gruppering att det fanns verksamheter som hjälper just avhoppare från kriminella grupperingar. De avhoppare vi intervjuade hade dock varit borta från sina respektive grupperingar en tid – mellan några månader och ett par år – och kännedom om avhopparverksamheterna kan ha förändrats sedan de var aktiva i grupperingarna.

Avhopparverksamheterna lägger inte ner några större resurser på att nå avhoppare

De flesta av avhopparverksamheterna uppger att de själva inte har någon uppfattning om hur välkända de är i olika kriminella grupperingar. Verksamheterna lägger i dag inga större resurser – om några alls – på att försöka nå fler avhoppare. Flera av dem är självkritiska och menar att de skulle kunna göra mer för att nå ut till potentiella avhoppare. Konsultationsteamet tycker dock att man bör försöka nå avhoppare genom information till externa aktörer, till exempel kriminalvården. Att vända sig direkt till individer i kriminella grupperingar kan medföra säkerhetsrisker för anställda i verksamheterna.

Främsta strategin är att informera externa aktörer

För att visa potentiella avhoppare att de finns har avhopparverksamheterna, enligt intervjuerna, tre strategier: informera externa aktörer, figurera i medierna samt hoppas att ryktet om verksamheterna sprids i de kriminella grupperingarna genom lyckade avhopparfall.

När det gäller att *informera externa aktörer* för att nå ut till avhoppare handlar det främst om information till kriminalvården, men även till socialtjänsten. Flera avhopparverksamheter skickar broschyrer riktade till klienter eller samverkar på andra sätt med kriminalvården för att hitta potentiella avhoppare.

KRIS gör också besök på anstalter runt om i landet där de berättar för de intagna om sin verksamhet och försöker motivera dem att lämna kriminaliteten. Därigenom är KRIS i Halmstad den enda av de åtta avhopparverksamheterna som bedriver uppsökande verksamhet för att nå individer i kriminella grupperingar.

Medierna och ”mun-till-mun-metoden” används också för att nå avhoppare

Ett annat sätt att nå ut med sin verksamhet är att figurera i medierna. De flesta avhopparverksamheter nämner att de har varit med i medier – tidningar, tv, radio eller olika webbplatser – för att visa att de finns. Det kan dock gå lång tid mellan artiklarna/inslagen, ibland flera år, så det måste ses som osäkert vilken effekt det haft. Ibland ligger dock artiklar kvar på internet och kommer upp när man söker på ”avhopparverksamheter” och liknande i olika sökmotorer. Detta kan göra att avhoppare hittar till avhopparverksamheterna.

Flera avhopparverksamheter nämner också ”mun till mun-metoden” som ett av de främsta sätten att nå avhoppare. Ryktet om avhopparverksamheten sprids ”på gatan”, via personer som har hoppat av. Tidigare medlemmar i kriminella grupperingar som lyckats med sitt avhopp – gärna högt uppsatta sådana – fungerar på detta sätt som levande reklampelare för verksamheten.

Att hitta till avhopparverksamheterna

Det räcker inte att potentiella avhoppare känner till verksamheterna, de måste också kunna hitta kontaktuppgifter till dem. Alla åtta avhopparverksamheter som vi har studerat har webbplatser med information om sin verksamhet och hur man kontaktar dem. Som tidigare nämnts figurerar verksamheterna också med namn och information i olika artiklar och liknande på internet.

Trots att verksamheterna i och med detta framstår som relativt lätta att hitta, tycker inte alla avhoppare att så är fallet. Det framgår av avhopparnas svar på en enkätfråga om vad som skulle kunna göra att fler personer från kriminella grupperingar tog kontakt med avhopparverksamheter. Ett av de vanligaste svaren var att avhopparverksamheterna behöver bli lättare att hitta.¹⁰⁰

I en annan del av enkäten frågade vi om avhopparna hade haft lätt eller svårt att hitta en avhopparverksamhet som passade dem. Ungefär hälften svarade att det var lätt och hälften att det var svårt. Att någon svarade ”svårt” skulle kunna betyda att det helt enkelt var svårt att finna en verksamhet. Men det skulle också kunna betyda att det var svårt att hitta en avhopparverksamhet som passade den specifika individen.

Skepsis mot att söka sig till vissa typer av verksamheter

En svårighet för de myndighetsdrivna verksamheterna är att det finns en utbredd skepsis mot myndigheter bland personer i kriminella grupperingar. Detta framkommer i intervjuer, både med avhopparverksamheter och med avhoppare. Särskilt polisen är det många som tvekar att ha kontakt med.

Jag vet många som vill hoppa av, men som inte vill kontakta dem [avhopparverksamheten]. För att det är polisen. Skulle det finnas en annan organisation man kunde vända sig till skulle det underlätta mycket. (Avhoppare)

Ett par av de intervjuade avhopparna tar upp att det finns negativa föreställningar även om de icke myndighetsdrivna verksamheterna. Ofta handlar dessa föreställningar om personerna som arbetar i verksamheterna – att de är före detta kriminella och att man inte litar på dem eller vill umgås med före detta kriminella.

Sammanfattning: Avhopparverksamheterna når inte ut till alla i kriminella grupperingar

Sammanfattningsvis kan sägas att potentiella avhoppare inte alltid känner till att det finns avhopparverksamheter. Verksamheterna lägger inte heller några stora resurser på att nå ut till personer i de kriminella grupperingarna. Deras främsta sätt att nå ut är att informera kriminalvården om sin verksamhet, figurera sporadiskt i medierna, samt hoppas på att ryktet om dem ska spridas genom lyckade exempel på avhopp.

¹⁰⁰ Detta ansåg 19 av 41 svarande. De svarande kunde välja mellan sju olika svarsalternativ och kunde kryssa två olika alternativ om de ville. I praktiken var det dock många som angav fler svarsalternativ än så. 13 av de svarande angav tre svarsalternativ eller fler.

Alla avhopparverksamheter har egna webbplatser och det borde gå relativt lätt att hitta dem på internet. Ändå menar hälften av avhopparna i Brås enkätundersökning att det är svårt att hitta en avhopparverksamhet som passar dem. Detta kan dock hänga samman med att det är svårt att hitta en avhopparverksamhet med en passande profil. Många avhoppare har exempelvis en myndighetskepsis och vill inte vända sig till myndighetsdrivna avhopparverksamheter.

DEL TRE: Avhopparverksamheternas insatser

I denna del tre av rapporten går vi närmare in på avhopparnas behov av stöd och hjälp och hur avhopparverksamheterna arbetar för att tillgodose dessa behov. Resultaten bygger på tidigare forskning, enkätsvar från avhoppare, insamlade uppgifter från avhopparverksamheter samt intervjuer med 14 avhoppare och personal på 8 avhopparverksamheter.¹⁰¹

Termen ”avhopp” antyder en händelse, en plötslig förändring där en individ från en kriminell gruppering tar avstånd från denna gruppering, lämnar det kriminella livet och börjar om på nytt. Både forskning¹⁰² och intervjuer med avhopparverksamheter framhåller dock att ett avhopp ofta är en lång process och att arbetet med avhoppare måste bedrivas långsiktigt.

När en individ har varit involverad en längre tid i en kriminell gruppering blir denna gruppering och den kriminella livsstilen en stark del av individens identitet. Detta gör det svårt att bryta med grupperingen. Det finns också ofta flera andra faktorer som gör det svårt att lämna grupperingen och kriminaliteten, till exempel missbruk, psykiska ohälsa och hot om våld vid utträde. Därför räcker det ofta inte att till exempel bara hjälpa en avhoppare med arbete och en lägenhet.¹⁰³ I många fall behövs insatser som syftar till att förändra såväl identitet och beteende som miljö, sysselsättning, boende, umgänge och rutiner, för att en avhoppare från en kriminell gruppering inte ska återfalla i brott.

Behoven hos avhoppare från kriminella grupperingar är i stor utsträckning desamma som hos andra personer som vill lämna ett kriminellt liv. Det finns dock viktiga skillnader som gör att avhoppare i viss mån behöver andra insatser. Framför allt handlar det om behovet av skydd. Personer som har varit med i

¹⁰¹ Se bilaga 1: *Metod och material*, för en mer utförlig beskrivning av metoder.

¹⁰² MacRae-Krisa 2013, Young och Gonzalez 2013.

¹⁰³ Young och Gonzalez 2013, MacRae-Krisa 2013.

kriminella grupperingar kan också ha större behov av stöd för att hantera sin ensamhet och för att förändra sin identitet som ”medlem” i en gruppering.

Indelning i fyra faser

Vi har delat in avhopparprocessen i fyra olika faser, som delvis bygger på en uppdelning som finns i förslaget till polisens nationella avhopparstrategi.¹⁰⁴ Faserna utgår från avhopparverksamheternas arbete, och detta sätt att dela upp processen i faser ligger i stora drag i linje med hur avhopparverksamheterna beskriver sitt arbete.

I den första fasen, *den första kontakten*, sker det inledande mötet mellan avhoppare och avhopparverksamhet. Här är det enligt intervjuer viktigt att avhopparverksamhetens personal har ett respektfullt och icke-dömande bemötande av avhopparna – för att skapa förtroende och tillit.

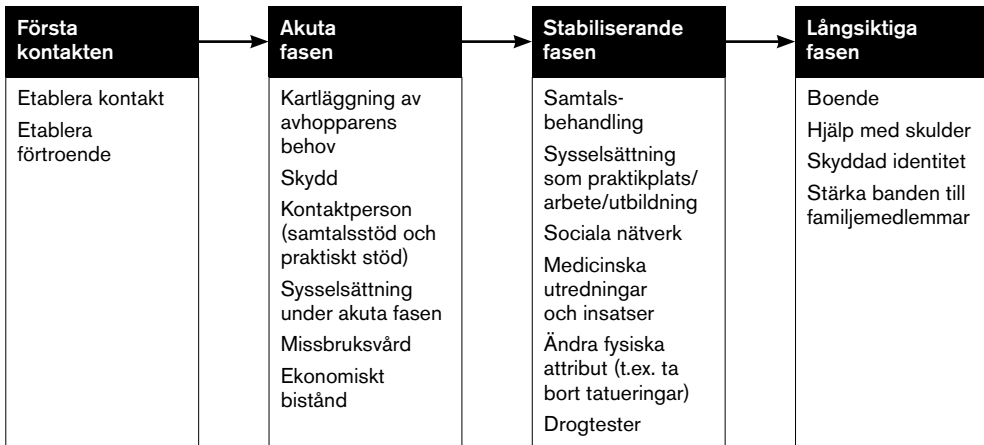
I fas två, *den akuta fasen*, görs olika bedömningar av avhopparens behov av stöd, hjälp, skydd och motivation att hoppa av. De akuta insatserna har fokus på att undanröja olika typer av hinder som gör det svårt för individen att lämna den kriminella grupperingen. Exempel på åtgärder inom den akuta fasen är olika former av akut boende, ekonomiskt bistånd och avgiftning.

Nästa fas är *den stabiliserande fasen*. Här ligger fokus på att skapa stabila rutiner och strukturer för avhopparen. Samtalsbehandling och någon form av sysselsättning är exempel på insatser som kan vara nödvändiga för att avhopparen inte ska återfalla i tidigare mönster.

I den sista fasen, *den långsiktiga fasen*, är målsättningen att skapa förutsättningar för kontinuitet och varaktighet. Här ges insatser för att på lång sikt ersätta de kriminella grupperingarnas roll i avhopparens liv, med nya former av sysselsättning, ekonomiska möjligheter, personliga relationer med mera. Fasen slutar med att kontakten tonas ut och helt avslutas – antingen för att målen uppnåtts eller av andra skäl, exempelvis att avhopparen återfaller i brott. En avhopparprocess som avslutas för att målen uppnåtts brukar ta ett till två år, enligt intervjuer med avhopparverksamheterna.

¹⁰⁴ Polismyndigheten i Stockholms län 2014.

Figur 2. Avhopparprocessen utifrån avhopparverksamheternas insatser.¹⁰⁵

I kapitlen som följer beskrivs avhopparverksamheternas insatser i var och en av de fyra faserna.

¹⁰⁵ Indelningen bygger på när insatserna vanligtvis påbörjas.

Första kontakten

I detta kapitel tar vi upp avhopparnas behov i den första fasen, vid den allra första kontakten med avhopparverksamheterna, och beskriver hur verksamheterna arbetar i detta inledande skede. Resultaten bygger främst på intervjuer med avhoppare och avhopparverksamheter, samt på enkätsvar från avhoppare.

Det som framkommit som avhopparnas främsta behov vid den första kontakten med verksamheterna är

- att verksamheterna ska vara lätta att kontakta
- att avhopparna ska känna sig väl bemötta vid den första kontakten med verksamheterna
- att avhopparna ska kunna kvalificera sig som deltagare hos verksamheterna.

Att komma i kontakt med verksamheterna

I enkäten till avhoppare ställdes frågan vad som skulle kunna göra att fler individer från kriminella grupperingar kontaktade avhopparverksamheterna. Ett vanligt svar var att dessa verksamheter behövde bli lättare att kontakta.¹⁰⁶ Det framgår dock inte på vilket sätt.

Alla de åtta avhopparverksamheter som studerats uppger i intervjuer att de går att kontakta via telefon hela dagarna på kontorstid, det vill säga vardagar mellan cirka klockan 9.00 och 17.00. Övrig tid har verksamheterna telefonsvarare som de lyssnar av följande vardag. De flesta avhopparverksamheter går också att kontakta via e-post. Flera verksamheter betonar att det är viktigt att vara tillgängliga – det gäller att ta vara på den motivation som avhopparen har vid den första kontakten.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Detta ansåg 18 av 41 svarande. De svarande kunde välja flera olika svarsalternativ.

¹⁰⁷ Nästan alla avhopparverksamheter säger att de är tillgängliga även utanför kontorstid: på helger, kvällar eller nätter. Detta är dock oftast inofficiellt – det står inte på deras webbplats och det är inget som egentligen ingår i arbetsuppgifterna – och berör främst de avhoppare som redan är deltagare i avhopparverksamheterna. Främst är det poliser i de myndighetsdrivna verksamheterna och personal på de icke myndighetsdrivna avhopparverksamheterna som engagerar sig på detta sätt.

De flesta kontaktar verksamheterna via telefon

Avhopparna kontaktar oftast avhopparverksamheterna via telefon, enligt intervjuerna med verksamheterna. Det förekommer också att anhöriga ringer och förmedlar kontakt med en avhoppare. Till flera av verksamheterna kommer det också avhoppare via kriminalvården eller socialtjänsten. Polisens avhopparverksamheter i Stockholm och Bergslagen kan även få kontakt med avhoppare genom poliser i deras region, till exempel utredare eller poliser i arresten.

Bemötandet vid första kontakten

Efter den initiala kontakten sker ett första möte med avhopparen. Ett viktigt syfte med detta möte är att skapa en bra första kontakt mellan avhoppare och personal, enligt intervjuer med avhopparverksamheterna. Ord de nämner i samband med detta är ”respekt”, ”bygga förtroende”, ”ärlighet och tydlighet” och ”icke-dömande”. Även avhopparna själva använder liknande ord när de beskriver hur de vill bli bemötta vid den första kontakten. De flesta avhopparna uppger också i intervjuerna att de är nöjda med det bemötande de fick vid den första kontakten.

Bemötandet är också det som avhopparverksamheterna själva lyfte fram när vi frågade om vad som fungerar bra vid den första kontakten med avhopparna.

Jag tror bemötandet från oss är mycket viktigt. Vi möter dem där de är, utan att döma. Det är ju A och O att ha med respekt, och inte värdera hans handlingar. Det är en person som vill komma hit och berätta, och det måste han få göra – i sin egen takt. (Kunskapscentrum)

Viktigt med ett avslappnat första möte

För att få till stånd en avslappnad situation vid det första mötet med avhopparen deltar oftast endast en eller två personer från avhopparverksamheten. Passus, Exit och KRIS betonar här vikten av att någon av personalen med egen kriminell bakgrund är med vid första mötet, så att avhopparen ska känna att han möter någon som förstår hans situation. Även flera avhoppare nämner detta som viktigt.

Jag kände mig trygg på det sättet att jag visste att det var människor där som kom från samma miljö som jag. Att jag slapp prata med massa socionomtanter, med massa människor som bara hade pluggat sig till massa saker. (Avhoppare)

Särskilt förtroendeingivande är det om högt uppsatta före detta medlemmar i kriminella grupperingar ingår i avhopparverk-

samheten och kan visa att de valt ett annat liv, menar några av avhopparna.

Det är endast de icke myndighetsdrivna avhopparverksamheterna som har personal som tidigare varit med i kriminella grupperingar. Det är också främst avhoppare som deltagit i dessa verksamheter som lyfter fram vikten av att möta personal med sådan bakgrund.

Att kvalificera sig som deltagare

Avhopparverksamheterna har något olika krav på avhopparna, samt olika kriterier för vilken hotbild avhopparna ska ha för att kunna bli deltagare i deras verksamhet. Hos Konsultationsteamet måste avhopparna ha en hotbild som polisen kunnat styrka. Övriga verksamheter har inga krav när det gäller hotbild.

Avhopparna förväntas gå med på vissa krav

Alla avhoppare förväntas ställa upp på vissa krav för att bli deltagare i avhopparverksamheterna.¹⁰⁸ De vanligaste kraven är att avhopparna

- ska vara motiverade att hoppa av
- ska vara eller försöka bli drogfria
- inte ska begå brott
- ska följa sin handlingsplan.

Om avhopparna missköter sig i för stor utsträckning i relation till kraven får de inte längre vara kvar i verksamheterna. Verksamheterna skiljer sig åt när det gäller exakt i vilken utsträckning avhopparna måste vara avhållsamma när det gäller droger och kriminalitet. De flesta verksamheter säger dock att dörren oftast är öppen en andra gång för en person som faller tillbaka i sin gamla livsstil.

Enligt avhopparverksamheterna brukar det, i ett inledande skede, inte vara några problem att få individer att acceptera de krav som finns. De är ofta tacksamma för hjälpen de får och förstår att det måste finnas vissa krav.

Nolltolerans mot droger – men återfall accepteras

De flesta av avhopparverksamheterna har officiellt en nolltolerans mot droger. De har dock, som nämnts ovan, en viss acceptans för återfall. Konsultationsteamet och polisens avhopparverksamhet i Bergslagen har inget absolut krav på drogfrihet från

¹⁰⁸ Detta gäller alla avhopparverksamheter utom Exit. I sista avsnittet i detta kapitel skriver vi kort om kraven för Exits avhoppare.

början. Det finns dock ett krav på att ett eventuellt missbruk hela tiden ska vara på avtagande.

EASAS har en ännu mer liberal syn när det gäller droganvändning. Så länge avhopparen är funktionsduglig – inte betar sig störande, är suicidal eller på annat sätt inte fungerar i verksamheten kan denne använda droger. Det viktiga, enligt EASAS, är att avhopparna följer sina individuella handlingsplaner. I den ingår att individerna ska ta steg mot att bli drogfria och fria från kriminalitet.

Toleransen för återfall i kriminalitet varierar

När det gäller återfall i kriminalitet säger nästan alla verksamheter att de har en nolltolerans – avhopparna får inte begå kriminella handlingar. Detta är dock en sanning med modifikation. Ett par avhopparverksamheter medger att de ser mellan fingrarna vid vissa mindre brott, till exempel olovlig körning eller andra trafikförseelser. Avhoppare som sysslar med grövre kriminalitet stängs dock av från verksamheten, enligt de allra flesta.

Även här skiljer sig EASAS dock från de övriga avhopparverksamheterna. En individ som varit med i en kriminell gruppering kan få fortsätta att vara det en period och gradvis trappa ner sin tillhörighet till grupperingen, för att så småningom bryta helt. Återigen handlar det om att personen måste följa sin insatsplan och vara motiverad.

Förutsättningen att man ska följa insatsplanen och visa sin motivation nämns även av andra avhopparverksamheter än EASAS. Avhopparna kan inte heller strunta i att svara i telefon när verksamheterna söker dem eller missa att komma på möten i för stor utsträckning; det finns vissa krav på samarbetsvilja.

Olika syn på polisanmälan bland de myndighetsdrivna verksamheterna

En fråga som aktualiseras när en avhoppare vänder sig till någon av de verksamheter där polisen ingår, är om det är nödvändigt att anmäla de hot och andra brott som avhopparen utsatts för i samband med avhoppet. Verksamheterna har något olika syn på detta. En av verksamheterna har som uttalat krav att avhoppare ska anmäla hot och våld. Poliser har anmälningsplikt, och om de får veta att en avhoppare har hotats bör denne avhoppare göra en polisanmälan, resonerar polisen som är knuten till avhopparverksamheten i fråga:

Det är för att kunna få hjälp med personskydd – då måste du också vara med och göra en anmälan och vara med i rättsprocessen så långt som möjligt. Vi från polisen kan ju inte jaga spöken. Vi måste ju veta vem det är som hotar dig. Det är ju

viktigt även för att veta var vi ska placera någon. Vi kan ju inte sätta någon i en stad där hotbilden finns kvar. Ska du ha hjälp måste du också vara seriös nog att kunna ställa upp på det. (Polis)

De tre övriga myndighetsdrivna verksamheterna har inget sådant krav. Polisen vid en av verksamheterna säger sig inte ”vilja veta” vem exakt som har hotat avhopparen. I stället uppmuntrar avhopparverksamheten avhoppare som vill berätta om olika brott att gå till polisens reception och göra en polisanmälan. Att anmäla är dock inget krav för att få vara med i avhopparverksamheten i dessa tre verksamheter.

En annan polis talar om att man måste ha ”fingertoppskänsla” – man har som polis anmälningsplikt när man får reda på brott, men i vissa situationer får man vara pragmatisk.

Det är klart man får höra saker och ting som man rent juridiskt har en anmälningsplikt ... men överallt inom hela myndigheten, till exempel i underrättelsetjänsten, de får också höra saker. Men de kan ju inte berätta om allt heller. Men brott med dödligt våld eller mot barn under 18 år som far illa. Då måste man ju [anmäla]. (Polis)

Avhopparna vill slippa göra en polisanmälan

Bland avhopparna själva finns det ett utbrett motstånd mot att behöva polisanmäla vad de utsatts för i samband med avhoppet. I enkäten till avhoppare fanns en fråga om vad de ansåg var det viktigaste som avhopparverksamheterna kunde göra för att få fler att kontakta verksamheterna. Avhopparna kunde välja max två av sju olika svarsalternativ.¹⁰⁹ Svarsalternativet ”Erbjuda hjälp utan polisanmälan” blev då det klart vanligaste svaret: 26 av 41 avhoppare menade att fler skulle hoppa av om avhopparverksamheterna erbjöd stöd utan polisanmälan. Även i intervjuerna var det flera som underströk hur viktigt det var att slippa göra en polisanmälan för att få stöd.

Det finns 100 personer som vill lämna, men ingen vill bli informator. Det är faktiskt sanningen, polisen vill ha nåt tillbaka. Det är jättedåligt med sådana krav. Vem slänger sin familj under bussen? (Avhoppare)

Allt detta tyder på att det finns en bild bland många avhoppare av att en polisanmälan alltid är ett krav – trots att de flesta av verksamheterna säger att det inte är så. Därför skulle det behövas mer information om att man inte behöver polisanmäla, tycker avhopparen följande citat:

¹⁰⁹ I praktiken var det dock många som angav fler svarsalternativ än så. 13 av de svarande angav tre svarsalternativ eller fler.

[Avhopparverksamheterna] måste synas mer och förklara att man inte måste gola för att få hjälp. (Avhoppare)

Avhoppare som faller bort efter första kontakten

Vi frågade avhopparverksamheterna i vilken utsträckning de tvingas säga nej till avhoppare som söker sig till dem. Enligt verksamheterna är detta mycket ovanligt. I princip alla avhoppare som vill får möjlighet att ha ett första möte med avhopparverksamheten. Det innebär dock inte att alla som hör av sig får insatser. En del avhoppare kan falla bort för att de inte lever upp till olika krav eller för att deras motivation visar sig vara för svag.

Hos de icke myndighetsdrivna verksamheterna kan avhoppare också falla bort till följd av finansieringsproblem. Passus anger till exempel att de, ibland ganska snart efter det första mötet, blir tvungna att begränsa sitt stöd kraftigt om det visar sig att socialtjänsten i avhopparens hemkommun inte går med på att betala vistelsen hos Passus. Detta händer relativt ofta och denna typ av problem kan också uppstå hos KRIS i Halmstad och hos EASAS i Göteborg om avhopparen är skriven i en annan kommun än Göteborg.

Hur stor andel som faller bort efter den första kontakten varierar från verksamhet till verksamhet. När det gäller Passus var det till exempel 52 avhoppare som tog en inledande kontakt, men endast 14 fick insatser under 2014. Detta enligt insamlade uppgifter från avhopparverksamheterna. I vissa av verksamheterna är det omkring hälften som faller bort. I andra är det endast några få avhoppare som inte får insatser efter att de tagit kontakt.

Akuta fasen

Den akuta fasen är den fas som följer direkt på den första kontakten med avhopparverksamheten. I denna fas påbörjas en kartläggning av avhopparens behov och akuta insatser som skydd, akut boende, missbruksvård och ekonomiskt bistånd. Den akuta fasen brukar pågå i ungefär 1–4 veckor enligt personalen på verksamheterna.

En tid av osäkerhet, kaos och rädsla

I den akuta fasen har avhopparen just tagit beslutet att lämna grupperingen och befinner sig ofta i en mycket skör situation, enligt intervjuerna med personalen och avhopparna. Avhopparen står inför att lämna hela sin livsstil och mycket av sitt gamla kontaktnät, och ge sig in på okänt territorium. Många känner sig ensamma och upplever en stor osäkerhet inför vad som ska komma och vem de är.

[Det svåraste var] att inte veta hur livet skulle se ut. Tankar och känslomässigt. Bryta med allt och alla, inte veta var jag skulle bo och hur jag skulle leva. Vad väntar på andra sidan? Jag visste inte för jag har levt det kriminella livet, och det var till min nackdel. Vem skulle jag vara i samhället, vad skulle de tycka om mig? (Avhoppare)

En annan känsla som många avhoppare enligt intervjuerna brottas med i det akuta skedet är rädsla. Inte sällan är avhopparen hotad av sin egen – eller en rivaliserande – gruppering och behöver snabbt få hjälp med olika skyddsinsatser.

Enligt personalen på verksamheterna och avhopparna är det viktigaste i den akuta fasen att avhopparna får förtroende för personalen och att de får komma bort från grupperingen, får skydd och personlig stöttning.

Kartläggning av avhopparens stödbehov

Varje avhopp är unikt. För att identifiera de individuella stödbehoven är det enligt forskning¹¹⁰ och personalen på verksamheterna viktigt att avhopparprocessen startar med en kartläggning av individens specifika situation.

De myndighetsdrivna verksamheterna kräver alltid ett samtycke från avhopparen till att sekretessbelagda personuppgifter får lämnas över mellan myndigheterna.¹¹¹ Enligt intervjuad personal på avhopparverksamheterna ger de flesta avhoppare sitt samtycke till detta.

Samtliga avhopparverksamheter som intervjuats uppger att de genomför någon slags kartläggning av avhopparens behov av skydd och stöd. Detta görs vanligtvis genom en eller flera intervjuer med avhopparen.

Polisen kartlägger skyddsbehoven

I alla de myndighetsdrivna verksamheterna kartlägger polisen avhopparens behov av skydd. Enligt intervjuerna görs detta utifrån en hot- och riskbedömning, där polisen bedömer om det finns någon hotbild mot avhopparen, hur allvarlig hotbilden är och om hotbilden är lokal eller nationell. Oftast är det personal som arbetar på polisens personsäkerhetsenheter och/eller underlättelsejänst som genomför bedömningarna. Till sin hjälp kan de enligt intervjuerna använda spaningsregister, anmälningsregister, misstankeregister, brottsregister och tidigare utredningar samt intervjua avhopparen.

De icke myndighetsdrivna verksamheterna gör inga strukturerade hot- och riskbedömningar, utan grundar hotbilden på de uppgifter avhopparen uppger. I vissa fall kan polisen i de myndighetsdrivna verksamheterna göra en hot- och riskbedömning åt dem. Framför allt gäller det i de fall myndighetsdrivna avhopparverksamheter placerar avhoppare hos dem.

¹¹⁰ MacRae-Krisa 2013.

¹¹¹ Enligt 8 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) gäller som huvudregel sekretess mellan olika myndigheter. I avhopparverksamheter där flera myndigheter samverkar krävs därför oftast att avhopparen själv lämnar sitt samtycke till att uppgifter får delas mellan myndigheterna. Genom en bestämmelse i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) 10 kap. 18 a §, får socialtjänsten dock möjlighet att till polisen lämna ut vissa uppgifter om unga under 21 år som kan befaras hamna i kriminalitet. En förutsättning är i så fall att uppgiften kan antas bidra till att förhindra brott.

Behovet av övrigt stöd utreds på olika sätt

När det gäller hur man kartlägger andra behov än skydd skiljer sig verksamheterna åt. I de myndighetsdrivna avhopparverksamheterna sker kartläggningen främst genom intervjuer med avhopparen. De verksamheter som har strukturerad samverkan med andra aktörer kopplar även in dessa för kartläggningen.

De icke myndighetsdrivna avhopparverksamheternas kartläggning går främst ut på att man, tillsammans med avhopparen, går igenom vilka av verksamheternas egna insatser, program, utbildningar och sysselsättningar som passar individens behov. Även andra behov, som exempelvis ekonomiskt bistånd, arbetsträning och boende, uppmärksammas i samtalen med avhopparen, och om det behövs hjälp på dessa områden tar verksamheterna kontakt med ansvarig myndighet eller annan aktör.

Den icke myndighetsdrivna verksamheten EASAS genomför tillsammans med deltagarna en omfattande kartläggning som utgår från den så kallade Cenaps-modellen¹¹² och som innehåller ett antal skriftliga frågor, som deltagaren ska besvara avseende sina behov och förutsättningar. Syftet är att avhopparen själv ska komma till insikt om, och vara delaktig i, bedömningen och planeringen för tiden i verksamheten.

Skydd

Många avhoppare utsätts för hot om våld i samband med att de lämnar den kriminella grupperingen, enligt både intervjuer och insamlade uppgifter från avhopparverksamheterna. Andelen som blivit hotade är särskilt hög bland avhopparna i de myndighetsdrivna verksamheterna. Det hänger troligen samman med att de som söker sig dit vet att polisen, som har befogenheter och kompetens när det gäller skyddsinsatser, ingår i verksamheten. Nästan alla avhoppare i polisens avhopparverksamhet i Stockholm och i Konsultationsteamet har en konstaterad hotbild som inte sällan är allvarlig, enligt insamlade uppgifter från dessa verksamheter.¹¹³ Även mot avhopparna i Bergslagen och Göteborg finns det ofta en hotbild, men deras hotbild är i större utsträckning lokal eller inte lika allvarlig.

I de andra avhopparverksamheterna finns det en hotbild kring knappt hälften av avhopparna från kriminella grupperingar, enligt insamlade uppgifter från verksamheterna. Oftast rör det

¹¹² Förkortning av *Center For Applied Science*. Ett moduluppbyggt behandlingssystem för diagnostisering, behandling och återfallsprevention. Avsedd för personer som lider av beroendesyndrom, antisociala/kriminella personlighetsdrag, och personlighets- eller livsstilsproblem. Källa: EASAS:s webbplats.

¹¹³ Konsultationsteamet har som enda avhopparverksamhet krav på att avhopparen måste ha en hotbild för att få del av verksamhetens stödinsatser.

sig om ett lågt eller medelhögt hot, eller ett hot som är begränsat till ett specifikt lokalt område, enligt intervjuerna med personalen.¹¹⁴

Skyddet utgörs främst av akut boende

Enligt personalen på avhopparverksamheterna är akut boende den vanligaste skyddsåtgärden för avhoppare som är allvarligt hotade. Med akut boende avses här boende som avhopparen behöver placeras på omgående för att skyddas eller på annat sätt stöttas genom den akuta fasen,¹¹⁵ innan mer permanent boende och annat stöd satts in.

Ett akut boende kan vara antingen en jourlägenhet eller ett skyddat boende som polisen eller kommunen har eller kan ordna fram, alternativt boende på hotell, vandrarhem eller liknande. Vissa icke myndighetsdrivna verksamheter har även tillgång till boenden för avhoppare mot vilka hoten är lokala.

Det akuta boendet kan ligga i en ny stadsdel, i en annan stad eller i sällsynt svåra fall utomlands, beroende på hur allvarlig hotbilden mot avhopparen är. Enligt de poliser som intervjuats är det dock önskvärt att det akuta boendet ligger någorlunda nära avhopparverksamheten, eftersom det är viktigt med tät kontakt under den akuta fasen för att kunna stödja avhopparen. Ibland kan avhopparna av säkerhetsskäl flyttas runt mellan flera olika boenden.

Polisen kan också ge avhoppare personskydd vid transport till nytt boende, läkarbesök och liknande, om avhopparen är allvarligt hotad. Det förekommer ibland att polisen bedömer att även personer inom avhopparens familj är allvarligt hotade till följd av att någon vill få tag på avhopparen. I dessa fall kan även andra familjemedlemmar behöva någon form av skydd. Detta är dock inte särskilt vanligt, enligt poliserna i avhopparverksamheterna.

Hälften av avhopparna får akut boende

Totalt placerades nästan hälften av avhopparna som var inskrivna vid de myndighetsdrivna verksamheterna under 2014 på ett akut boende, enligt insamlade uppgifter från verksamheterna. Framför allt är det polisens avhopparverksamhet i Stockholm och Konsultationsteamet i Malmö som flyttat sina deltagare till ett

¹¹⁴ De icke myndighetsdrivna avhopparverksamheterna uppger i intervjuerna att de inte tar emot avhoppare som har en alltför allvarlig hotbild. Det skulle medföra en säkerhetsrisk för övriga deltagare, liksom för personalen, om de skulle ta emot allvarligt hotade personer, menar de.

¹¹⁵ Hjälp med akut boende kan också bli aktuellt för andra avhoppare som saknar bostad, eller behöver komma bort från sin gamla miljö för att kunna bryta med grupperingen.

sådant boende. Övriga myndighetsdrivna avhopparverksamheter placerar inte lika ofta sina avhoppare i akuta boenden. Detta antingen för att hotbilden mot dem inte är så stor, eller för att avhopparna helt enkelt inte vill eller har möjlighet att flytta.

Tillgången till akut boende kan förbättras

Personalen på avhopparverksamheterna tar upp flera problem vad gäller akut boende. Det första är att man inte vill placera en avhoppare i en verksamhet eller på en ort där andra avhoppare från kriminella grupperingar är placerade. Detta kan röja deras tillfälliga boende och orsaka konflikter mellan avhoppare. Poliserna på de verksamheter som flyttar avhoppare uppger att de alltid kontrollerar med den lokala polisen vilka avhoppare som finns på orten – men det är inte alltid den lokala polisen känner till om det finns avhoppare där.

Det andra problemet rör tillgången till akuta boenden. Flera verksamheter uppger i intervjuer att de skulle önska att de hade egna lägenheter att tillgå, eller att det fanns ett samarbete med andra kommuner eller regioner kring sådana boenden, som det gör för exempelvis våldsutsatta kvinnor.¹¹⁶ I de fall hoten mot avhopparna är lokala, uppger personalen på avhopparverksamheterna att möjligheten att placera avhopparna på de icke myndighetsdrivna verksamheterna är ett mycket bra alternativ, eftersom de då dessutom får del av det stöd som ges i verksamheterna.

Kontaktperson

En av de svåraste utmaningarna för avhoppare från kriminella grupperingar är, enligt intervjuer med både avhoppare och personal på verksamheterna, ensamheten. Efter att ha varit en del av en stark social gemenskap står man plötsligt utan umgänge – och måste kanske hålla sig isolerad på ett hemligt akut boende. Denna situation innebär en frustration för många avhoppare, som uppger att de känner sig ensamma och rastlösa och mår psykiskt dåligt.

För att hålla motivationen uppe uppger de avhoppare som intervjuats och som besvarat enkäten att det är viktigt att de kan ha kontakt med någon person som kontinuerligt kan stödja dem. Samtalsstöd är också den insats som flest avhoppare i enkäterna nämner som avgörande för att klara av avhoppet i den akuta fasen. I intervjuerna framkommer också att de flesta av avhopparna är väldigt nöjda med det sociala stöd de fått från verksamheterna.

¹¹⁶ Exempelvis kommunsamverkan Kompotten, som samordnas av Länsstyrelsen i Östergötland och syftar till att underlätta för personer som är utsatta för våld av närstående att bosätta sig på en ny ort.

Att de var så stöttande, de ringde varje dag. De kollade så jag hade pengar, mat och hur jag mädde. De hade motiverande samtal med mig, att de trodde på mig. Det betydde jättemycket under akuta fasen. (Avhoppare)

Det är få som har styrkan och stödet från familj att klara det här annars [utan stöd från en kontaktperson]. (Avhoppare)

Vi [avhopparen och kontaktpersonen] träffades ofta, fikade och pratade. Det betydde mycket. Det var svårt i början. (Avhoppare)

Kontaktpersonen har flera olika funktioner

En kontaktperson kan vara ett stöd på flera olika sätt, enligt intervjuer med verksamheterna och avhopparna. Dels handlar det om samtalsstöd i vardagen, till exempel någon att bolla sina tankar med, någon som kan motivera dem att fortsätta avhoppprocessen eller någon att bara prata med. Dels handlar det om praktiskt stöd, som att handla, laga mat och hantera sin ekonomi, och/eller stöd med att ta kontakt med olika myndigheter.

Förutom samtalsstöd och praktiskt stöd får avhopparna också stöd i att hitta någon typ av aktivitet/sysselsättning under den akuta fasen, så att de har något att göra på dagarna. Det kan vara någon form av aktivitet med kontaktpersonen, som att träna, ta promenader eller laga mat tillsammans.

Kontaktpersonen kan också se till att avhopparna inte ”faller mellan stolarna” mellan de olika myndigheter som ger avhopparen insatser. Kontaktpersonen kopplas enligt verksamheterna in redan i det akuta stadiet, för att sedan följa avhopparen under resans gång. Det är inte ovanligt att kontaktpersonen och avhopparen träffas eller hörs i princip dagligen under den akuta fasen.

Sättet att arbeta med kontaktperson varierar

I polisens avhopparverksamheter i Stockholm och Bergslagen är det poliserna i verksamheten som är avhopparens kontaktpersoner och som ger både samtalsstöd och praktiskt stöd under den akuta fasen. De har ofta en mycket tät kontakt i detta stadium och avhopparen kan ringa i princip när som helst för samtalsstöd. Avhoppare och polis träffas ofta – ibland dagligen – och gör också olika saker tillsammans. Under den akuta fasen brukar poliserna ge avhopparen ett telefonnummer som de kan nås på dygnet runt. Senare i avhoppprocessen blir kontakten mindre tät, men poliserna fortsätter ofta att vara kontaktpersoner åt avhopparna enligt intervjuerna.

I Konsultationsteamet är det samordnarna – två socionomer anställda av kommunen - som har rollen som kontaktpersoner till avhopparen. De bistår avhopparen med samtalsstöd och praktiskt stöd under tiden som planeringen för avhopparen tar form och har en relativt tät kontakt, särskilt under den akuta fasen. Däremot är det inte så vanligt att de gör aktiviteter tillsammans med avhopparna, utan stödet sker främst via telefon under kontorstid.

Kunskapscentrum skiljer sig från de övriga myndighetsdrivna verksamheterna, eftersom de inte har något system med specifika kontaktpersoner som kan ge avhopparna samtalsstöd. Deras roll är snarare att finnas tillgängliga för eventuella frågor från avhopparen, samt att samordna de olika samverkansaktörerna. Först efter den akuta fasen, när ansvaret för avhopparen lämnas över till socialtjänsten eller en icke myndighetsdriven verksamhet, kan avhopparen få en stödperson hos den aktör som tagit över ansvaret för avhopparen. Kunskapscentrum uppger dock att de avhoppare som kommer till socialtjänsten inte alltid får en kontaktperson som ger ett sådant tätt stöd som i de övriga avhopparverksamheterna.

Kontaktpersoner hos de icke myndighetsdrivna verksamheterna

När en avhoppare kommer till en av de icke myndighetsdrivna verksamheterna utses alltid en kontaktperson, enligt intervjuerna med personalen på dessa verksamheter. I KRIS' lokalförening i Halmstad har föreningens ordförande utsetts till kontaktperson till avhopparna från kriminella grupperingar, eftersom han själv har en bakgrund och erfarenheter från en sådan gruppering.

I Fryshusets verksamheter Passus och Exit samt i EASAS är det någon i personalen som utses till kontaktperson. I många fall har även dessa personer en bakgrund och/eller erfarenheter som liknar avhopparens.

Kontaktpersonernas roll i dessa verksamheter handlar till stor del om att hålla avhopparen sällskap, erbjuda samtalsstöd och hjälpa avhopparna vid olika myndighetskontakter. Kontaktpersonerna vid Fryshuset och KRIS är, enligt intervjuerna, tillgängliga i princip dygnet runt för att stötta avhopparna. En sådan möjlighet att kontakta personalen när som helst är det flera avhoppare som lyfter fram som något önskvärt i intervjuerna.

Stöd att bli fri från missbruk

Det är vanligt att personer som är med i kriminella grupperingar har någon form av missbruksproblematik. Framför allt rör det sig om narkotikamissbruk, ibland tillsammans med alkoholmissbruk. Personer med ADHD kan ta olika droger som självmedici-

nering. Det har dock genom materialet inte gått att få en detaljerad bild av vilka droger som är vanligast att avhopparna på avhopparverksamheterna använder. Även spelmissbruk förekommer bland avhopparna.

Avhoppare med missbruksproblematik kan i den akuta fasen behöva hjälp med att bli fria från sitt missbruk. När det rör sig om mindre allvarligt missbruk uppger personalen att de kan stödja avhopparna genom motiverande samtal och kontakt med öppenvården. Längre fram i avhopparprocessen kan det också bli aktuellt med regelbundna urinprov samt med stödgrupper som Anonyma Alkoholister eller Anonyma Narkomaner. KRIS i Halmstad, Fryshusets verksamheter och Konsultationsteamet erbjuder sådana typer av stödgrupper i egen eller annan aktörs regi, enligt intervjuer med dessa verksamheter.

Vid mer allvarligt drogmissbruk kan det enligt personalen på verksamheterna bli aktuellt att påbörja en avgiftningsprocess. I dessa fall kan verksamheterna hjälpa avhopparna med att ansöka om avgiftning inom landstinget eller på privat behandlingshem samt stötta dem under processen. EASAS har ett eget behandlingscenter för att stödja personer med missbruksproblematik.

Omkring två tredjedelar av avhopparna fick stöd för att bli fria från missbruk, enligt de insamlade uppgifterna från verksamheterna och avhopparenkäten. Avgiftning var dock ovanligt; stödet handlade i stället främst om motiverande samtal och urinprovtagningar. Framför allt är det EASAS behandlingscenter och Kunskapscentrum som hjälpt deltagare att bli fria från missbruk, enligt de insamlade uppgifterna.

Ekonomiskt bistånd

Enligt intervjuerna med avhopparna och personalen försörjde sig många av avhopparna på att begå brott, innan de beslöt sig för att lämna det kriminella livet.¹¹⁷ Efter avhoppet kan de därmed behöva ekonomiskt bistånd för att kunna klara sin försörjning under den första akuta fasen, innan de hunnit ordna annan försörjning. Ekonomiskt bistånd kan också bli aktuellt senare i avhopparprocessen.

Enligt intervjuerna har dock många av avhopparna svårt att själva ta kontakt med socialtjänsten, på grund av myndighetsföret eller för att de har svårt att hålla tider, att fylla i en ansökan eller liknande som krävs för att kunna få ekonomiskt bistånd.

¹¹⁷ Det förekommer dock även att avhoppare haft andra arbeten samtidigt som de varit gängmedlemmar.

Här kan personal från avhopparverksamheten behöva gå in med praktiskt stöd, i allt från att ordna möten med socialtjänsten eller att fylla i blanketter till att ha samtal med avhopparen om nödvändigheten i att ha kontakt med socialtjänsten och ta emot ekonomiskt bistånd en tid.

Många får hjälp med att ansöka om ekonomiskt bistånd

Samtliga avhopparverksamheter uppger i intervjuerna att de hjälper de deltagare som har behov av ekonomiskt bistånd att ansöka om detta, och 2014 var det omkring hälften av avhopparna som fick sådan hjälp, enligt de insamlade uppgifterna från verksamheterna. Andelen var dock lägre bland avhopparna på Exit och EASAS än bland övriga verksamheter. Detta hänger troligen samman med att Exits deltagare i större utsträckning har egen försörjning genom förvärvsarbete. EASAS deltagare har oftast redan ekonomiskt bistånd när de kommer till verksamheten, eftersom det i stor utsträckning är socialtjänsten som placerar avhopparna hos dem. Om man tar bort deltagarna på Exit och EASAS från de insamlade uppgifterna är det totalt 70 procent av deltagarna som får hjälp med att ansöka om ekonomiskt bistånd.

Stabiliserande fasen

När det har gått några veckor och avhopparens situation inte längre är akut börjar den stabiliserande fasen. Denna fas kan pågå några månader eller längre, ibland något år, enligt avhopparverksamheterna. Avhopparen har nu oftast brutit med sitt gamla liv och påbörjar den svåra uppgiften att skapa en ny vardag. För detta krävs både ett arbete med det inre – som självbild och olika psykologiska problem – och med yttre rutiner och ramar.

Den största svårigheten var sättet man tänker på. Även om jag ändrar livsstil så tänker jag på ett visst sätt; jag hade ett förakt för samhället, att jag står över lagen. Därför blev jag uttråkad i början, kände att jag levde nån annans liv. Jag hade en oro för att telefonen inte ringde längre. Kände att jag inte var nå'n längre. Och jag blev rastlös. Kunde till och med längta till skottlossning – då hände det något. I vanliga livet är den mesta action att missa bussen. (Avhoppare)

Både avhopparverksamheterna och avhopparna lyfter i intervjuerna fram ensamheten och att inte längre ha en sysselsättning som två av de största svårigheterna för avhopparna under den stabiliserande fasen. De viktigaste insatserna i fasen anses följaktligen vara samtalsstöd och att hitta utbildning eller arbete. Avhopparna betonar också att de fortfarande behövde mycket stöttning i vardagen i den stabiliserande fasen och att de behövde hjälp med att förändra sina tankemönster.

Samtalsbehandling

Enligt forskarna Young och Gonzalez behöver avhoppare – och andra som vill lämna ett kriminellt liv – ofta förändra hela sin identitet som kriminell för att kunna anpassa sig till samhället.¹¹⁸ Just avhoppare har dessutom varit del av en gruppering som de starkt har identifierat sig med. Att förändra denna identitet kan innebära en lång process, där någon form av samtalsbehandling

¹¹⁸ Young och Gonzalez 2013.

och/eller program är centralt. Dessa insatser syftar bland annat till att få bukt med kriminellt tänkande, aggressivt beteende och låg impuls kontroll.

Avhoppare kan också behöva bearbeta olika traumatiska händelser de utsatts för – och utsatt andra för. Många har, som vi tidigare tagit upp, en bakgrund där flera riskfaktorer samspelar – faktorer som hänger samman med exempelvis familj och skola – och de kan behöva samtals hjälp för att hantera detta.

Samtalsbehandling en av de vanligaste insatserna

Enligt de insamlade uppgifterna från avhopparverksamheterna och enligt avhopparenkäterna är samtal med en psykolog eller terapeut en av de vanligaste insatserna avhopparna får från verksamheterna. Drygt hälften av avhopparna fick en sådan insats. Det kan till exempel handla om att avhopparverksamheterna lot-sar sina deltagare till psykologhjälp inom landstinget. Men vissa avhoppare får också samtalsbehandling av sina kontaktpersoner. Många av kontaktpersonerna i verksamheterna har nämligen specialutbildning för att genomföra olika typer av behandlande samtal; flera som arbetar i verksamheterna är socionomer, Passus och Exit har en KBT-terapeut anställd och inom KRIS, Fryshusets verksamheter och EASAS har flera anställda gått behandlingsutbildningar.

En annan form av samtalsbehandling är de påverkansprogram som de icke myndighetsdrivna verksamheterna erbjuder. Dessa program syftar ofta till att förändra kriminella tankemönster. Generellt kan sägas att de icke myndighetsdrivna verksamheterna lägger stor vikt vid att arbeta med avhopparnas identitet och självkännet och erbjuder insatser som syftar till detta i större utsträckning än de myndighetsdrivna verksamheterna. De sistnämnda lotsar i stället i större utsträckning avhopparna vidare till samtalsbehandling inom landstinget.

Sysselsättning

Att individen får en sysselsättning är, enligt avhopparverksamheterna, en av de viktigaste insatserna i den stabiliserande fasen. Avhopparna måste ersätta den sysselsättning de tidigare haft genom grupperingarna med något annat. De behöver därför hjälp med att hitta utbildningsplats, praktikplats eller arbete. Det kan också behövas coaching i hur man uppträder på en arbetsintervju och på en arbetsplats. Drygt fyra av tio avhoppare fick insatser som handlade om arbete eller annan sysselsättning, enligt enkäter och insamlade uppgifter från verksamheterna.

Svårigheter att få avhoppare att hitta arbete

Som framgick av det tidigare avsnittet om samverkan, samverkar de flesta avhopparverksamheter med Arbetsförmedlingen för att hitta utbildning, praktik eller arbete till avhopparna. Så gott som alla verksamheter menar att denna samverkan fungerar bra, vilket till stor del beror på att det finns särskilda handläggare med kompetens att stödja före detta kriminella inom Arbetsförmedlingen. Kontakterna med Arbetsförmedlingen brukar också fungera bra när en avhoppare flyttar till en ny ort; tack vare att Arbetsförmedlingen är en statlig myndighet kan handläggare på den gamla orten förbereda arbetsförmedlarna på den nya orten på att avhopparen kommer.

Arbeten som ofta förmedlas av Arbetsförmedlingen är till exempel lagerarbete och arbete inom byggbranschen, enligt intervjuer med avhopparverksamheterna. När det gäller utbildning är det vanligt med praktiska utbildningar för till exempel byggbranschen eller att komplettera grundskola eller gymnasium.

Verksamheterna uppger det ofta uppstår svårigheter när avhopparna ska söka utbildningsplats eller arbete. Många avhoppare har lämnat grundskola eller gymnasium i förtid, de flesta har väldigt begränsad arbetslivserfarenhet och arbetsgivare kan vara tveksamma till att anställa före detta kriminella. När avhoppare inte lyckas utbildningsplats eller arbete kan olika fritidsaktiviteter eller behandlingsprogram fungera som sysselsättning en tid, enligt intervjuerna med avhopparverksamheterna.

EASAS i Göteborg ger framför allt fysisk träning och behandling i den stabiliserande fasen – arbete anses deltagarna ofta mogna för först senare. Då har verksamheten tillgång till ett jobbcenter som man driver i samverkan med Arbetsförmedlingen.

KRIS har egen verksamhet där avhopparna blir anställda

KRIS i Halmstad skiljer sig från övriga avhopparverksamheter genom att de själva driver en rad verksamheter som avhopparna kan arbeta i. De har bland annat en secondhandbutik, en biltvätt och en flyttfirma. Avhopparna blir anställda av KRIS-föreningen genom bidrag från Arbetsförmedlingen.

Utöver detta får KRIS olika projektjobb som avhopparna kan ta, till exempel som matchvärdar på fotbollsmatcher på helger. Ibland blir också avhopparna anställda i KRIS-föreningen en lite längre tid och arbetar med att till exempel föreläsa eller arbeta uppsökande på anstalter. Målet är dock att avhopparna ska få ett arbete utanför KRIS. För att kunna hjälpa till med detta samverkar KRIS med olika sponsorer och andra företag. Tanken är

att den arbetslivserfarenhet medlemmarna skaffar genom KRIS' verksamheter ska hjälpa dem att få ett mer permanent arbete.

Sociala nätverk

Banden mellan personerna i en kriminell gruppering kan vara starka och många som lämnar en gruppering förlorar hela sin sociala gemenskap i och med avhoppet. För att avhopparna inte ska ta kontakt med sin före detta gruppering när de känner sig ensamma uppger avhopparverksamheterna att de försöker hjälpa avhopparna att hitta nya sociala nätverk – nätverk där individerna känner sig uppskattade och inkluderade. Exempel på ställen där avhopparna kan finna sådana nätverk är arbetsplatser, utbildningsplatser och föreningar. Nätverken kan också inkludera medlemmar i en kamratförening för före detta kriminella eller missbrukare. Det kan även handla om gamla, icke-kriminella vänner och familjemedlemmar. De avhoppare vi intervjuade hittade nya sociala nätverk bland annat via kampsport, yoga och i kamratföreningen KRIS.

Alla får inte hjälp med sociala nätverk

Enligt avhopparenkäterna och de insamlade uppgifterna från verksamheterna var det många avhoppare som önskade få hjälp med att hitta nya sociala nätverk. En del som ville ha sådan hjälp tyckte dock inte att de hade fått det.

Vid intervjuerna med avhopparverksamheterna framkom det också att personalen själva tycker att det är svårt att hjälpa avhopparna med sociala nätverk. De försöker uppmuntra avhopparna att hitta fram till ett arbete, en praktikplats, fritidsaktiviteter, eventuella självhjälpgrupper eller liknande ställen som kan ge nya nätverk. Men det är inte alltid det lyckas och mycket hänger på den enskilde avhopparen.

Inom KRIS är sociala nätverk en del av verksamheten

KRIS skiljer sig från de andra verksamheterna även när det gäller sociala nätverk. Sådana nätverk kan sägas komma på köpet när avhopparna börjar i verksamheten; avhopparna i KRIS förväntas delta i gemensamma aktiviteter och arbetsuppgifter, till exempel på en biltvätt, i självhjälpgrupper eller i tv-soffan i KRIS' lokaler på kvällstid. De andra före detta kriminella blir avhopparnas nya "gäng", som flera avhoppare från KRIS uttrycker det. Det blir en grupp där avhopparna kan få en naturlig och stark gemenskap tillsammans med människor med liknande bakgrund. Samtidigt finns risk att en sådan social verksamhet inte passar alla avhoppare. Det kan också finnas en risk att de nya vännerna återfaller i brott och drar med sig avhopparen.

Övriga insatser

Bland övriga insatser i den stabiliserande fasen finns medicinska utredningar och insatser mot psykiatriska problem, hjälp att ändra fysiska attribut (t.ex. tatueringar), drogtester med mera.

Personer från kriminella grupperingar kan ha obehandlade psykiatriska problem, som ADHD, posttraumatiskt stressyndrom eller aggressionsproblem.¹¹⁹ Hur vanligt detta är framgår inte i de insamlade uppgifterna från avhopparverksamheterna. Den insatsverksamheterna främst utför när det gäller psykiatriska problem är, enligt intervjuer, att ta kontakt med landstinget för ADHD-utredningar. Några avhoppare har också fått hjälp att ta sig akut till en psykiatrisk mottagning.

Ett led i att förändra sin kriminella identitet kan vara att ta bort gängrelaterade tatueringar och ändra sitt sätt att klä sig. Att förändra fysiska attribut kan också göra det lättare att få arbete och att på andra sätt smälta in i samhället. Enligt intervjuerna kan de flesta avhopparverksamheterna hjälpa avhoppare att kontakta landstinget för att ta bort gängrelaterade tatueringar.

¹¹⁹ Young och Gonzalez 2013.

Långsiktiga fasen

I den långsiktiga fasen ingår insatser som syftar till att skapa kontinuitet och varaktighet, så att avhopparen kan klara att permanent leva ett liv utan kriminalitet och kriminella grupperingar.¹²⁰ Insatser som kan tillkomma i denna fas är permanent boende, hjälp med skulder, flytt av bohag, skyddad identitet samt stöd med att stärka banden till familjemedlemmar. Den långsiktiga fasen tonar så småningom ut i avhållsamhet, där insatserna och kontakten med avhopparverksamheten blir sporadiska, för att till slut upphöra.

Många insatser som är viktiga för ett varaktigt avhopp har redan påbörjats

Exakt vilka insatser som behövs i den långsiktiga fasen är individuellt, precis som i tidigare faser. Viktiga insatser för att permanent lyckas med avhoppprocessen är framför allt boende och stabila sociala nätverk enligt intervjuer med avhopparna och personalen. Dessa insatser har ofta påbörjats redan tidigare, men i denna fas fokuserar verksamheterna på mer långsiktiga lösningar.

Andra insatser som påbörjats i tidigare faser, men som kan komma att fortsätta i den långsiktiga fasen, är enligt intervjuerna samtalsstöd, olika former av behandlingar, ekonomiskt bistånd och tryggad sysselsättning.

Boende

Som tagits upp tidigare kan avhoppare behöva hjälp med boende redan under den akuta fasen. I den långsiktiga fasen handlar det emellertid om att hjälpa avhoppare att hitta mer permanenta lösningar på sin boendesituation. Enligt intervjuerna med personalen är det främst de avhoppare som saknar eget fast boende eller som behöver flytta till en annan ort på grund av grupperingen (p.g.a. bestående hot eller risk för återfall i brott) som behöver

¹²⁰ Polismyndigheten i Stockholms län 2014.

stöd med att hitta permanent boende. Vissa behöver också flytta till en annan ort för att de hittat arbete där.

Personalen uppger att de hjälper avhopparna att hitta varaktigt boende på flera olika sätt. Ett sätt är att ringa runt till olika hyresvärdar och söka bland bostadsannonser på bland annat Blocket. Vissa verksamheter, främst Kunskapscentrum och KRIS i Halmstad, uppger att de har upparbetade kontakter med representanter för allmännyttan för att få tag på bostadskontrakt. Polisen i Stockholm uppger att de ibland gått in som borgensman för avhopparen vid kontraktsskrivning, eller själva stått för kontraktet. I vissa fall, om avhopparen skött sig, har denne också fått överta kontraktet efter ungefär ett år, enligt intervjun med polisen på avhopparverksamheten i Stockholm. Men framför allt kontaktar verksamheterna socialtjänsten för borgensmannastöd och/eller stöd med hyresdepositioner.

Målet är enligt personalen ett eget hyreskontrakt, men oftast handlar det om mer tillfälligt boende, innan ett eget hyreskontrakt blir verklighet, exempelvis ett andrahandskontrakt eller boende i en icke myndighetsdriven avhopparverksamhet.

Enligt insamlade uppgifter har hela nio av tio avhoppare fått stöd med att hitta ett boende. De flesta som fått hjälp med ett nytt boende, sju av tio, har flyttat till annan ort.¹²¹ Hur varaktigt boende som avses framgår dock inte av uppgifterna.

Svårigheter att hitta nytt boende

Avhopparna kan ha svårt att på egen hand få hyreskontrakt, eftersom de många gånger saknar fast arbete och har skulder hos Kronofogden. Själva det faktum att det är en före detta kriminell som söker boende skapar också ångslan hos vissa hyresvärdar, vilket kan försvåra möjligheten att få eget boende, enligt intervjuerna.

Jag har inga betalningsanmärkningar och skulder, så det är lättare för mig. Men jag har mött fördomar. Höll på att få ett förstahandskontrakt men när de hörde att jag jobbade på [namn på en frivillig avhopparverksamhet] så blev de tveksamma och jag fick det inte. (Avhoppare)

Vi har fixat lägenheter några gånger men det är väldigt svårt. De anar oråd när polisen ringer. (Polisens avhopparverksamhet i Stockholm)

¹²¹ I de icke myndighetsdrivna verksamheterna är andelen lägre men också mer osäker; siffrorna kan avse samma avhoppare som i de myndighetsdrivna, eftersom dessa placerar avhoppare i de icke myndighetsdrivna verksamheterna. Den exakta andelen redovisas därför inte.

Att hjälpa avhopparna att hitta nytt boende begränsas också av den generella bostadsbristen. De flesta avhopparverksamheter uppger att de samverkar med olika hyresvärdar i den kommun/region där de är verksamma. Ingen samverkar dock med hyresvärdar på andra orter, för att exempelvis kunna placera hotade avhoppare som behöver flytta. Det finns dock önskemål om sådan samverkan, till exempel att kommuner sinsemellan skulle kunna ”byta” avhoppare eller att det skulle finnas en nationell samordning för bostäder för avhoppare. En negativ aspekt av en sådan samverkan skulle dock kunna vara att avhopparna alltför lätt skulle kunna hitta nya kriminella grupperingar, till exempel om Stockholm och Göteborg bytte avhoppare med varandra. En annan aspekt är att avhopparverksamheterna är olika och att det inte alltid finns en samsyn kring vilket stöd avhopparna behöver när de flyttas.

Att placera avhopparna i en kommun där det finns bostäder men ingen sysselsättning är inte heller bra, enligt personalen. Sysselsättning är en av de viktigaste faktorerna för att avhopparna långsiktigt ska klara sitt nya liv, enligt forskning och intervjuer. De kommuner där det finns bostäder över har dessutom ett starkt tryck på sig, eftersom flera avhopparverksamheter och även verksamheter för andra typer av utsatta grupper vill placera deltagare där.

Sen ser det ju olika ut i landet. Oftast där det finns lägenheter finns det inga jobb. Ofta är det också en viss typ av klientel som bor där, kriminella. [Vi] måste först få sysselsättning till dem så de kan visa att de har inkomst. Vi kanske kan lägga in 2–3 månaders hyra för dem först. (Polisens avhopparverksamhet i Stockholm)

Hjälp med skulder

Det är vanligt att personer som lämnar kriminella grupperingar har problem med skulder till Kronofogdemyndigheten.¹²² Det kan vara skulder som underhållsbidrag till barn, inbetalningar till brottsofferfonden, skadestånd och parkeringsböter. Oftast rör det sig om stora belopp.¹²³

I den enkät som avhopparna besvarade uppgav ungefär hälften att de fått hjälp av avhopparverksamheten med sina skulder. I praktiken handlade det, enligt personalen, främst om att de förmedlat kontakt med kommunens skuldrådgivning¹²⁴ eller

¹²² Drygt hälften av avhopparna som besvarat enkäten angav att de hade sådana problem.

¹²³ Upp till flera hundra tusen, enligt personalen på avhopparverksamheterna.

¹²⁴ Alla kommuner erbjuder budget- och skuldrådgivning till sina kommuninvånare. Denna rådgivning kan exempelvis bestå i hjälp med ansökningar och överklagan om skuldsanering hos Kronofogden samt omförhandlingar av betalningsvillkor och avbetalningsplaner.

med Kronofogden för att ansöka om skuldsanering eller göra en avbetalningsplan.

Skulder till grupperingen

Som beskrivits i rapportens inledning har vissa avhoppare en ekonomisk skuld till den kriminella gruppering de valt att lämna. Det kan exempelvis bero på att de lämnat grupperingen utan tillåtelse, att de orsakat grupperingen någon form av ekonomisk skada eller för att de har en konflikt med grupperingen.

För att kunna bryta mönstret så måste man göra rätt för sig och betala av skulden till gänget. Och jag tycker det är rätt att de tar ut den avgiften. Jag vill kunna betala tillbaka den. När jag har betalat av det, då kan jag stänga den dörren, byta nummer eller vad som helst. Men då är det avslutat. (Avhoppare)

Vid två av verksamheterna, KRIS och EASAS, uppger personalen att de ibland kan hjälpa avhopparna att bli av med, eller minska, skulden till grupperingen. Detta bygger på att några i personalen känner medlemmar i grupperingarna från sina egna tidigare kriminella bakgrunder. Kontakterna om skulder berör enbart självdefinierade grupperingar. Inga sådana kontakter har tagits med förorts- eller stadsdelsbaserade grupperingar, enligt intervjuerna.

Skyddad identitet

Avhoppare som är allvarligt hotade kan ansöka om skyddad identitet. Skyddad identitet är ett samlingsnamn för tre olika typer av sekretesskydd: sekretessmarkering,¹²⁵ kvarskrivning¹²⁶ och fingerade personuppgifter.¹²⁷ För att ansöka om skyddad identitet behövs någon form av intyg från polisen eller socialtjänsten, och avhopparverksamheterna kan hjälpa avhopparen att ansöka om skyddad identitet.

Enligt insamlade uppgifter från avhopparverksamheterna har en knapp femtedel av avhopparna fått någon form av skyddad identitet. Det är vanligare med skyddad identitet bland de avhoppare som förflyttas till annan ort, liksom bland dem som haft kontakt med någon av polisens avhopparverksamheter i Stockholm eller Bergslagen. Fingerade personuppgifter är ovanligt; vanligast är

¹²⁵ *Sekretessmarkering* innebär att en eller flera av avhopparens personliga uppgifter, som namn, adress och/eller uppgifter om närstående, är markerade med sekretess i databasen hos Skatteverket och andra myndigheter.

¹²⁶ *Kvarskrivning* innebär att personens nya adress inte registreras i folkbokföringen; i stället är personen kvarskriven på sin gamla adress.

¹²⁷ *Fingerade personuppgifter* betyder att personens identitet byts ut. Personen får ett nytt namn och ett nytt personnummer, utan koppling till den tidigare identiteten.

att avhopparna får sekretessmarkering eller kvarskrivning, enligt personalen på avhopparverksamheterna.

Stärka banden till familjemedlemmar

I den långsiktiga fasen av avhoppet är sociala nätverk utanför grupperingarna extra viktigt, när kontakten med avhopparverksamheten trappas ner, enligt intervjuerna. Förutom att upprätta nya sociala nätverk är det också viktigt att avhopparen kan återförenas med och stärka banden till sina familjemedlemmar.

Forskning om att upphöra med missbruk och kriminalitet har visat att starka familjerelationer är en faktor som kan bidra till att man inte återfaller i brott.¹²⁸ Därmed kan insatser som syftar till att återförena och stärka banden till familjemedlemmar behövas inför det nya livet, vilket även framgår av polisens förslag till avhopparstrategi¹²⁹ och intervjuer med personal och avhoppare.

För att stödja avhopparna med att stärka banden till familjemedlemmar erbjuder de myndighetsdrivna verksamheterna främst stödsamtal med avhopparens familjemedlemmar, enligt insamlade uppgifter från verksamheterna. Framför allt är det Konsultationsteamet som arbetat med detta bland de myndighetsdrivna verksamheterna.

Enligt de insamlade uppgifterna och intervjuerna är det dock främst de icke myndighetsdrivna verksamheterna som ger specifika insatser för att stötta avhopparna med att stärka banden till familjemedlemmar. KRIS uppger att de har studiecirklar för deltagarna som tar upp familjerelationer, skuld och skam och liknande. EASAS uppger att de stöttar de anhöriga genom olika typer av anhörigstöd och stödgrupper för medberoende.¹³⁰ Även Fryshuset uppger att de arbetar med anhörigstöd, men menar att deras främsta fokus är att stärka avhopparen i de relationer individen själv önskar, för att därefter ha stödjande samtal med berörda familjemedlemmar.

¹²⁸ Hussong m.fl. 2004, Young och Gonzalez 2013.

¹²⁹ Polismyndigheten i Stockholms län 2014.

¹³⁰ Medberoende är ett tillstånd som kan drabba en person som lever tillsammans med en person med destruktivt eller problematiskt beteende.

Behov och insatser för särskilda grupper

Som nämnts tidigare har avhoppare från våldsbejakande vit makt-grupperingar i viss mån behov av särskilda insatser jämfört med avhoppare från kriminella grupperingar generellt. Även personer i häkte och på anstalt har särskilda behov, till exempel av skydd inne på anstalten. Vad dessa grupper kan behöva och vad som erbjuds dem, redovisas i detta avsnitt.

Avhoppare från vit makt-grupperingar

En typ av gruppering som studeras i vår undersökning är våldsbejakande vit makt-grupperingar. Det finns en avhopparverksamhet i landet som vänder sig specifikt till personer som vill hoppa av från sådana grupperingar – Exit, som drivs av Fryshuset.

Enligt en doktorsavhandling av Wilchen Christensen, som har studerat Exit, är behovet av en ny identitet central för avhoppare från Exit, liksom för många andra avhoppare.¹³¹ Wilchen Christensen utgår från att identitet är något som är beroende av kontext och lärande. Exits personal bör, enligt Wilchen Christensen, introducera avhopparna i nya sammanhang, umgängen och aktiviteter, som de så småningom kan bli en del av och få en ny identitet genom. För att detta ska lyckas krävs att avhopparna har en stor tillit och en stark relation till personalen på avhopparverksamheten. Wilchen Christensen betonar också att sådana relationer från början bäst byggs upp genom en person med egen erfarenhet av vit makt-miljöer. Ett icke-dömande och förstående bemötande är viktigt här.

Enligt intervjuer med Exits personal arbetar verksamheten i stor utsträckning på detta sätt – förtroendeskapande och med före detta vit makt-aktiva som möter avhopparna. Enligt intervjuer med Exit och Passus arbetar man på ungefär samma sätt med avhopparna från våldsbejakande vit makt-grupperingar som

¹³¹ Wilchen Christensen 2015.

med avhopparna från kriminella grupperingar generellt. Det finns dock några skillnader. Dessa bottnar i att Exits avhoppare i större utsträckning kan sägas befinna sig ”innanför” samhällets ramar (se bilaga 3: *Avhoppare från vit makt-miljöer*). Det är inte lika många som behöver drogbehandling, arbetsmarknadsinsatser och liknande som i Fryshusets andra verksamhet Passus, som arbetar med avhoppare från kriminella grupperingar generellt.

Liksom övriga avhoppare i vårt material behöver Exits avhoppare samtalsstöd. En del får detta på plats i Fryshuset och andra får det via telefon, eftersom det finns avhoppare som inte kan ta sig till Exit i Stockholm.

Syftet med de samtal som Exit håller är framför allt att motivera och stötta avhopparen i dennes process att bli mindre radikal i sina åsikter. För vissa avhoppare handlar det om att ta steg mot att lämna en vit makt-gruppering – alla har inte gjort det när de kontaktar Exit. Stödet kan behöva pågå länge – Exit uppger i intervjuer att de i genomsnitt har kontakt med sina avhoppare i tre år.

Individer i häkte och anstalt

Det är främst under den akuta fasen i avhoppningsprocessen som behoven skiljer sig mellan avhoppare som är frihetsberövade och de som befinner sig i frihet. Avhoppare på anstalt och i häkte har till exempel inte något akut behov av bostad eller ekonomiskt bistånd. Det skyddsbehov som kan finnas i den akuta fasen kan dock vara aktuellt även inne på anstalt; en avhoppare kan behöva placeras på en säkerhetsavdelning eller annan lämplig avdelning för att slippa hot och våld från den kriminella grupperingen. Enligt Kriminalvården genomförs också sådana flyttar när myndigheten får kännedom om en avhoppare och denne bedöms ha ett skyddsbehov.¹³²

Även vad gäller många andra behov, av till exempel kontaktperson, sysselsättning, samtalsbehandling och rutiner, är dessa troligen ungefär desamma för frihetsberövade avhoppare som för avhoppare på utsidan. Syftet med insatserna är då att avhopparen både ska undvika återfall till den kriminella grupperingen på anstalt, och behålla motivationen att lämna det kriminella livet efter frigivning.

Kriminalvården har möjlighet att i sin ordinarie verksamhet ge insatser för de flesta av behoven som nämndes i stycket ovan. På häkten finns dock endast begränsade möjligheter till sysselsättning och samtalsbehandling.

¹³² Enligt intervju med en företrädare för Kriminalvårdens säkerhetsavdelning.

Många som fattar beslutet att hoppa av från en gruppering gör det när de häktas eller döms för ett brott – och denna motivation är viktig att ta tillvara.¹³³ Detta görs dock inte alltid av kriminalvården, menar flera av avhopparverksamheterna.

En annan viktigt tidpunkt är frigivningen, och för att förhindra återfall är det viktigt att insatser sätts in direkt när en person lämnar häktet eller anstalten. Flera av avhopparverksamheterna menar dock att kriminalvården inte ger ett tillräckligt starkt stöd i denna fas. Planeringen för frigivningen börjar för sent, koordineringen med andra myndigheter fungerar inte alltid och alla avhopparens behov tillgodoses inte. Dessutom finns det mer att göra när det gäller samverkan med avhopparverksamheterna, menar verksamheterna. Mer detaljer om avhopparverksamheternas kritik mot kriminalvården finns i kapitlet *Stöd för avhoppare inom reguljär offentlig verksamhet*.

¹³³ MacRae-Krisa 2013, SOU 2010:15.

Behov, insatser och framgångsfaktorer i stora drag

I detta kapitel ger vi en övergripande, summerande, bild av vilka insatser avhopparna får av avhopparverksamheterna. Denna bild bygger framför allt på insamlade uppgifter som avhopparverksamheterna har gett till Brå om vilka insatser avhopparna fick under 2014, men även på enkätsvar från avhoppare (se bilaga 1: *Metod och material* för mer detaljer som de insamlade uppgifterna och enkätundersökningen). Vi beskriver också, utifrån enkätsvar, vilka insatser avhopparna själva ser som de viktigaste för att kunna hoppa av. Slutligen ger vi avhopparverksamheternas bild av vilka framgångsfaktorer som finns för att lyckas i arbetet med avhoppare.

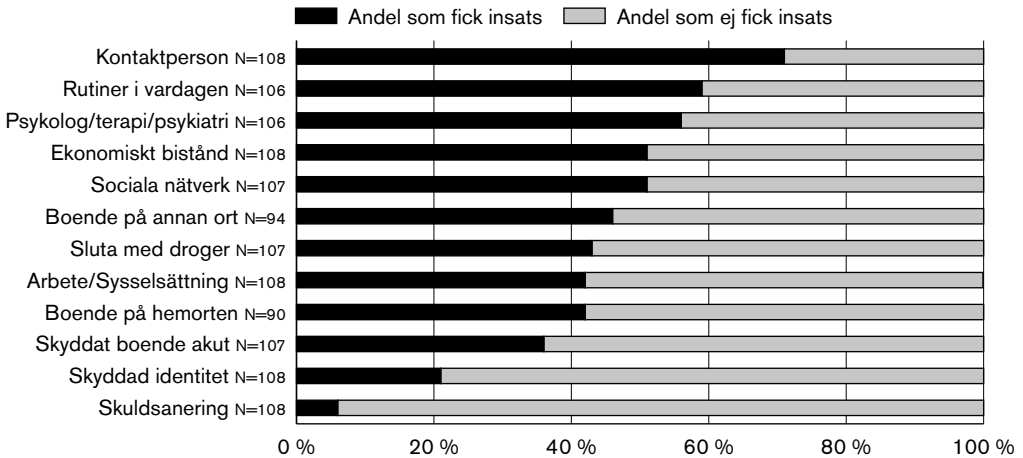
Vanligaste insatserna

De vanligaste insatserna till avhopparna under 2014 var olika former av samtalsstöd, närmare bestämt genom en kontaktperson eller psykolog. Även hjälp med att skapa rutiner i vardagen var vanligt, enligt de insamlade uppgifterna från avhopparverksamheterna.

Många avhoppare har även fått praktisk hjälp – exempelvis hjälp att ordna boende, ekonomiskt bistånd och/eller utbildning/arbete. Den sammantagna bilden är alltså att avhopparna får hjälp på en rad olika områden. I genomsnitt får de fem insatser var. Allt detta bekräftar den bild som forskningen¹³⁴ ger av att avhopparna ofta är i behov av en rad olika insatser för att klara av att lämna livet i den kriminella grupperingen.

¹³⁴ MacRae-Krisa 2013, Young och Gonzalez 2013.

Figur 3. Andel av avhopparna i avhopparverksamheterna 2014 som fick respektive inte fick olika insatser.¹³⁵

Källa: Insamlade uppgifter från avhopparverksamheterna.

Avhopparna får de insatser de vill ha, enligt enkätresultat

Enkätsvaren från avhoppare med koppling till olika avhopparverksamheter bekräftar den bild som framträder från figuren ovan, när det gäller insatser. De flesta har efterfrågat en rad olika insatser och enligt vad avhopparna anger i enkäten har de också i huvudsak fått den hjälp de efterfrågat.¹³⁶

Viktigaste insatserna enligt avhopparna

Vi frågade också avhopparna i enkäten vilken hjälp de tyckte var viktigast för att de skulle kunna hoppa av. De uppmanades att med egna ord beskriva detta: sammanställningen visar även här att många olika områden kan vara viktiga.¹³⁷ Vi delade in svaren i olika kategorier och i stora drag återfinns alla de insatskategorier som var med i enkäten, förutom hjälp med skulder. Man bör dock, av olika skäl, vara försiktig med att utifrån resultaten

¹³⁵ Anledningen till att antalet svarande (N) är olika för olika insatser är att avhopparverksamheterna ibland inte har fyllt in information om ifall deras deltagare fått en insats eller inte. Se bilaga 1: *Metod och material* för mer information om uppgifterna från avhopparverksamheterna.

¹³⁶ Man ska dock vara något försiktig när man tolkar dessa resultat. Avhopparna kan i efterhand, efter att de fått vissa insatser, uppfatta det som att det var dessa insatser de frågade om från början. De kan också vara benägna att, av olika skäl, sätta avhopparverksamheterna i ett positivt ljus. Se bilaga 1: *Metod och material* för en diskussion om detta.

¹³⁷ Avhopparna uppmanades att skriva ner vilka tre olika sorters hjälp som varit viktigast för att kunna hoppa av. Totalt fick vi in 94 svar, och medelvärdet är 2,3 svar per avhoppare.

göra generaliseringar om hela gruppen avhoppare från kriminella grupperingar.¹³⁸

Som framgått tidigare i rapporten lyfter många fram stöd genom samtal som viktigt i avhoppningsprocessen. Ser man till vad avhopparna själva skriver om den viktigaste insatsen blev detta också den klart största kategorin.¹³⁹ Här ingår bland annat psykologhjälp och stöd från kontaktpersoner.

En annan kategori med relativt många svar handlade om boende på en ny ort eller i ett nytt bostadsområde.¹⁴⁰ Detta ses alltså som viktigt av avhopparna i enkätundersökningen.

Övriga kategorier i sammanställningen var bland annat hjälp med skydd, drogmisbruk, boende, ekonomiskt bistånd och arbete/sysselsättning. Alla dessa kategorier togs dock upp i betydligt lägre utsträckning än samtalsstöd och boende på ny ort.

Majoriteten av avhopparna som svarade på enkäterna¹⁴¹ är dock fortfarande deltagare i en avhoppningsverksamhet. Vissa av dem har troligen inte fullt ut fått de insatser som rör till exempel sociala nätverk, arbete och sysselsättning. Det kan förklara varför relativt få nämnde dessa insatser som viktiga.

Framgångsfaktorer

I uppdraget för rapporten ingick att identifiera framgångsfaktorer i arbetet med avhoppare från kriminella grupperingar. Det är dock svårt att med säkerhet uttala sig om vad som är framgångsfaktorer, eftersom det inte finns några effektutvärderingar av verksamheterna att luta sig mot. Det vi kan redovisa är vilka faktorer personalen på avhoppningsverksamheterna själva ser som de viktigaste för att nå framgång i arbetet med avhoppare. I intervjuerna ställde vi en fråga om detta och fick svar som kan sägas befinna sig på två olika nivåer.

Några intervjupersoner tog upp organisatoriska faktorer, framför allt att det är viktigt att samverka med olika aktörer fungerar bra och att denna samverkan är förankrad högt upp i organisationerna.

¹³⁸ Dels bygger resultaten på avhopparnas egna skrivna svar, som vi har tolkat och delat in i kategorier (vilket kan innebära ett visst avstånd mellan verkliga förhållanden och skrivna resultat), dels har vissa avhoppare befunnit sig i en beroendeställning i förhållande till avhoppningsverksamheterna, vilket kan ha gjort att de satt dessa verksamheter i ett positivt ljus (se bilaga 1: *Metod och material*). Det är också naturligt att det, när många avhoppare får vissa insatser, blir många som har möjlighet att se dessa insatser som viktiga.

¹³⁹ En tredjedel av svaren om den viktigaste hjälpen avsåg detta (totalt 33 avhoppare).

¹⁴⁰ 14 avhoppare tog upp detta som en av de viktigaste sakerna.

¹⁴¹ 27 av 40 svarande.

Andra intervjupersoner nämnde i stället specifika insatser när de talade om framgångsfaktorer – insatser som ses som särskilt viktiga för att avhoppet ska lyckas. Det handlar framför allt om insatser som syftar till att hantera ensamhet, allmänt stötta avhopparen, hålla avhopparen sysselsatt och hålla upp hans motivation, genom stöttning via en kontaktperson, nya sociala nätverk och utbildning och/eller arbete. Även bostad tas upp som en viktig pusselbit i stödet till avhopparen.

Flera av verksamheterna menar att en rad olika insatser måste till för att avhoppet ska lyckas.

Allt, du kan inte ta någon liten del och tro att du ska lyckas, det är helheten som behövs. (KRIS i Halmstad)

Återfall och framtid

Det är inte alla avhoppare som klarar att ta sig igenom samtliga faser i avhopparprocessen. Några återfaller i brott, och i de fallen avbryts kontakten med avhopparverksamheten tidigare, i alla fall tillfälligt. De intervjuade avhoppare som fortfarande är deltagare i verksamheterna, eller som lyckas ta sig igenom hela processen, känner både rädsla och hopp inför framtiden.

Kapitlet bygger på intervjuer med avhoppare och personal på avhopparverksamheterna samt insamlade uppgifter från verksamheterna.

Sex av tio fullföljer avhopparprocessen

Av de 108 avhoppare som uppgifterna från avhopparverksamheterna avser¹⁴² var drygt en fjärdedel fortfarande deltagare i någon av verksamheterna. Därutöver är det 10 personer som personalen på avhopparverksamheterna inte hade någon kännedom om, till följd av att de flyttat till annan ort.

Av de övriga 70 deltagarna hade drygt sex av tio fullföljt avhopparprocessen, som alltså avslutats för att målen med kontakten hade uppnåtts och avhopparen inte längre behövde stöd från avhopparverksamheten. I de fallen hade avhopparen vanligen haft kontakt med verksamheten i totalt ett till två år¹⁴³ enligt intervjuer med personalen.

Att avhopparna återfaller i brott beror enligt personalen främst på avsaknad av motivation. De har svårt att anpassa sig till ett helt nytt liv utan arbete, pengar och gemenskap. Vissa tycker inte att de får det stöd de vill ha, eller att stödet tar för lång tid att få.

Att avhopparna återfaller till de kriminella grupperingar de sökt stöd för att lämna är dock ovanligt, enligt personalen. Framför

¹⁴² Avhoppare som var inskrivna i någon av avhopparverksamheterna under år 2014.

¹⁴³ Det händer dock att avhoppare ringer till personalen även efter att de inte längre är deltagare i verksamheten. Oftast vill de då bara samtala en stund med personalen som de kommit att betrakta som vänner.

allt beror detta på att de inte längre är välkomna tillbaka till grupperingarna efter sitt avhopp. Det vanligaste är att de avhoppare som återfaller återgår till tidigare missbruk, enligt personen.

Ovanligt med systematisk uppföljning av återfall efter avhoppprocessen

Som framgått tidigare fullföljer drygt sex av tio deltagare hela avhoppprocessen. I vilken utsträckning de därefter klarar att upprätthålla sitt avhopp från grupperingen och en icke-kriminell livsstil är dock okänt. Det är bara en av avhopparverksamheterna, Konsultationsteamet, som löpande följer upp varje individuellt fall.

Det saknas också utvärderingar av avhopparverksamheterna där det finns kontrollgrupper med personer som lämnar en kriminell gruppering utan stöd av en avhopparverksamhet. Det går därför inte att säga hur många fler som skulle återfalla i brott om de inte fått stöd från en avhopparverksamhet jämfört med de som fått sådant stöd.

Avhopparnas tankar om framtiden

De avhoppare som intervjuats har varit mitt i avhoppprocessen eller relativt nyligen avslutat den. Som nämndes i inledningen av kapitlet känner de både rädsla och hopp inför framtiden. Flera avhoppare uppger att de, trots att den akuta fasen passerat, fortfarande är rädda för att gå ut, eftersom de kan träffa på någon som hotat dem. Ju längre tid som passerar, desto mer fritt vågar de dock röra sig på orten där de bor och i landet överlag. Flera uttrycker också att de brottas med jobbiga känslor när de tänker på alla människor de skadat och/eller sårat.

De flesta av avhopparna ser emellertid positivt på framtiden. De har börjat utbilda sig, arbeta eller på annat sätt, helt eller delvis, ta sig in i samhället igen. Flera uppger att de tack vare stödet från avhopparverksamheterna lärt sig att förlåta, både sig själva och andra, och att de hittat sig själva och skapat sig en ny identitet som icke-kriminella. De beskriver också att de fått verktyg för att stå emot suget från droger och kriminalitet.

Jag har lärt mig att förlåta. Det är min utveckling som människa. Hade jag inte jobbat med mig själv, då hade jag kanske haft kvar mina gamla värderingar. Värderingar som att du måste hämnas, det är inte okej att någon måste sätta sig på dig. Nu har jag lärt mig att hantera sådant på ett bättre sätt. (Avhoppare)

Drogsuget och kriminalitetsuget kommer alltid tillbaka. Fast jag sköter mig nu, för jag har fått bra verktyg. Jag har lärt mig att säga nej, men tankar kommer om snabba pengar, droger, men då tänker jag att det inte är värt det. Så länge jag har mat på bordet. (Avhoppare)

När de berättar om sina planer för framtiden är det vardagliga aspekter som beskrivs. De vill bilda familj, ta körkort och skaffa bil. De vill gå en viss utbildning, hitta ett roligt arbete eller starta eget företag. Att ha en egen inkomst och en god hälsa är viktigt.

Jag vill ha mitt körkort, och ha en schysst bil och vovve och en bebis. Tjej har jag. Jag vill inte leva i överflöd, eller klart man vill vara miljonär, men jag har det bra som jag har. Jag begär inte så mycket. Och jag är ju frisk, det är den största grejen, att vara frisk. (Avhoppare)

DEL FYRA: Slutsatser och diskussion

Att hjälpa avhoppare från kriminella grupperingar kan ge många vinster, såväl individuella som samhälleliga. Brå bedömer att det finns flera särskilda avhopparverksamheter i landet som har utvecklat en hög kompetens och har ett stort engagemang i sitt arbete med att stödja avhoppare från kriminella grupperingar. De avhoppare som vänder sig till dessa verksamheter får generellt tillgång till ett brett stöd från personal med spetskompetens på området.

Avhoppare kan också få insatser i den reguljära verksamheten hos framför allt socialtjänsten och kriminalvården. Där får de i princip samma typ av stöd som andra som vill lämna ett kriminellt liv. Brås bild är att detta stöd generellt är mindre omfattande – men också mindre resurskrävande – än det stöd som avhopparverksamheterna ger.

Avhoppare har i viss mån särskilda behov – framför allt skyddsbehov – som gör att de kan behöva särskilt stöd. I mycket har de dock samma behov av insatser som andra som vill lämna ett kriminellt liv. I vilken mån just gruppen avhoppare ska få den typen av mer omfattande stöd som en avhopparverksamhet ger är en politisk prioriteringsfråga, liksom vilka typer av avhoppare som i så fall ska få sådant stöd.

I detta kapitel diskuterar vi först i vilken mån tillgången på särskilda avhopparverksamheter i landet täcker avhopparnas behov. Därefter tar vi upp hur arbetet med de specifika insatserna för avhopparna kan utvecklas. Slutligen diskuterar vi hur organiseringen och finansieringen av stödet till avhoppare kan förbättras i landet.

Täcker tillgången på avhopparverksamheter avhopparnas behov?

De flesta kriminella grupperingarna finns i de tre storstadsområdena Malmö, Göteborg och Stockholm.¹⁴⁴ På alla dessa

¹⁴⁴ Polisens nationella operativa avdelning 2016 och en intervju med en företrädare för denna.

orter finns också en myndighetsdriven avhopparverksamhet.¹⁴⁵ För att få komma till en sådan verksamhet måste man vara folkbokförd i respektive polisregion eller kommun.¹⁴⁶ Det innebär bland annat att de som tillhör en gruppering i till exempel Malmö eller Göteborg, men som bor i en angränsande kommun, inte kan vända sig till avhopparverksamheten för hjälp.

Det finns också minst 15 orter i Sverige – förmodligen fler – där det förekommer kriminella grupperingar, men där det inte finns någon myndighetsdriven avhopparverksamhet.¹⁴⁷ Individer som vill hoppa av från dessa grupperingar har alltså ingen myndighetsdriven verksamhet att vända sig till. De kan i stället söka sig till en icke myndighetsdriven avhopparverksamhet, eftersom dessa tar emot avhoppare från hela landet. En sådan lösning kan dock medföra problem med bland annat finansiering. Vissa avhoppare kan också behöva komma till just en myndighetsdriven verksamhet – snarare än till en icke myndighetsdriven sådan – eftersom de myndighetsdrivna, tack vare polisens delaktighet, kan hantera avhoppare med en allvarlig hotbild.

Sammanfattningsvis kan sägas att en avhoppare som bor i Malmö eller Göteborgs kommun, eller i Bergslagen eller Stockholmsregionen, kan få ett omfattande och målgruppsanpassat stöd från en avhopparverksamhet. Avhoppare som bor på andra ställen i landet har däremot mer begränsad tillgång till sådant stöd. Brå ger längre fram i detta kapitel förslag på hur stödet till avhoppare bättre kan organiseras för att även avhoppare utanför storstäderna och Bergslagen ska få stöd av myndighetsbaserad personal med särskilda kunskaper om deras problematik.

Alla grupperingar täcks inte in i materialet

Avsnittet ovan gäller för de typer av kriminella grupperingar som har studerats i denna rapport. Rapporten går inte närmare in på exempelvis familje- och släktbaserade grupperingar, risksupportrar eller politiska extremistgrupper på vänsterkanten. Att dessa typer av grupperingar inte har studerats beror på att avhopparverksamheterna inte har någon större erfarenhet av avhoppare från dem.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Det finns även en myndighetsdriven avhopparverksamhet i polisregion Bergslagen, där det också finns kriminella grupperingar.

¹⁴⁶ När det gäller polisens avhopparverksamhet i Stockholm måste man vara skriven i polisregion Stockholm, som består av Stockholms län och Gotlands län. För polisens avhopparverksamhet i Bergslagen måste avhopparna vara skrivna i Örebro, Dalarnas eller Värmlands län. När det gäller övriga myndighetsdrivna avhopparverksamheter måste avhopparna vara folkbokförda i respektive kommun.

¹⁴⁷ Polisens nationella operativa avdelning 2016, en intervju med en företrädare för denna, samt sökningar på internet efter självdefinierade grupperingar.

¹⁴⁸ När det gäller familje- och släktbaserade grupperingar kan dock vissa av verksamheterna ha räknat dessa som förorts- och släktbaserade grupperingar.

Det är svårt att ange exakt vad denna brist på erfarenhet beror på, men tänkbara orsaker är att avhopparverksamheterna inte når ut till potentiella avhoppare från vissa typer av grupperingar eller att avhoppare från vissa typer av grupperingarna inte upplever att de behöver stöd från en avhopparverksamhet. Oavsett vilken orsaken är finns det anledning att studera avhoppare från dessa typer av grupperingar närmare när det gäller bakgrund, behov av stöd, skäl till att de inte får stöd lika ofta som andra och hur väl deras behov av stöd täcks.

Inte heller kvinnor som lämnar kriminella grupperingar tas upp i någon större utsträckning i rapporten, eftersom avhopparverksamheterna har stött på mycket få kvinnor. Forskning¹⁴⁹ pekar dock på att kvinnor i kriminella grupperingar i viss utsträckning har andra erfarenheter och behov av stöd än män, och det skulle generellt behövas mer kunskap om kvinnor som lämnar kriminella grupperingar och vilken typ av stöd de har behov av.

Fler i grupperingarna skulle troligen kunna nås

De myndighetsdrivna avhopparverksamheterna bedömer att de har god kapacitet att ta emot de avhoppare som söker stöd hos dem – om man utgår från efterfrågan de senaste åren. Mycket talar dock för att efterfrågan på hjälp skulle öka om fler personer i kriminella grupperingar kände till att det fanns avhopparverksamheter. Av intervjuerna med avhoppare framgår nämligen att individerna i grupperingarna ofta inte vet om att det finns avhopparverksamheter för dem.¹⁵⁰

I dag lägger avhopparverksamheterna inte några större resurser på att försöka nå fler avhoppare. Om de nådde ut till fler i grupperingarna och visade att de var ett reellt och attraktivt alternativ till den kriminella livsstilen, skulle troligen fler fatta beslutet att hoppa av. Särskilt viktigt är det att de myndighetsdrivna verksamheterna informerar om att avhopparna inte behöver polisanmäla brott de utsatts för, för att få stöd av avhopparverksamheten.¹⁵¹

Avhopparverksamheterna skulle också i högre utsträckning kunna informera polisen, kriminalvården och socialtjänsten om att de finns och vad de gör, så att fler avhoppare skulle kunna hänvisas till dem.

¹⁴⁹ MacRae-Krisa 2013.

¹⁵⁰ Exits avhopparverksamhet bedöms – bland annat eftersom den funnits längre – dock vara känd i högre utsträckning i sin målgrupp än avhopparverksamheterna överlag.

¹⁵¹ Detta gäller de flesta avhopparverksamheter. Se kapitlet Första kontakten för mer information.

Om alla dessa åtgärder vidtogs skulle troligen fler personer från kriminella grupperingar vilja få hjälp med att hoppa av. De flesta av de myndighetsdrivna verksamheterna uppger också att de har möjlighet att ta emot fler avhoppare än i dag.

På orter där det inte finns avhopparverksamheter skulle kriminalvården, polisen och socialtjänsten kunna gå ut med mer information om vart individer i kriminella grupperingar kan vända sig om de vill ha hjälp att hoppa av. I dag är det, utanför storstäderna, få avhoppare som söker stöd direkt hos polisen eller socialtjänsten.

Specifika insatser för avhoppare – behov, problem och möjligheter

Det råder i stort sett konsensus mellan avhopparverksamheterna när det gäller vilka insatser avhopparna behöver för att klara avhopparprocessen och inte återfalla i kriminalitet. Deras syn på detta stämmer också väl överens med forskningen på området och med avhopparnas egen syn: avhopparverksamheterna ska helst kunna erbjuda en bred palett med insatser, allt från arbete och bostad till samtalsstöd och hjälp med sociala nätverk.

Många av insatserna för avhoppare är desamma som för andra personer som vill lämna ett kriminellt liv. Avhoppare från kriminella grupperingar har dock några behov som särskilt skiljer ut dem. Det handlar framför allt om behov av skyddsinsatser, men också om behov av insatser för att hantera ensamhet och för att förändra sin identitet som ”gängmedlem”.

Det som skiljer avhopparverksamheternas stöd från det stöd som reguljär offentlig verksamhet kan erbjuda är kanske främst den tåta kontakten – som ofta sker dagligen – mellan avhopparen och en särskilt utsedd kontaktperson. Men avhopparverksamheterna kan också snabbt samordna insatserna genom upparbetade samverkansvägar, och de besitter en unik expertkunskap om målgruppen.

I avsnittet som följer fokuserar vi främst på de insatser som möter avhopparnas speciella behov, men vi tar även upp insatser som rör sysselsättning, eftersom detta ses som en viktig insats av avhopparverksamheterna. Vi tar också upp olika aspekter av kriminalvårdens arbete med avhoppare.

Skyddsinsatser kan vara svåra att ordna

När det gäller skydd undan hot och våld från grupperingarna har avhopparna i första hand behov av nytt boende – akut och på lång sikt. Om man ser till de specifika avhopparverksamheterna är det främst de myndighetsdrivna verksamheterna som kan ordna

akut boende åt avhopparna.¹⁵² Detta lyckas de ofta med, även om det kan krävas stora ansträngningar – tillgången på akut boende är mycket begränsad. Här skulle det behövas en ökad samverkan med hyresvärdar, tillgång till egna jourlägenheter eller liknande åtgärder. Det skulle också behövas en ökad samordning inom polisen, så att man inte placerar flera avhoppare på samma ort.

Även att ordna ett permanent boende på en ny ort innebär ofta stora svårigheter för avhopparverksamheterna. Flera verksamheter önskar en ökad samverkan i landet kring detta.

När avhopparverksamheter placerar en avhoppare på en ny ort finns risk för att ensamheten ökar, att stöttningen från kontaktpersonen blir mindre tät och att viktiga insatser dröjer eller uteblir. Allt detta ökar risken för återfall i brott och ställer höga krav på avhopparverksamheterna. Enligt Brås mening kan det bästa alternativet ofta vara att placera avhoppare som behöver komma till en ny ort på en icke myndighetsdriven avhopparverksamhet, ett behandlingshem eller liknande ställe, där avhopparen får stöttning och blir mindre isolerad – om hotbilden tillåter detta.

Avhopparverksamheternas insatser mot ensamhet och för att förändra identiteten

Som nämnts tidigare behöver avhoppare ofta insatser mot ensamhet och insatser för att förändra identiteten som gängmedlem. Rent praktiskt handlar det främst om att få samtalsstöd, att få stöttning av en kontaktperson och om hjälp att hitta nya sociala nätverk som kan ersätta grupperingen.

Det sistnämnda, att hjälpa till med att ordna nya sociala nätverk, kan avhopparverksamheterna lägga mycket arbete på, utan att nå resultat, enligt intervjuerna. Det är dock svårt att se vad de skulle kunna göra bättre än i dag. Möjligen skulle de i större utsträckning kunna samverka med KRIS i de fall det finns en välfungerande lokal KRIS-förening. Detta bygger dock på att avhopparen vill och kan vistas i KRIS' lokaler, vilket bland annat beror på avhopparens hotbild.

Kontaktperson viktig i avhopparprocessen

En av de viktigaste insatserna är, enligt avhopparverksamheterna, att avhopparen får en kontaktperson. Denna person fungerar som ett starkt nav som samordnar insatserna, ger samtalsstöd, coachar i vardagen, hjälper till med kontakter med myndigheter

¹⁵² EASAS och KRIS kan dock flytta avhoppare mellan sina verksamheter på olika håll i landet. De icke myndighetsdrivna verksamheterna kan också fungera som ett akut boende om hoten är lokala.

med mera. Genom kontaktpersonens arbete faller inte avhopparen ”mellan stolarna” när olika myndigheter ska ge insatser – något som annars riskerar att hända i återfallsförebyggande arbete med före detta kriminella.¹⁵³

Svårt att tillgodose behovet av utbildning och arbete

När det gäller utbildning och arbete kan avhopparverksamheterna ha svårt att tillgodose avhopparnas behov, då dessa ofta har låg utbildning och begränsad arbetslivserfarenhet. Avhopparverksamheterna bedöms dock anstränga sig för att få sina avhoppare i arbete. Bland annat samverkar de med särskilda arbetsförmedlare som känner till målgruppen, vilket anses vara en framgångsfaktor. EASAS driver också ett särskilt jobbcenter för målgruppen och KRIS i Halmstad ger arbetslivserfarenhet i den egna verksamheten och hos sponsorer. Sådana initiativ kan öka möjligheterna för avhopparna att få arbete.

Kriminalvården skulle kunna se över stödet till avhoppare

Som nämnts tidigare är många av insatserna som avhoppare behöver desamma som för kriminella i allmänhet. Kriminalvården ger också i stort sett samma insatser till avhoppare som till andra som vill lämna ett kriminellt liv. Allmänt kan sägas att personer som har en lång kriminell karriär, med upprepade kriminalvårdspåföljder, i stor utsträckning inte får den hjälp de behöver i Sverige i dag. Risken för återfall är mycket hög. Detta är en bred samhällsfråga, som ställer höga krav på Kriminalvården, socialtjänsten, Arbetsförmedlingen, landstingen med flera.¹⁵⁴

Trots att kriminalvårdens hjälp till dem som vill lämna kriminella grupperingar är del av en bredare fråga kan det finnas skäl för myndigheten att också göra en separat analys av hur stödet till just avhoppare skulle kunna förbättras. Flera av avhopparverksamheterna lyfter fram att kriminalvården borde arbeta mer motiverande för att få fler att lämna kriminella grupperingar, att de borde planera tidigare och mer målgruppsanpassat för frigivning av avhoppare och att de bättre skulle kunna koordinera insatserna med avhopparverksamheterna och andra relevanta aktörer. Inom kriminalvården pågår redan utvecklingsarbete på flera av dessa områden, även om dessa

¹⁵³ Brå 2012, Riksrevisionen 2015:4.

¹⁵⁴ Vilka brister som finns i detta avseende har Brå belyst i en rad studier (Brå 2008:19, Brå 2012:9, Brå 2012:15, Brå 2015:16) och Brå har också ett pågående uppdrag om hur Kriminalvården kan förbättra sitt arbete med att slussa ut klienter för att förhindra återfall i brott.

initiativ inte har något direkt fokus på avhoppare från kriminella grupperingar.¹⁵⁵

Förslag på hur stödet till avhoppare kan organiseras på ett bättre sätt

I föregående avsnitt togs upp att Kriminalvården skulle kunna utveckla sitt arbete för personer som vill lämna en kriminell gruppering. En stor del av de som är med i kriminella grupperingar kommer någon gång att frihetsberövas, och då bör myndigheten ha en beredskap att fånga upp och hjälpa dem att förändra sitt liv.

Det måste dock även finnas bra stöd för dem som inte befinner sig inom kriminalvårdens verksamheter. De specifika myndighetsdrivna verksamheter som riktar sig till avhoppare från kriminella grupperingar har här en central roll. Sådana finns, som nämnts tidigare, endast på ett fåtal platser i landet. Efterfrågan på stöd för att lämna en kriminell gruppering i övriga delar av landet tycks i dagsläget emellertid inte vara så stor att det kan anses motiverat att starta fler sådana verksamheter. Däremot kan det finnas skäl för verksamheterna att överväga om de genom samverkan med fler kommuner kan bredda sina upptagningsområden så att de inte behöver tacka nej till avhoppare som söker stöd hos dem. En förutsättning för detta är att de har kapacitet att ta emot fler avhoppare, vilket de flesta myndighetsdrivna avhopparverksamheter uppger att de i viss mån har.

Man behöver också förbättra förutsättningarna för att den som vänder sig till den reguljära polisen eller socialtjänsten i andra delar av landet ska kunna få ett så kompetent stöd som möjligt. Detta då man i de flesta kommuner överlag har liten eller ingen erfarenhet av att stödja avhoppare, har låg kunskap om vilka behov en avhoppare har och inte vet vart man kan vända sig för att hitta expertis på området eller vart hjälpsökande avhoppare kan remitteras vidare. Nedan diskuteras några möjliga vägar för att förbättra stödet till avhoppare runt om i landet.

Nationell telefontjänst

Man skulle kunna överväga att inrätta en nationell telefontjänst, där avhoppare och myndigheter kan få vägledning och vidare-slussning. Olika aktörer skulle då kunna vända sig till denna tjänst för att få information om var det finns kompetens och erfarenhet på området och vilka verksamheter de kan remittera avhopparen till. Personer som vill hoppa av från en kriminell gruppering skulle kunna få tips om var det finns avhopparverk-

¹⁵⁵ Justitiedepartementet 2015.

samheter, vilket stöd de olika verksamheterna erbjuder och vart de i övrigt kan vända sig för att få stöd. Den person som skulle besvara samtalen skulle ha kunskap av stöd till avhoppare, relevanta aktörers ansvarsområden och de avhopparverksamheter som finns i landet.

Att inrätta en sådan telefontjänst kräver en del resurser och att någon organisation eller myndighet är beredd att åta sig uppgiften. Troligen skulle antalet samtal per år också vara begränsat. Detta får då vägas mot en bedömning av samhällsliga vinster som kan uppnås, om telefontjänsten leder till att fler i slutänden klarar av att lämna kriminella grupperingar.

Ett något mindre resurskrävande alternativ skulle kunna vara att vidga målgruppen för en i dag befintlig telefontjänst, till exempel den som finns för anhöriga och myndigheter som kommer i kontakt med personer som riskerar att radikaliseras och involveras i våldsbejakande extremism.¹⁵⁶

Om en nationell telefontjänst blev verklighet skulle den behöva marknadsföras, så att potentiella avhoppare och aktörer som kommer i kontakt med avhoppare fick kännedom om den.

Regionala nätverk för kunskapsutbyte

Socialtjänsten, polisen och kriminalvården är centrala aktörer i arbetet med avhoppare. Det kan dock, som nämnts tidigare, vara svårt för dem att bygga upp kompetens kring behov och insatser utanför storstadsområdena, eftersom avhopparärenden är så ovanliga där. Som nämnts tidigare kan dock efterfrågan komma att öka om fler personer som funderar på att hoppa av får kännedom om att det finns hjälp att få. Oavsett om efterfrågan ökar eller inte är det dock viktigt att de som faktiskt söker hjälp kan få ett så kompetent stöd som möjligt. Mot den bakgrunden vore det enligt Brås mening värdefullt om socialtjänsten, polisen och kriminalvården kunde bilda någon form av regionala nätverk kring frågor om avhoppare.

En rimlig utgångspunkt kan vara att nätverken skulle bestå av en kontaktperson från socialtjänsten i varje kommun,¹⁵⁷ en kontaktperson från polisens personsäkerhetsverksamheter samt en kontaktperson från kriminalvården i regionen. I kommuner/regioner med myndighetsdrivna avhopparverksamheter skulle även dessa ha representanter i nätverket. Nätverken skulle an-

¹⁵⁶ Telefonnumret drivs av Röda Korset, på uppdrag av den nationella samordnaren mot våldsbejakande extremism.

¹⁵⁷ Alternativt en kontaktperson från varje kommun där det finns kriminella grupperingar eller från varje kommun som ligger i anslutning till en kommun med kriminella grupperingar.

tingen kunna vara baserade på polisens regionindelning eller på en länsindelning.

Vilka ytterligare strategiska aktörer som skulle kunna ingå, exempelvis icke myndighetsdrivna avhopparverksamheter, Arbetsförmedlingen och landstingen, torde påverkas av hur stort man vill att nätverket ska vara – de ytterligare aktörerna kan antingen vara fasta deltagare eller bjudas in vid särskilda tillfällen.

Nätverket skulle ledas av någon med kompetens och erfarenhet på området, och personen skulle ha detta ansvar som en del av sin tjänst. Frågor som skulle kunna tas upp i nätverket är bland annat hur behovet av stöd ser ut i regionen/länet, hur stödinsatserna fungerar och kan utvecklas och hur man bättre kan nå ut till potentiella avhoppare.

Exakt hur sådana regionala nätverk skulle kunna bli verklighet kan dock diskuteras. Troligen skulle sådana nätverk vara både tids- och resurskrävande i relation till hur ofta ärenden av detta slag dyker upp. En annan modell skulle därför kunna vara att, liksom när det gäller förslaget om en nationell telefontjänst, inventera om det finns andra regionala nätverk som skulle kunna utvidgas till att även diskutera frågor om stöd till avhoppare från kriminella grupperingar. Till exempel har länsstyrelserna vana att driva regionala samverkansprojekt.

Även icke myndighetsdrivna avhopparverksamheter är viktiga

De icke myndighetsdrivna verksamheterna är ett bra komplement till de myndighetsdrivna avhopparverksamheterna och andra offentliga aktörer. Dels kan de ge ett brett stöd till avhopparna, med bland annat boende, samtalsstöd, praktiskt stöd, påverkansprogram och sysselsättning. Stödet är ofta mer omfattande än de myndighetsdrivna avhopparverksamheternas. Dels är de ett alternativ för de avhoppare som inte vill vända sig till myndighetspersoner.

Den styrka som finns i de icke myndighetsdrivna verksamheterna, såsom personalens egen erfarenhet av kriminalitet och kriminella grupperingar samt verksamheternas organisatoriska flexibilitet, kan emellertid också vara deras svaghet när de ska driva en organisation, vilket i sin tur kan riskera deras legitimitet och förtroendekapital. Det finns ingen enkel lösning på den balansgången, men det är viktigt att de myndigheter som ekonomiskt stödjer verksamheterna också utövar någon form av uppföljning och kontroll över dem.

Avhopparverksamheterna behöver rutiner för uppföljning och utvärdering

Avhopparverksamheterna saknar i dag rutiner och metoder för att följa upp arbetet med avhopparna. För att de bättre ska kunna värdera, kvalitetssäkra och utveckla sitt arbete vore det värdefullt om de kunde utveckla ett enhetligt system för att dokumentera och föra statistik över avhopparnas behov, vilka insatser avhopparna får och hur det går för avhopparna när det gäller återfall i brott.¹⁵⁸ Socialstyrelsen har tagit fram en skrift, *Systematisk uppföljning – beskrivning och exempel*, som beskriver hur en verksamhet kan planera och arbeta med systematisk uppföljning.¹⁵⁹ Den bör kunna vara till nytta vid uppbyggnaden av ett uppföljningssystem.

Det skulle också vara värdefullt med en extern utvärdering av verksamheterna, där man jämför avhoppare som fått hjälp med någon form av kontrollgrupp.

Finansieringsfrågor

Ingen av avhopparverksamheterna anser sig ha problem med finansieringen av personal- och lokalkostnader, baserat på hur inflödet till verksamheterna ser ut i dag. När det gäller finansieringen av stödet till avhopparna finns det däremot utvecklingsmöjligheter.

Finansiering för akuta kostnader saknas hos de myndighetsdrivna verksamheterna

Av de myndighetsdrivna avhopparverksamheterna är det bara polisens avhopparverksamhet i Stockholm som har tillgång till specifika medel för att direkt finansiera kostnader för konkreta insatser till avhopparna.¹⁶⁰ De kostnaderna finansieras i övriga verksamheter av socialtjänsten, och hanteras genom sedvanliga biståndsbedömningar.

Enligt avhopparverksamheterna är detta inget idealiskt system. Personalen i flera av verksamheterna önskar att de hade en viss egen budget för att ibland kunna hjälpa avhoppare med akut boende eller bistå med smärre inköp av sådant som avhopparna kan behöva akut. I dag måste avhopparen ansöka om bistånd

¹⁵⁸ För att följa upp återfall i brott skulle polisen i större utsträckning kunna göra sökningar i misstanke- och påföljdsregistret. Andra sätt för att följa upp återfall är att i efterhand kontakta avhopparna själva – eller de aktörer som tagit över ansvaret för avhopparna (till exempel socialtjänsten) – för att stämma av hur det gått för deltagarna.

¹⁵⁹ Socialstyrelsen 2014.

¹⁶⁰ Förutom det kontaktmannaskap som de flesta bedriver.

för allt sådant, och biståndsbedömningarna kan ta tid och vara restriktiva. Enligt verksamheterna kan dock sådana kostnader vara av stor betydelse för att underlätta avhopparens tillvaro och motivation, och de önskar att det vore mindre krångligt att ge det stödet till avhopparna.

Det ligger utanför Brås uppdrag att göra bedömningar av hur stora resurser avhopparverksamheterna behöver. Detta är en politisk prioriteringsfråga. Dock kan sägas att om man uppfattar att avhoppare från kriminella grupperingar är en grupp som bör prioriteras, så torde det vara värdefullt för verksamheterna att ha en viss budget avsatt för övriga kostnader. Det skulle ge dem ökade möjligheter att själva snabbt lösa problem som kan tära på avhopparnas motivation.

Långsiktiga finansieringsformer kan öka övriga verksamheters möjlighet till stöd

De icke myndighetsdrivna avhopparverksamheterna uppger att de i dagsläget lägger ner allt för mycket tid på att söka medel för att verksamheterna ska kunna bestå – tid de i stället vill lägga på att stödja avhopparna.

För att få till stånd en mer långsiktig finansiering av verksamheterna lyfts två möjliga förslag fram av personalen på dessa avhopparverksamheter. Den ena är möjligheten till långsiktiga statliga bidrag som garanterar verksamheterna finansiering för flera år framåt, så som Exit tidigare finansierats med öronmärkt statligt och kommunalt verksamhetsstöd. Det andra är långsiktiga kontrakt med socialtjänsten, där en kommun på förhand bekostar ett visst antal platser för personer i kommunen som behöver stöd för att lämna en kriminell gruppering.

Referenser

Andersson Claes (2015). *Utvärdering av Konsultationsteamet i Malmö*. Malmö: Malmö högskola, Institutionen för kriminologi.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2001). *Exit för avhoppare. En uppföljning och utvärdering av verksamheten åren 1998-2001*. Rapport 2001:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2003). *KRIS. En kartläggning av föreningen Kriminellas Revansch I Samhället*. Rapport 2003:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *2007 års reform för bättre utslussning i Kriminalvården. Vilka blev effekterna under det första året?* Rapport 2008:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Orsaker till brott bland unga och metoder att motverka kriminell utveckling*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Våldsam politisk extremism. Antidemokratiska grupperingar på yttersta höger- och vänsterkanten*. Rapport 2009:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Samverka för att förebygga återfall i brott*. Idéskrift nr 20. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Lekmanövervakare inom frivården*. Rapport 2012:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Återfall i brott. Mönster i risken för återfall bland lagförda personer*. Rapport 2012:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Kriminalstatistik 2014*. Rapport 2015:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Decker, S. H. och Lauritsen, J. L. (2002). "Breaking the Bonds of Membership: Leaving the gang". I C. R. Huff (red.) *Gangs in America III*, s. 103-122. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Descormiers, Karine (2013). *From Getting in to Getting Out: The Role of Pre-gang Context and Group Processes in Analyzing Turning Points in Gang Trajectories*. Simon Fraser University.
- Hussong, A. m.fl. (2004). "Substance Abuse Hinders Desistance in Young Adults Antisocial Behavior". I *Development and Psychopathology* 16, s. 1024-1046. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ebaugh, Helen Rose Fuchs (1988). *Becoming an EX. The Process of Role Exit*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Finansdepartementet 2015. *Budgetpropositionen för 2016*. Prop. 2015/16:1.
- Justitiedepartementet (2011). *Uppdrag till Rikspolisstyrelsen att inrätta sociala insatsgrupper m.m.* Ju/2011/51906/KRIM. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Justitiedepartementet (2011). *Uppdrag till Rikspolisstyrelsen att vidta åtgärder mot livsstilskriminellas brottslighet*. Ju/2011/5006/PO. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Justitiedepartementet (2015). *Uppdrag till Kriminalvården om förstärkta insatser i arbetet med utslussning*. Ju2015/09899/KRIM. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Korsell, Lars, Skinnari, Johanna och Vesterhav, Daniel (2009). *Organiserad brottslighet i Sverige*. Stockholm: Liber.
- Lalander, Philip (2013). *Inga hopplösa fall. Om livsstilshuset, ett boende och en verksamhet för unga med "gängerfarenhet"*. Malmö: Malmö högskola.
- Larsson, Paul (2008). *Organiserad kriminalitet*. Oslo: Pax.
- Lundmark-Nilsson, Eva och Nilsson, Ingvar (2012). *Vänd dem inte ryggen. Socioekonomisk analys av destruktiva subkulturer*. Stockholm: Fryshuset.
- MacRae-Krisa, Leslie (2013). "Exiting Gangs: Examining processes and best practice within an Alberta context." I *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, nr 1, s. 5-23.
- Moloney, M. m.fl. (2009). "The Path and Promise of Fatherhood for Gang Members." I *British Journal of Criminology*, nr 49, s. 305-325. Oxford: Oxford University Press.
- Omkrim (2016). "Verkställighetsplanering – från dom till frihet". I *Omkrim*, Februari 2016.

Riksrevisionen (2015). *Återfall i brott – hur kan samhällets samlade resurser användas bättre?* Rapport 2015:4. Stockholm: Riksrevisionen.

Polismyndigheten i Stockholms län (2014). *Exit – Att lämna en destruktiv organisation. Förslag till nationell avhoppstrategi.* Stockholm: Polismyndigheten i Stockholms län.

Polisens nationella operativa avdelning, Noa (2016). *Utsatta områden – sociala risker, kollektiv förmåga och oönskade händelser.* Stockholm: Polismyndigheten.

Polismyndigheten (2016). *Polismyndighetens riktlinjer för brottsoffer- och personsäkerhetsverksamheten.* PM 2016:10. Stockholm: Polismyndigheten.

Rikskriminalpolisen (2013). *Polisens lägesbild över organiserad brottslighet 2013.* Stockholm: Rikskriminalpolisen.

Rikspolisstyrelsen (2014). *Sociala insatsgrupper. Redovisning av regeringsuppdrag.* Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

Socialstyrelsen (2012). *Brottsoffer och deras närstående.* Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2014). *Systematisk uppföljning – beskrivning och exempel.* Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 2010:15. *Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp.* Stockholm: Justitiedepartementet.

Svensk författningssamling 2007:1172. *Förordning med instruktion för Kriminalvården.* Stockholm: Justitiedepartementet.

Ungdomsstyrelsen (2010). *Avhoppverksamhet. Ungdomsstyrelsens analys och förslag på hur samhället kan stödja unga avhoppare.* Rapport 2010:11. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Wilchen Christensen, Tina. *A Question of Participation – Disengagement from the Extremist Right. A case study from Sweden.* Roskilde: Roskilde University.

Young, Michelle Arciaga och Gonzalez, Victor (2013). “Getting out of gangs, staying out of gangs”. I *Gang intervention and desistence strategies.* National Gang Center Bulletin, nr 8 2013.

Internet

<http://www.sakerhetspolisen.se/forfattningsskydd/aktorer-sakerhetspolisen-foljer/extremistmiljoer/vitmakt-miljon.html>.

Bilagor

Bilaga 1: Metod och material

Studien bygger på material från i huvudsak fyra olika källor: genomgång av tidigare forskning, enkäter, intervjuer och insamlade uppgifter från avhopparverksamheterna.

Nationell enkät till polisen, kriminalvården och socialtjänsten

En webbenkät gick ut till samtliga polisregioner, frivårdskontor, anstalter, kommuner och stadsdelsförvaltningar i landet. Enkäten har skickats till dessa verksamheter då personalen i sitt arbete kan komma i kontakt med personer som vill lämna kriminella grupperingar. Avsikten med enkäten var att kartlägga hur stor erfarenhet och kännedom de olika aktörerna runt om i landet har om avhoppare från kriminella grupperingar, liksom om avhopparverksamheter som riktar sig till denna målgrupp, samt vad de själva kan erbjuda för typ av stöd till avhoppare. Enkäten som helhet finns för nerladdning på www.bra.se i anslutning till denna rapport, under fliken Publikationer.

Enkäten skickades ut och besvarades under maj–juni 2015. Instruktionerna var att enkäten skulle besvaras av en person inom respektive lokal verksamhet som var ansvarig för, eller arbetade med, personer som vill lämna kriminella grupperingar. Om ingen sådan person fanns skulle enkäten besvaras av någon som arbetade med att lämna kriminalitet överlag.

Vid tidpunkten för enkätutskicket hade polisen, till följd av deras stora omorganisation, ännu inte tillsatt ansvariga för personsäkerhetsfrågor och/eller avhopparfrågor vid de olika polisområdena. Brå har i stället skickat enkäten till de sju polisregionerna i landet: Nord, Mitt, Bergslagen, Stockholm, Öst, Väst och Syd.¹⁶¹ Vidare gick enkäten ut till landets 33 frivårdskontor, 48 anstalter och 325 kommuner och stadsdelsförvaltningar.

¹⁶¹ Polisregion Nord: Västernorrlands län, Jämtlands län och Norrbottens län, polisregion Mitt: Uppsala län, Västermanlands län och Gävleborgs län, polisregion Bergslagen: Värmlands län, Örebro län och Dalarnas län, polisregion Stockholm: Stockholms län och Gotlands län, polisregion Öst: Södermanlands län, Östergötlands län och Jönköpings län, polisregion Väst: Hallands län och Västra Götalands län, polisregion Syd: Kronobergs län, Kalmar län, Blekinge län och Skåne län.

I enkäten fanns en fråga om vilken befattning den som besvarat enkäten hade. Från polisregionerna är det personer som arbetar som poliskommissarie eller polisinspektör som besvarat enkäten. Från frivårdskontoren och anstalterna är det främst frivårds- och kriminalvårdsinspektörer eller andra typer av chefer som besvarat enkäten. Enkäterna från kommunerna och stadsdelsförvaltningarna har främst besvarats av verksamhetschefer inom socialtjänsten.

Svarsfrekvens

Av totalt 413 utskickade enkäter var det 280 som besvarades, vilket ger en svarsfrekvens på 68 procent. Svarsfrekvensen är något högre i de större kommunerna. Den var också högre på frivårdskontoren än på anstalterna.

Detta kan enligt en intervju med en företrädare för Kriminalvården bero på att frivårdsinspektörerna har en större möjlighet att själva utforma sin arbetsdag. Arbetet på anstalt är mer strikt schemalagt och det finns färre möjligheter för personalen att få tid att besvara en enkät.

Tabell 1. Fördelning över antal enkätutskick, antal enkätsvar och svarsfrekvens i procent per enhet.

	Antal enkätutskick	Antal besvarade enkäter	Svarsfrekvens
Polisregioner	7	7	100 %
Frivårdskontor	33	28	85 %
Kommuner och stadsdelar	325	220	68 %
Anstalter	48	25	52 %
Totalt	413	280	68 %

Bortfallsanalys

Att svarsfrekvensen är högre i de större kommunerna kan bero på att personalen i de större kommunerna har större erfarenhet av personer med kopplingar till kriminella grupperingar, och därmed är mer benägna att besvara enkäten. Detta innebär i så fall att många av de som inte besvarat enkäten inte heller har så stor erfarenhet av avhoppare.

Enkäter och intervjuer med avhoppare

För att få en bild av avhopparnas behov, skäl till avhopp, syn på avhopparverksamheterna och det stöd de fått av verksamheterna, har vi genomfört en enkätundersökning och gjort intervjuer med avhoppare från kriminella grupperingar.

Enkät till avhoppare

En pappersenkät har distribuerats till avhoppare som är, eller har varit, deltagare i någon av de specifika avhopparverksamheter som stödjer avhoppare. För att ingå i enkätens målgrupp skulle avhopparen ha varit deltagare i verksamheten i minst sex månader någon gång under perioden 1 juni 2014–1 juni 2015,¹⁶² oavsett om de avslutat¹⁶³ sitt deltagande med framgång eller inte. Enkäten har besvarats under sommaren och början på hösten 2015.

Syftet med enkäten till avhopparna var att få en bild av vilka behov av stöd och skydd individerna hade när de valde att lämna grupperingarna, vad de fick för stöd från avhopparverksamheterna de hade kontakt med och hur de ansåg att stödet fungerat. Enkäten som helhet finns för nerladdning på www.bra.se i anslutning till denna rapport, under fliken Publikationer.

Enkäten distribuerades personligen eller via post till avhopparna av personalen på avhopparverksamheterna, för att upprätthålla avhopparnas anonymitet. I instruktionerna bad vi de icke myndighetsdrivna avhopparverksamheterna att inte dela ut enkäten till de avhoppare som kommit till dem via någon av de myndighetsdrivna verksamheterna. Detta för att säkerställa att avhoppare inte skulle dubbelräknas i enkätpopulationen.

Instruktionen till avhopparna var att de skulle besvara enkäten i enskildhet, och sedan via post skicka enkäten direkt till Brå. Distributionsförfarandet gör dock att vi inte har full kontroll över att avhopparna besvarat enkäten i enskildhet och utan påverkan av avhopparverksamheterna. I vissa fall vet vi att personalen har hjälpt avhopparna att fylla i enkäten och ibland också varit de som fyllt i svaren. Detta kan förstås ha påverkat resultaten till fördel för dessa avhopparverksamheter.

Enkätens svarsfrekvens

Av de omkring 130 avhoppare som enligt personalen på avhopparverksamheterna ingick i målgruppen för enkäten, fick personalen kontakt med 90 avhoppare som de kunde distribuera enkäten till. I den bortfallslista som personalen fick fylla i framgår det att bortfallet framför allt beror på att personalen inte fått tag på vissa avhoppare eller deras aktuella adresser. Några enstaka enkäter har inte delats ut av personalen för att de ansett att avhoppare eller personal löpt risk för hot i och med distribution av enkäten. Totalt har enkäten besvarats av 41 avhoppare av de 90 som fick den, vilket innebär att svarsfrekvensen är 46 procent.

¹⁶² Av 41 avhoppare visade sig 10 dock ha varit deltagare i mindre än 6 månader.

¹⁶³ Med *avslutat deltagande* avses att avhopparen inte längre har frekvent kontakt med verksamheten.

Intervjuer med avhoppare

I enkäten bad vi de avhoppare som ville vara med på en längre intervju att meddela detta till personalen på avhopparverksamheten. Vi bad också personalen att fråga avhoppare i målgruppen om de ville delta i intervjuer. Personalen kontaktade sedan oss på Brå, så att vi kunde boka in avhopparna för intervjuer. Även här har avhopparnas identitet varit anonym för oss. Intervjuerna med avhopparna skedde under hösten 2015 och de flesta var fortfarande deltagare vid verksamheterna vid tidpunkten för intervjun.

Syftet med intervjuerna var att få mer djupgående information om avhopparnas bakgrund, deras tid i grupperingen, varför de valde att lämna grupperingen, om kontakten med avhopparverksamheterna, vilka behov de hade under olika delar i avhopparprocessen, vilka insatser de fick, hur insatserna fungerade och vilka de största svårigheterna var.

Intervjuerna var semistrukturerade och totalt intervjuades elva avhoppare som haft kontakt med en avhopparverksamhet. Sju intervjuades ”öga mot öga”, fyra via telefon. Att vissa intervjuades via telefon berodde främst på att några avhoppare föredrog detta intervju sätt, men i vissa fall även på utredarnas tidsbrist.

Utöver ovan nämnda intervjuer har vi också intervjuat tre frihetsberövade avhoppare som lämnat sina grupperingar *utan* hjälp av någon avhopparverksamhet. Kontakt med dessa avhoppare har skett via anstaltspersonal, och intervjuerna har ägt rum inne på den anstalt där de befunnit sig. Även dessa intervjuer har varit semistrukturerade. Frågorna har liknat de i de ovannämnda intervjuerna, med den skillnaden att vi inte frågat om vilka insatser dessa personer fått från avhopparverksamheter, utan i stället frågat vad de känner till om olika avhopparverksamheter och hur de ser på dem.

Inga intervjuer med avhoppare har bandats eller på annat sätt spelats in. Vid samtliga intervjutillfällen har i stället ytterligare en utredare från Brå deltagit för att anteckna vad som sagts. De citat som presenteras i studien är därför inte alltid ordagranna.

Det hade varit intressant att i större utsträckning intervju personer som medvetet valt att lämna kriminella grupperingar utan hjälp av någon avhopparverksamhet, personer som försökt hoppa av via en avhopparverksamhet men misslyckats samt personer som medvetet valt att inte lämna kriminella grupperingar. Att lyckas få kontakt med dessa personer bedömdes dock ta för mycket resurser och tid från studien.

Samtliga intervjuade avhoppare är män, eftersom vi inte lyckats få kontakt med någon kvinnlig avhoppare att intervjuas. Kvinn-

liga avhoppare är dock mycket ovanliga i avhopparverksamheterna, enligt personalen.

Representativitet

En fråga som kan ställas är i vilken utsträckning de avhoppare som besvarat enkäten och låtit sig intervjuas är representativa för avhopparverksamheternas deltagare. För att ta reda på detta jämför vi de avhoppare som besvarat enkäter och intervjuer med de avhoppare som enligt verksamheterna utmärker studiens målgrupp.

De bakgrundsvariabler som framkommer i enkäten är kön och ålder. Enligt personalen på avhopparverksamheterna är det ovanligt med kvinnor i verksamheterna, vilket också framkommer i enkätmaterialiet. Vidare uppger personalen att det finns en stor variation i åldrarna. De delar in avhopparna i två åldersgrupper, en yngre grupp, med personer i 20-årsåldern, och en äldre grupp, med personer kring 30 år eller mer. De avhoppare som besvarat enkäten är överlag äldre än den målgrupp som verksamheterna beskriver, de flesta är mellan 31 och 40 år, och ingen av de svarande är under 20 år.

De 14 avhoppare som deltog i intervjuer med Brås utredare var vid tidpunkten för intervjun mellan 25 och 48 år, med en medelålder på 35 år. Även dessa är alltså lite äldre än den åldersgrupp avhopparverksamheterna beskriver. Alla av de intervjuade är män. Utöver ålder och kön finns i intervjuerna också information om deltagarnas utbildningsnivå, arbetslivserfarenhet, drogmissbruk och position i grupperingarna. De som intervjuats har något högre utbildningsnivå och arbetslivserfarenhet än avhopparverksamheternas genomsnittliga deltagare. De avhoppare som intervjuats har också i större utsträckning haft en högre position inom grupperingarna än de deltagare verksamheterna beskriver. Tidigare drogmissbruk är dock ungefär lika vanligt bland de intervjuade som det beskrivs vara bland avhoppare generellt.

Anledningen till att de som besvarat enkäten och deltagit i intervjuer skiljer sig från de avhoppare som verksamheterna beskriver som typiska deltagare kan bero på flera faktorer:

- Äldre avhoppare är mer motiverade att hoppa av och är därmed mer benägna att delta i studien.
- Avhoppare som är mer socialt anpassade i samhället, som i större utsträckning har erfarenhet av utbildning och arbete, är mer benägna att delta i studier av detta slag.
- Avhoppare som är mer socialt anpassade i samhället har varit lättare att nå och distribuera enkäten till.

Med tanke på att de avhoppare som besvarat enkäten och deltagit i intervjuerna på flera sätt skiljer sig från dem som verksamheterna beskriver som typiska deltagare, går det inte att anta att urvalet är representativt för avhopparverksamheternas deltagare. Resultaten ska tolkas med försiktighet och gäller endast för de avhoppare som deltagit i studien.

Sannolikt missar vi i stor utsträckning de avhoppare som inte lyckats lämna grupperingarna och/eller brottsligheten, de som av olika anledningar inte vill ha någon kontakt med avhopparverksamheterna och de som på andra sätt inte är lika socialt anpassade i samhället. En konsekvens av att avhopparna i studien inte är helt representativa för verksamheternas deltagare kan därmed vara att verksamheterna och deras insatser framställs i ett alltför positivt ljus. En annan konsekvens kan vara att avhopparnas behov egentligen är mer omfattande än vad som framkommer i studien.

Intervjuer med personal på avhopparverksamheterna

Representanter från samtliga specifika avhopparverksamheter som ingår i studien har intervjuats.

Intervjuerna har varit semistrukturerade och har främst genomförts på plats i verksamheternas lokaler, men ett par har genomförts som telefonintervjuer. Personalen har intervjuats för att beskriva

- verksamhetens målgrupp och upptagningsområde
- hur verksamheten drivs och är uppbyggd
- hur verksamheten finansieras
- samverkan med andra aktörer
- avhopparnas bakgrund
- avhopparnas stödbehov
- hur avhopparna kommer i kontakt med verksamheten
- vilka krav verksamheten ställer på avhopparna
- arbetsmetoder för att stödja avhoppare
- uppföljning och utvärdering
- framgångsfaktorer
- utvecklingsmöjligheter.

Personalen som intervjuats har haft lite olika roller och positioner i de olika verksamheterna. På Exit och Passus på Fryshuset intervjuades en verksamhetsledare med ansvar för båda verksamheterna. Dessutom intervjuade vi en före detta medlem i vit makt-miljön som i dag arbetar som chef för Exit. Båda dessa personer arbetar dessutom aktivt med Passus' och Exits klienter, bland annat som kontaktpersoner.

På EASAS intervjuade vi två av grundarna för verksamheten. Den ena är verksamhetens vd, som är placerad i Stockholm. Den andra är nationell operativ chef, före detta gängkriminell och utbildad behandlare av gängkriminella. Han är placerad i Göteborg och arbetar ute i verksamheten och möter klienter dagligen.

På KRIS har vi intervjuat ordföranden för KRIS i Halmstad, tillika kassör i KRIS på riksnivå. Även han arbetar operativt med deltagarna. Vi har även intervjuat ordförande för KRIS på riksnivå.

På Konsultationsteamet i Malmö och Kunskapscentrum i Göteborg intervjuades samordnarna från respektive kommun som arbetar i verksamheten och den polis som är kopplad till respektive verksamhet.

För polisens avhopparverksamhet i Stockholm intervjuades en poliskommissarie med ansvar för avhopparverksamheten i regionen, samt två polisinspektörer. Samtliga tillhörde regionens personsäkerhetsverksamhet. I polisens avhopparverksamhet i Bergslagen intervjuades den som var ansvarig för avhopparverksamheten i Örebro län, en poliskommissarie inom personsäkerhetsverksamheten.

Insamlade uppgifter och annan dokumentation från verksamheterna

Personal på avhopparverksamheterna har också bidragit med kvantitativa skriftliga uppgifter om verksamheterna och deras deltagare, liksom med annan dokumentation om verksamheterna och deras arbete.

Uppgifter om verksamheterna

De uppgifter vi efterfrågat om verksamheterna avser år 2014.¹⁶⁴ Det handlar om antalet avhoppare från kriminella grupperingar som verksamheten haft kontakt med, antalet avhoppare som fått minst en insats, antalet avhoppare som kommit i kontakt med verksamheten genom en annan avhopparverksamhet eller en annan aktör och uppgifter om verksamhetens ekonomiska läge. Svar har inkommit från samtliga verksamheter. Det finns dock ett visst internt bortfall, eftersom många verksamheter inte kunnat besvara samtliga frågor.

Uppgifter om avhopparna

Personalen på verksamheterna fick också fylla i ett frågeformulär om var och en av de avhoppare som fått minst en insats av

¹⁶⁴ För EASAS avser uppgifterna oktober 2014-oktober 2015, eftersom de startade verksamheten först i oktober 2014.

verksamheten under år 2014. Svar har inkommit från samtliga avhopparverksamheter.¹⁶⁵

Dels fick personalen fylla i bakgrundsfrågor om avhopparnas hotbild, missbruk, födelseår och kön. Dels fick de fylla i vilka insatser avhopparna fått under sin tid i verksamheten, hur länge de fått insatserna, vilka aktörer som varit inblandade i insatserna samt om och hur kontakten med avhopparen avslutats.

Även här finns ett visst internt bortfall. Bortfallet rör emellertid främst detaljfrågor, som ifall insatsen är pågående eller avslutad, varför insatser inte satts in, vilka aktörer som varit inblandade i insatsen och hur längre insatserna pågått. Det framgår nästan alltid vilka insatser avhopparen fått.

Då flera myndighetsdrivna avhopparverksamheter placerar avhoppare hos andra typer av avhopparverksamheter är vissa avhoppare dubbelräknade bland de uppgifter som redovisats, även om vi gav instruktionen till de icke myndighetsdrivna verksamheterna att inte redovisa de avhoppare som placerats i verksamheten av en myndighetsdriven verksamhet. För att uppskatta hur många av avhopparna som är dubbelräknade har vi tittat på hur många avhoppare de icke myndighetsdrivna verksamheterna uppgett och jämfört med hur många avhoppare de uppgett att de haft under året och hur många av dessa som de uppgett kommit till dem via en myndighetsdriven verksamhet. Uppskattningen visar att omkring 45 procent av de avhoppare som de icke myndighetsdrivna verksamheterna redovisar är dubbelräknade på grund av att avhopparna även haft kontakt med en myndighetsdriven verksamhet. I vissa avseenden har denna dubbelräkning ingen betydelse, eftersom de myndighetsdrivna respektive icke myndighetsdrivna verksamheterna ger olika typer av insatser. Men för vissa insatser, exempelvis flytt till annan ort och bostad, har dubbelräkningen stor betydelse. I dessa fall har vi i rapporten valt att endast redovisa de uppgifter som vi fått från de myndighetsdrivna verksamheterna.

Annan relevant dokumentation

Annan dokumentation vi efterfrågat av avhopparverksamheterna är verksamhetsberättelser, årsberättelser, uppföljningar, utvärderingar och liknande. Det visade sig emellertid att sådan typ av dokumentation inte alltid existerade. Dels för att några av avhopparverksamheterna är relativt nya, dels för att några av verksamheterna inte arbetat fram sådan typ av dokumentation.

¹⁶⁵ För EASAS har vi bara fått tillgång till uppgifter om cirka hälften av deltagarna.

Tabell 2. Fördelning över vilka avhopparverksamheter som har en dokumenterad verksamhets- och/eller årsberättelse.

Avhopparverksamhet	Verksamhets-/årsberättelse
Polisens avhopparverksamhet i Stockholm	Nej
Polisens avhopparverksamhet i Bergslagen	Nej
Kunskapscentrum	Nej
Konsultationsteamet	Ja
Passus	Ja
Exit	Ja
EASAS	Nej
KRIS	Nej

Intervjuer med företrädare för samverkande myndigheter

För att komplettera olika uppgifter från avhopparverksamheterna och få en mer nyanserad bild av olika aktörers samverkan genomfördes intervjuer med företrädare för Kriminalvården samt socialtjänsten i Stockholm. En person intervjuades på varje myndighet. Intervjupersonerna är chefer eller samordnare på respektive myndighet, med kunskaper om avhoppare, avhopparverksamheter eller närliggande ämnesområden. De valdes ut på grundval av att de själva eller andra personer på myndigheten ansåg att de var lämpade att företräda myndigheten i generella frågor om hur myndigheten arbetar med avhopparfrågor.

Vi har också intervjuat analyschefen på polisens nationella operativa avdelning (Noa) för att få information om utbredningen av kriminella grupperingar i Sverige och annan information om kriminella grupperingar i landet. Slutligen har vi intervjuat en företrädare för Kriminalvårdens säkerhetsavdelning om säkerhetsarbetet med avhoppare.

Referensgrupp

Uppdraget har genomförts i samråd med en referensgrupp bestående av Cecilia Andree Löfholm från Socialstyrelsen, Mikael Hiljegren från polisens avhopparverksamhet i Stockholm, Geir Stakset från EASAS, Katarina Slonje från Kunskapscentrum, Peter Cramer från polisens nationella operativa avdelning, Markus Grundtman från polisen i Region Stockholm, Lennart Palmgren från Kriminalvården och Amir Rostami från Stockholms universitet. Dessa personer har bidragit med synpunkter kring studiens enkät- och intervjufrågor samt rapportutkast.

Bilaga 2: Tidigare utredningar och förslag kring stöd till avhoppare

Överväganden och förslag från SOU-utredning

I den statliga utredningen från 2010¹⁶⁶ presenteras ett antal förslag till åtgärder för att förhindra kriminella grupperings etablering i samhället. I utredningen konstaterades att det behövs ett tydligt och samordnat stöd till personer som är motiverade att lämna en kriminell livsstil samt att myndigheter och andra samhällsaktörer måste samverka långsiktigt och uthålligt för att nå framgång. Följande förslag presenteras i utredningen när det handlar om stöd till avhoppare:

A. Tydligare ansvar för Kriminalvården

1. De så kallade uppsökarna på häktena och kontaktmännen på anstalterna ska på ett strukturerat sätt arbeta med att motivera klienter till att lämna kriminella grupperingar och informera om det stöd som finns att få. Fängelsedömda som bedöms vara motiverade att lämna kriminella grupperingar ska ha möjlighet att avtjäna straffet på särskilda anstaltsavdelningar.
2. Frivårdsinspektörerna ska motivera klienter till avhopp och informera om det stöd som finns att få. Frivården får i uppgift att aktivt initiera och koordinera stödinsatser för klienterna. Frivården ska verka för att myndigheter som man samverkar med utser särskilda kontaktpersoner. Stödinsatserna ska sättas in så tidigt som möjligt av verkställigheten. För personer som har lämnat kriminella grupperingar ska frivården, om det finns behov, utse särskilt lämpliga lekmanövervakare.
3. Kriminalvården ska årligen redovisa vilka insatser och omfattningen av dessa som myndigheten gjort för att stödja personer som är motiverade att lämna kriminella grupperingar. Kriminalvården ska också redovisa resultaten av insatserna.

¹⁶⁶ SOU 2010:15.

B. Stödåtgärder för personer som inte är klienter inom kriminalvården

1. För personer som inte är klienter inom kriminalvården, men som har kontaktat polisen eller socialtjänsten eller någon annan med anledning av att de vill lämna en kriminell gruppering, ska de sociala insatsgrupperna kunna ansvara för att stödinsatser koordineras i individuella handlingsplaner.

Regeringsbeslut om sociala insatsgrupper

Delvis utifrån det förslag som lyftes i SOU-utredningen ovan – att sociala insatsgrupper ska ansvara för att stödinsatser koordineras – beslutades i mars 2011 att dåvarande Rikspolisstyrelsen¹⁶⁷ skulle initiera en pilotverksamhet med sociala insatsgrupper.¹⁶⁸

I polisens slutredovisning av uppdraget¹⁶⁹ framhålls dock att sociala insatsgrupper inte är en optimal lösning för avhoppare, eftersom de saknar erfarenhet och kunskap om målgruppen. Redovisningen konstaterar att det också saknas en myndighet eller funktion i samhället som har ett sammanhållet ansvar för avhoppare och att det krävs ett tätt samarbete mellan framför allt polisen och socialtjänsten för att kunna ge avhopparna skydd och stöd att lämna grupperingen.

Polisens förslag till nationell avhopparstrategi

Polismyndigheten i Stockholms län fick i augusti 2014 i uppdrag av polisens nationella operativa ledningsgrupp att ta fram ett förslag till en nationell avhopparstrategi. Förslaget syfte var att utgöra ett underlag för en mer enhetlig avhopparverksamhet inom den nya Polismyndigheten. I arbetsgruppen ingick personer som under tiden arbetade med avhoppare, det vill säga representanter från Sveriges Kommuner och Landsting (SKL), Kriminalvården, Polismyndigheterna i Skåne, Västra Götaland, Stockholm och Bergslagen, samt Kunskapscentrum mot organiserad brottslighet.¹⁷⁰

Arbetsgruppen tar till viss del avstånd från förslagen i tidigare nämnda SOU-utredning, det som gäller sociala insatsgruppers ansvar och som nämns ovan i polisens slutredovisning av uppdraget om sociala insatsgrupper. Socialtjänsten har inte heller någon tradition av att arbeta med kriminalitet som huvudfokus, enligt arbetsgruppen.

¹⁶⁷ Numera polisens nationella operativa avdelning (Noa).

¹⁶⁸ Justitiedepartementet 2011.

¹⁶⁹ Rikspolisstyrelsen 2014.

¹⁷⁰ Polismyndigheten i Stockholms län, 2014.

De brister som identifierats av arbetsgruppen när det gäller de specifika myndighetsdrivna avhopparverksamheterna rör framför allt samverkan mellan myndigheterna, otydlighet i myndigheternas olika uppdrag samt avsaknad av riktlinjer och politiskt stöd. De menar att det saknas ett sammanhållet ansvar för att hjälpa de personer som vill hoppa av från destruktiva grupperingar. Eftersom socialtjänsten är den myndighet som ansvarar för insatser och bistånd till personer med behov av sådant stöd bör en myndighetsbaserad avhopparverksamhet i huvudsak vara ett kommunalt ansvar, enligt utredningen. Polisen kan biträda med hot- och riskbedömningar och verkställande av skyddsåtgärder, medan åtgärder som syftar till att förändra den kriminella identiteten bör vara en fråga och ett uppdrag för socialtjänsten och kriminalvården, enligt utredningen.

Samverkan med icke myndighetsdrivna avhopparverksamheter lyfts fram som något som kan ha både positiv och negativ betydelse i arbetet med avhoppare. Om verksamheten har ”rätt personal” kan de vara mycket behjälpliga för myndigheterna, men är det personer som själva försöker avhålla sig från kriminalitet som arbetar i verksamheterna kan det ibland ha negativ effekt på avhoppare. Icke myndighetsdrivna verksamheter lyfts fram som bra komplement till övrig verksamhet, men för att en avhopparverksamhet ska fungera fullt ut menar arbetsgruppen att dessa måste vara myndighetsbaserade, eftersom det är där de långsiktiga resurserna och den operativa förmågan finns.

Utifrån utredningens kartläggning och analys lämnas ett antal förslag för det fortsatta arbetet med avhoppare. De mest centrala för denna studie presenteras nedan.

1. Förslag till strategi

A. Förslag på fortsatt arbete innan framtagande av nationell strategi

1. Ge Polismyndighetens Utvecklingsavdelning i uppdrag att tillsätta en samordnare som utformar en enhetlig polisiär avhopparverksamhet i enlighet med rapportens slutsatser. Arbetsgruppen förordar den samverkansverksamhet som bedrivs vid Kunskapscentrum mot organiserad brottslighet i Göteborg.
2. Tillsammans med Socialstyrelsen arbeta fram nationella riktlinjer för polis, kommun och socialtjänst.
3. Ta fram en nationell avhopparstrategi för Polismyndigheten.

B. Förslag på vad som bör ingå i den nationella strategin

4. Tilldela Nationella operativa avdelningen ett nationellt processansvar för koordinering av operativa ärenden med avhoppare.

5. Utred vidare möjligheten till en nationell informationstelefon.
6. Inlemma polisens avhopparverksamhet i den blivande Polismyndighetens organisation. Skapa ingen ny verksamhetsgren.
7. Utse ett utvecklingscentrum för vidareutveckling av metoder.
8. Inför riktlinjer för kontinuerlig uppföljning och utvärdering av verksamheten.
9. Inkludera de nationella riktlinjerna i samverkansöverenskommelser mellan polis och kommun.
10. Samverka med andra relevanta externa aktörer för en kommunbaserad avhopparverksamhet.

2. Förslag till organisation

Eftersom polisens primära uppdrag med avhoppare bör vara att biträda vid hot- och riskbedömningar samt att med sin operativa förmåga hantera avhoppares skyddsbehov, är det lämpligast att den operativa delen av avhopparverksamheten formeras vid den regionala personssäkerhetssektionen. Verksamheten kräver tydlighet och kunskap, och därför bör en koordinationsfunktion utses vid den sektion som ansvarar för verksamheten.

1. En avhoppare ska likställas med en bevisperson/skyddsperson.
2. Den regionala personssäkerhetssektionen får i uppdrag att bedriva avhopparverksamhet i enlighet med nationella riktlinjer.
3. Utse regionala koordinatörer för avhopparverksamhet i varje region.

Bilaga 3: Avhoppare från vit makt-miljöer

Enligt en intervju med företrädare från Exit har avhoppare från vit makt-miljöer en något annorlunda bakgrund, jämfört med avhoppare från kriminella grupperingar generellt.

Typ av kriminalitet

När det gäller vilka typer av brott Exits deltagare har begått handlar det ofta om två olika kategorier: hot- och våldsbrott utifrån ideologin eller politiskt motiverade brott som inte är hot- eller våldsbrott. Detta enligt företrädare för Exit. I den sistnämnda kategorin ingår bland annat hets mot folkgrupp och brott mot allmän ordning.¹⁷¹

För att avhopparna i Exit ska ingå i målgruppen för vår studie ska de ha tillhört dem som begått våldsbrott och varit med i en organisation som sysslar med sådan brottslighet. Det är enbart denna typ av avhoppare som hädanefter beskrivs i kapitlet och i rapporten överlag. Själva våldshandlingarna behöver dock inte ha varit så organiserade. Ofta uppstår våldet i en spontan konfliktsituation – som högerextremisten löser med hjälp av våld, mot bakgrund av att vit makt-ideologierna stödjer våld.

Familj och vänner

Det ser väldigt blandat ut när det gäller familjebakgrund för Exits deltagare, enligt företrädarna för organisationen. Några kommer från välfungerande hem, andra från mindre välfungerande.

Ofta har individerna introducerats i vit makt-grupperingarna av kompisar. När de väl går med i grupperingarna blir banden till ”bröderna” eller ”soldaterna” i kampen snabbt väldigt starka. De bygger på ett utpräglat ”vi-mot-dem”-tänk, som grundar sig på vit-makt-ideologierna.

Utbildning/Arbete

Det är något vanligare att Exits avhoppare har haft ett arbete, jämfört med avhopparna från Passus, bedömer företrädarna för Exit. Det är dock svårt att se något mönster när det gäller vilka

¹⁷¹ Brå 2009:15.

arbeten avhopparna haft. Ofta är det arbeten som inte kräver högskoleutbildning – de flesta av Exits deltagare har inte en sådan. Dock har många av deltagarna gått ut grundskolan och åtminstone påbörjat gymnasiet. Utbildning och arbete är något som uppmuntras inom vit makt-grupperingarna. På det sättet befinner sig Exits målgrupp mer ”innanför” samhällets gränser än medlemmar i andra kriminella grupperingar generellt. Samtidigt står de utanför samhället på så sätt att den ideologi de tillhör underkänner samhällliga auktoriteter, normer och roller.

Missbruk

Narkotikamissbruk är inte accepterat i vit makt-grupperingar, så det är ovanligt att deltagarna har ett sådant, enligt företrädarna för Exit. Däremot förekommer ibland alkoholmissbruk och missbruk av steroider.

Skäl till avhopp

Precis som för avhoppare från övriga kriminella grupperingar är personlig mognad och familj ett vanligt skäl till att individer från vit makt-grupperingar vill hoppa av, enligt företrädarna för Exit. Personerna kan också ha varit med om något som gör att de inte vill fortsätta. Ett tredje skäl som nämns är att avhopparen insett att det är svårt att leva upp till de levnadsregler och de etiska villkor som finns inom vit makt-grupperingarna.

Bilaga 4: Sammanställning över de specifika avhopparverksamheterna

	Polisen Stockholm	Polisen Bergslagen (Örebro)	Kunskapscentrum	Konsultationsteamet	Fryshusets verksamheter Exit och Passus	EASAS Stödcenter Göteborg	KRIS i Halmstad
Startår	2012	2013	2009	2012	Exit: 1998 Passus: 2010	2012	1997
Uptagningsområde	Stockholms och Gotlands län	Örebro län	Göteborgs stad	Malmö stad	Hela Sverige	Hela Sverige	Hela Sverige
Verksamhetstyp	Myndighetsdriven	Myndighetsdriven	Myndighetsdriven	Myndighetsdriven	En verksamhet inom stiftelsen Fryshuset	Aktiebolag med särskild vinstbegränsning	Ideell förening
Permanent verksamhet	Ja	Ja	Ja	Ja	Nej	Ja	Ja
Huvudansvarig	Polisen i region Stockholm	Polisen i region Bergslagen	Göteborgs stad	Malmö stad	Fryshuset	EASAS Sverige AB	KRIS
Personalresurser för avhoppare 2014	1 polissamordnare 100 % Personsäkerhets- handläggare kopplas in vid behov	1 polissamordnare 100 % 2 personsäkerhets- handläggare 40 %	1 planeringsledare från Stadsledningskontoret 100 % 1 polis 50 %	2 samordnare från socialtjänsten 80 % 1 polis 50 % 1 arbetsförmedlare som kallas in vid behov	1 chef 100 % 1 samordnare 100 % 3 klientcoacher på Passus 100 % 2 klientcoacher på Exit 100 %	1 verksamhetsledare/terapeut 100% 1 KBT terapeut 50% 1 stresshanterings-coach 100%	1 chef/coach med egen erfarenhet 100% 1 coach med egen erfarenhet 50 % Personal på boende: 1-3 personer 50 %
Typ av budget för avhoppare	Ingen specifik budget, ett konto de löpande kan ta pengar från Personal bekostas av ordinare verksamhet	Ingen specifik budget, personal bekostas av ordinare verksamhet	Permanent budget	Permanent budget	Tidsbegränsad budget	Tidsbegränsad budget	Tidsbegränsad budget
Aktörer som finansierar kärnsamheten	Polisen	Polisen	Stadsledningskontoret Polisen	Societa resursförvaltningen Polisen	Regeringen via Ungdomsstyrelsen och Polismyndigheten Gålö stiftelse Kriminalvården	Göteborgs stad	Föreningsbidrag Sponsor Föreläsningar Egen verksamhet

	Polisen Stockholm	Polisen Bergslagen (Örebro)	Kunskapscentrum	Konsultationsteamet	Fryshuset verksamheter Exit och Passus	EAAS Stödcenter Göteborg	KRIS i Halmstad
Samverkanspartners (inte sporadisk samverkan)	Polisen Arbetsförmedlingen (Sedan 2016 även socialtjänsten i Stockholm)	Polisen Socialtjänsten i Örebro Arbetsförmedlingen Landstinget	Göteborgs stad Landstinget Socialtjänsten Polisen Skatteverket Ekobrottsmyndigheten Kronofogden Kriminalvården Åklagarmyndigheten Säkerhetspolisen Tullverket Länsstyrelsen Försäkringskassan Arbetsförmedlingen	Malmö stad Arbetsförmedlingen Socialtjänsten Polisen Kriminalvården Statens institutionsstyrelse	Fryshuset Socialtjänsten Arbetsförmedlingen Kriminalvården Polisen Psykiatri Näringslivet	Arbetsförmedlingen Socialtjänsten Kriminalvården Polisen	Socialtjänsten Kriminalvården Arbetsförmedlingen Polisen Offentliga och privata sponsorer
Insatser som avhopp- verksamheterna själva kan erbjuda	Hotbilsbedömning Skydd Akut boende Kontaktperson Praktiskt stöd	Hotbilsbedömning Skydd Akut boende Kontaktperson Praktiskt stöd	Hotbilsbedömning Skydd Akut boende	Hotbilsbedömning Skydd Akut boende Kontaktperson Praktiskt stöd	Stödboende med tillsyn Kontaktperson Praktiskt stöd Påverkansprogram KBT-terapi	Kontaktperson Praktiskt stöd Påverkansprogram Behandlingscenter Jobbcenter	Stödboende med tillsyn Kontaktperson Praktiskt stöd Påverkansprogram Arbetsförmedlingen Social gemenskap med andra deltagare
Antal avhopp- pare 2014	15	10	14	12	Exit: 9 Passus: 14	55	5

Bilaga 5: Enkäter

Samtliga enkäter som använts i undersökningen finns för nedladdning på Brås webbplats på adressen:
www.bra.se/2016-6

I alla storstadsområden, och även i andra delar av landet, finns kriminella grupperingar som sysslar med grov brottslighet. Brå har kartlagt vilket stöd som finns för den som vill hoppa av från en sådan gruppering.

Inom ramen för studien har Brå samlat in ett omfattande material där avhopparverksamheter, kommuner, polis, kriminalvård och andra aktörer bidragit med kunskap. Även personer som själva har hoppat av har bidragit genom enkätsvar och intervjuer.

Den bild som ges är att avhopparna har behov av hjälp på en rad olika områden för att lyckas lämna de kriminella grupperingarna. Främst rör det sig om skydd och tät personlig stöttning för att på olika sätt kunna börja ett nytt liv.

Det finns ett antal specifika avhopparverksamheter, främst i storstadsområdena, som har bred kompetens och erfarenhet av att stödja avhoppare. Där finns också ofta en strukturerad samverkan med berörda myndigheter – vilket är en framgångsfaktor i arbetet. För dem som vill hoppa av från kriminella grupperingar i andra delar av landet kan det dock vara svårare att få tillgång till ett bra stöd. Där behöver myndigheterna utveckla både kompetens och samverkan.

brå

Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention

BOX 1386/TEGNÉRGATAN 23, SE-111 93 STOCKHOLM, SWEDEN

TELEFON +46 (0)8 527 58 400 • FAX +46 (0)8 411 90 75 • E-POST INFO@BRA.SE • WWW.BRA.SE